

993. 99. 1911

Բ
Ա
Գ
Ի
Ն
41

Գարուն - 2003

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ուղղագրական հարցին մէջ մենք աւանդապահ ենք, կողմնակից Մեսրոպեան ուղղագրութեան:

Առանց մանրամասնութիւններու մէջ մտնելու ըսենք, թէ հիմնական երկու պատճառ ունինք աւանդական ուղղագրութիւնը նախընտրելու, - ազգային եւ լեզուական: Այս երկու պատճառները սերտօրէն կապուած են արդէն իրարու:

Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը 15 դարու անցեալ ունի, ընկերացած է մեզի պատմութեան բոլոր վերիվայրումներուն ընթացքին եւ, առաջին շեռագիրներէն մինչեւ քսաներորդ դարու առաջին քսանամեակի ընթացքին փայլած գիրքերը, եղած է միասնական մեր կեցումօքին արտայայտութիւնը: Մէկ պատմութիւն եւ մէկ մշակոյթ ունեցող հայր ունեցած է նաեւ մէկ ուղղագրութիւն: Դարերու ընթացքին փոքրիկ փոփոխութիւններ մտած են ուղղագրելու մեր սովորութիւններուն մէջ, բայց անոնք բնական հոլովոյթի մը բնական արդիւնքները եղած են եւ ոչ հստակ առաջացնելու որոշումի մը արդիւնքները: Լորջ պատճառ մը չկար 15 դար գոհացուցիչ կերպով ծառայած ուղղագրութիւնը հիմնականօրէն փոխելու 1922ին: Լորջ պատճառ մը չկայ նաեւ միասնականութեան շաղախ դառնալու կոչուած աւանդական ուղղագրութեան չվերադառնալու հիմա, անկախ գոյութեան եւ ազգակերպումի այս օրերուն:

Ուղղագրութիւնը խորացած պատմութիւնն է լեզուի բառերուն եւ անոնց կրած հոլովոյթին: Անոր միջոցով է, որ կրնանք բարձրանալ մինչեւ բառին աղբիւրը, հասկնալ անոր նախնական գործածութիւնը եւ կրած իմաստային եւ այլ փոփոխութիւնները: Անոր միջոցով կը հասկնանք նաեւ քերականական օրէնքները: Արեղեանական ուղղագրութիւնը կը խզէ այս կապը լեզուի անցեալին ու անոր բնական հոլովոյթին հետ, մասնաւանդ ու փառացիօրէն անհասկնալի կը դարձնէ նորահասակներէ բառերը, կը խախտէ քերականական կանոնները: Լեզուն եւ անոր ուղղագրութիւնը կրնան հոլովոյթի ենթարկուիլ - ու մեր լեզուն եւ ուղղագրութիւնը ենթարկուած են հոլովոյթի - բայց հրամանագիրով չեն փոխուիլ, պէտք չէ փոխուիլ:

Ներկայիս ուղղագրութիւնը կրնայ ազգային միասնութեան շաղախ դառնալ կրկին: Կը բաւէ վերադառնալ Մեսրոպեան ակունքին ի հարկին նկատի ունենալով փոքր փոփոխութիւններ, որ բնական հոլովոյթը չեն հակասեր: Այս վերադարձը պէտք չունի բիրտ ըլլալու Մակինցեանի հրամանագիրին պէս. պէտք է ուսումնասիրուած ըլլայ եւ հանգրուանային գործարարութիւն ունենայ:

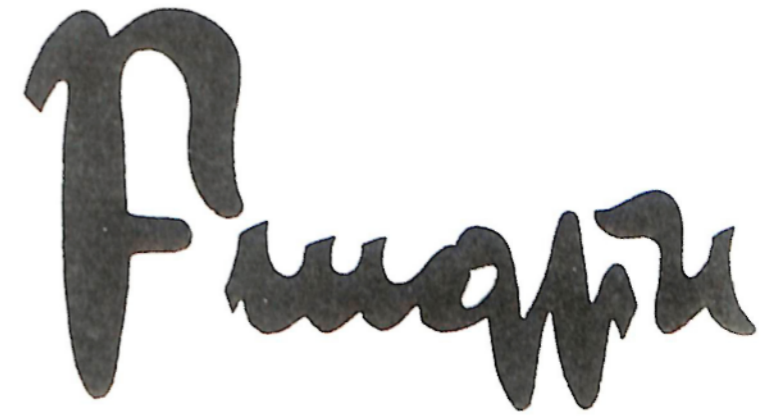
Արմ. Ս. Գարուն
Եւսեփ Տառ Գրիգոր

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ Բանաստեղծութիւններ
- 13... Պ. ՀԱՅԵԱՆ Անկատար առեւանգում
- 20... Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ Բանաստեղծութիւններ
- 23... Ս. ԶԷՔԻՃԵԱՆ Ամառնային անձրեւ...
- 40... Ծ. ԳՈՀԱՐԵԱՆ Նշենիին ոստը...
- 44... Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ Օրագիր
- 63... Ս. ՔԻԼԷՃԵԱՆ Անձրեւ
- 64... ❖❖❖ Առանց հրաւերի
- 65... ❖❖❖ Դոկտ. Նորա Արիսեան
- 69... ՈՒ. ՊԸՆՆԻ Ազնիւն ու... իր իրերը
- 74... ❖❖❖ Սասուն Դրիգորեան
- 80... Ս. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ Քսանչորս ժամ Պոլսում
- 103... ❖❖❖ Անխուսափելի
- 105... Պ. ՄԱԿԻՆՑԵԱՆ Ապաշաւը...
- 106... ❖❖❖ Ի ցաւ
- 109... Կ. ԶԱՐԵԱՆ Մի էջ
- 112... Բ. ԹԱՇԵԱՆ Մեղանչումը...
- 117... ԽՈՒՄԲ ՄԸ ՄՏԱԿՈՐԱԿԱՆՆԵՐ... Յանուն միասնական ուղղագրութեան
- 120... ՊԷՊՕ ՍԻՄՈՆԵԱՆ Դասական ուղղագրութիւնը՝
Հայրենիք-Սփիւռք փոխ
յարաբերութիւններու տեսանկիւնէն...
- 123... Կ. Ա. ՍԻՄՈՆԵԱՆ Իսկ իմ հայրենիք հայերէնն է...
- 125... ՇԱՀԱՆԴՈՒԽՏ Մեր ուղղագրութիւնը...
- 126... Լ. ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆ Ժամանակը պարտաւորեցնող է
- 133... ❖❖❖ Ակադեմիկոսներուն
հակասութիւններէն...
- 135... ❖❖❖ «Կասկած չունենմք»...
- 136... Ն. ԶԱՐԽՈՒՏԵԱՆ Մեծասանչը եւ մենք...
- 139... Բ. ԶՈՒՔԱՍՁԵԱՆ Միասնական ուղղագրութեան խնդիրը
հրատապ է...
- 143... ❖❖❖ «Հիմնական մասը»...
- 144... Լ. Գ. ԽԱԶԵՐԵԱՆ «Երբ էլ լինի վերադառնալու ենք»...
- 147... ❖❖❖ Ոչ մէկ կասկած
- 148... ❖❖❖ Նշմարներ
- 157... ❖❖❖ Մշակութային լուրեր

Կողմ՝ ՄԱՐԱԼ ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ «ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԽԱ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 2 ԳԱՐՈՒՆ 2003 ՊԷՅՐՈՒԹ

Ս. Կիրակոսեան

ՉԱՅՆԱԲՈՐ ՍՏՈՒԵՐՆԵՐ

ԷԱՓՈՒՈՒՄ

Քեզ տեսած օրես
 դարձայ պատանի
 հովին յանձնեցի կանոնն աշխարհի
 հագուեցայ կրկին գոգնոցը լոյսի
 երգը սոխակին եւ ամպն երկինքի
 գիրքեր շալկեցի
 երազ ու տետրակ
 նոր դաս ու ճրագ
 սիրոյ անվախճան եօթնագոյն կրակ
 եւ քու անունըդ կուրծքես կախեցի

որ չկորսուիմ ան երբեւիցէ
այս աշխարհին մէջ

22 Մարտ 1987

ԽՆՁՈՐ

Գինիդ արդէն
բաժակին մէջն է լեցուած
եւ կը սպասէ

Ես քեզի համար
շրթունքներն իմ բոց սիրով ծախեցի
որ գնեմ հաստատ
խնձորը կեանքի՝
թոյնը յաւերժի

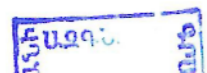
23 Մայիս 1988

ԱՐԲԵՅՈՒՄ

Լռութիւնը
դանդաղ-դանդաղ
քու շրթներդ կը ծծէ
եւ կ'արբենաս դուն կրկին

Բառը կ'ըլլայ տղամարդ
կ'արշալուսէ սեռին լեզուն անառակ
կը բացուի կեանքի շարժումին կարմիր
բոյրիդ դաւադիր
եւ ցերեկն իր
կը սկսի

16 Յունուար 2003

ԿԱՊՈՅՏ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Բոյրերով է ծաղկած
աչքըդ թռչուն գրգիռ
որ երազներ ցանած երթերին մէջ խօսքի
արդ կը բացուի ոսկի

Արեւով է յորդած
շուրթըդ ձկնիկ կարմիր
որ սարսուռներ քաղած լուսարիւնէն բարի
արդ կը խօսի արի

բայց խօսքն այդ սեպագիր
~ դեռ այբուբեն չունի

18 Օգոստոս 1977

ԼՈՒՍԱՎԱՐԴ

Բառերուս մէջ
Լուսավարդը կը բացուի
մեղմ կ'օրօրէ յիշողութիւնն արեւին
եւ կը սպասէ իր օրերը հրկիզող
խորհուրդներուն կրակի

Մի մօտենար դուն վարդին
զի ցամքած են ակունքները հեշտանքին
եւ քար դարձած կարօտները իմ լեզուին

Դեմքն իմ կը կոպեմ
եւ գլխարկըս կը շարտեմ
ժամանակէն դուրս

28 Յունուար 2003

ՍԿԻԶՔ

Մրցադաշտին դեմ
դուն կ'արձանանաս
մեկ ոտքի վրայ
արեւածաղկի պես
եւ մրցումը կ'ըմբռնես
... փոխան արեւին

Աչքերուդ դեմ
բիր մարմիններ կը սաւառնին
կը սայթաքին
վար կը սահին
եւ ասպետը լուռ կը ժպտի
... մրցանակին

Կը բարձրանաս գահին վրայ
ժամանակը իրար կ'անցնի - կը տուայտի
եւ գարունըդ լոյս կը սկսի

19 Յունուար 2003

ՀԵՇՏԱՆՔ

Հագիւ հազ լսած
զիլ կանչն աքլորին
հայելիին դեմ ան մորթն իր հանեց
գրգանքին գոյնով մահիճ մը գծեց
յետոյ խածխծեց խնձորն եղեմի
եւ ողջագուրեց
վիշապը կիրքի

Վաղը գուցէ
բիր շերամներ մորթեր հագուին
եւ դուրս գան օձեր եօթը գլխանի
նման վիշապի բայց առանց թեւի

2-7-2001

ՊԱՏԱՐԱԳ

Հանգչեցաւ
հեշտանքի ատրուշանին ետին
մերկ՝ բացի իր զգեստէն -
ծաղիկէն մարմնին
որ չինկաւ
գետին

Ժամանակը օր մը օրանց չի կրկնուիր
եւ խաւարը ո՛չ մէկ գաղտնիք կը պարզէ

Գիսաստղը եկաւ աշխարհատարած հովերուն տեսքով
փառաբանեց յաղթ ուժն արեգակին
սեր երկրպագեց կեանքի կրակին
եւ մեկնեցաւ հրճուագին
... լոյսէն առաջ

7 Փետրուար 2003

ԱՄՊ

Ամպը եգ մըն էր
փոխուեցաւ յանկարծ զգեստն իր ճերմակ
եւ սկսաւ լալ անապատն ի վար
կարօտ ու տենչանք

2 Մարտ 2003

ՊԱՐ

Շարժումը թռաւ
հեշտանք-կշռոյթի լարերուն սրտէն
սաւառնեցաւ բոց յիշողութեան մէջ

միսերուդ մէջ գէջ
մեղեդի ինչպէս
շողարձակման պէս
բիւր ձեւեր անկէզ

Յրահան կարծես
թելերն իր թօթուեց
մեհեանի սեմին քրմուհին պարեց
կրակը վառեց եւ այրեցաւ
... իր մարմնին մէջ

5 Մարտ 2003

ՄԻԱՅՆ

Ծաղկեցար սրտես բառին փուշերուն
ինչպէս հեքիաթի սոխակը կապոյտ
եւ անկարելին ըրիր կարելի

Կերակրեցիր զիս
արդար փշրանքով թարմ սիրահացի
աչքիդ կաթիլով պապակն իմ առիւ
եւ ես լիացայ այբէն մինչեւ ֆէ

Քեզի հետ միայն
ճիշդ քեզի նման
երգերն այս կ'ըլլան
գահաժառանգը իմ նոր մանկութեան

19 Մայիս 2001

ՏՕՆ

Կը մերկանաս
ստուերներէն մարմինիդ
կը մերկանաս
առանց շիկնանք-զղջումի
եւ կրակը գալիքի
իմ ցանկութեամբ կը լուացուի
միսերուդ մէջ հեշտալի

Տօնը մարմնին
լայն կը պարզէ եղանակներն անյայտին
կը տիրէ կամքն արիւնին ու պատարագը բոցին
եւ ողկոյզներն օրերուն կ'ըլլան անհամ
եւ անարժան հասկաքաղի

13 Օգոստոս 1999

ԱՐՄԱՂԱՆ

Քեզի համար ես ցերեկը կը մարեմ
եւ գիշերին կը նուիրեմ

Մատները լոյսին
յանկարծ կը դառնան
կարօտներ օրող մահիճ երկնային
ուր կը քնանայ տօնը մեր վաղուան

Կը յայտնագործեմ բոցն իմ մարմնին
քունը կը ծաղկի տենդ այլուրային
եւ խաւարները կը պարզեն վերջին
սիրանուագը ոսկի ցորենին՝
իմ սիրուհիին

25 Օգոստոս 1999

ՄԵԿՆՈՒՄ

- Իմ մարմինը
 արեգակն է սպասման
 - Իր մատները
 քամիներն են հանդիպման
 որ կը մեկնեն շարժ առ շարժ
 խորհուրդները մեկնումին

30 Օգոստոս 1999

ՅԱՂԹԱՆԱԿ

Մարմինդ ահա կու գայ դուրս
 յիշողութեան արեւներուն մահիճէն
 կը թափառի գիշերուան ջուրերուն մէջ
 եւ կը ցանէ օրերուն ափերն ի վեր
 կարօտներու հազար ոստեր
 եւ նոր երգեր լուսաստուեր

Արշալոյսին
 կը հետեւիս ստուերիս
 կարծես յուշիկ կը կանչեն գիս
 եւ կը շարժես ոսկեկառքը մեր կեանքի
 որ մեկնումն այս կուլ տայ ուղին
 հեքիաթներու կոյս աշխարհին
 եւ ես հասնիմ առագաստիդ
 ... ու յանձնուիմ

16 Մարտ 2003

ԿԱՐՕՏԻ ԳՈՅՆԵՐ

Յիշողութիւնըդ յիշողութեանս մէջ լոյսեր կը ծլի
 կ'որսայ շարժումը ջուրին եւ օդին
 կը յուզէ կարմիր գոյնը կարօտի

Ծակտիկներուն մէջ սիրախանձ մորթիս
 եւ երազն իմ կը դառնայ
 ակունքներ կիրքի
 ծառեր երկինքի

Ես քեզ վաղուց հռչակեցի
 - Յայրենիք
 բառերուս մէջ գիծ առ գիծ
 ես քու դէմքըդ գծեցի
 իմ տենչերուս շողերով ու դողերով
 լռութիւնըդ զարդարեցի
 եւ լոկ ձայնըդ տպեցի
 շրթներուս վրայ

Հիմա
 հանգիստ
 քեզ կը հեզեմ
 ես կարօտի բոլոր-բոլոր գոյներով
 եւ բոյրերովը դողին հեշտանքներով հոգեխռով

Միացայ քեզի
 դարձայ միաձոյլ գօրութիւն հրաշք
 ես իմ տխրութեամբ
 դարձայ անբաժան միութիւն հզօր
 իմ ուրախութեամբ
 եւ արշալոյսին դէմքը գգուեցի
 քու իսկ դէմքիդ մէջ
 բայց դէմքն իմ երբեք
 դեռ չկազմեցի

Տուր ա՛լ դէմքըդ
 տուր շրթները հեշտանքին
 տուր գոյները հեշտանքներու գատիկին
 որ յարդարեմ առագաստը կրակին
 եւ անցեալը քրմուհիին գալիքի
 Տօնն արիւնին կարելի չէ ա՛լ սպասել
 ոչ ալ գսպել կամ լռել

9 Մայիս 1997

ՁԱՅՆԱՓՈՒՆՁ

Ձայնը կու գայ
տեսիլներուն լուսահանդերձ երկինքներեն
մանուկ ինչպէս՝ իր ուղղութեամբ ես կը վազեմ
հորիզոնին կանչերն ամեն տօն կը փնջեմ
եւ անունիդ արշալոյսը կը համբուրեմ

Ձայնը կը ծաղկի տեսչերը լոյսին
ծայնըդ կը յորդի կրակն արինին
բոյրը քերթուածին
գոյնը կարօտին
տրոփը լոյսին
եւ հունչն անհունին անհուններն ի վեր
կարծես կը ծնի գաղտնիքն արեւին
որ ամբողջանայ ի գութիւնը կին
մարմնիդ հրայրքին

Ես իբրեւ թաջուածք
տօները միսիդ ծեսերուն կրակ
շարժում առ շարժում լոյս կը դրոշմեմ
իմ սիրատոջոր բիբերուս մէջ տաք
որ աստեղային շշուկներն երկնի
հազար խաղերով կրկին ու կրկին
սեր պատարագող քու ձայնըդ ծաղկին
քու անունիդ հինգ տառերուն հասնին
հինգ աշխարհ դառնան
եւ ամբողջանան

9 Մայիս 2003

ՇՔԵՂ ԵՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

Որովհետեւ գեղեցիկ ես
մանեակներեն եւ օղերեն աւելի
զորս կը գնես հեքիաթներու շուկայէն
եւ գեղեցիկ շատ աւելի սիրոյ բոլոր վեպերեն
դաւի-սուտի-անեծքի-նախանձի ու խաբկանքի

հազարերանգ դրուագներով ու խաղերով խճողուած
որոնք յանկարծ մէկ շունչով կայսրութիւն մը կը հիմնեն
կամ արքաներ կ'առնեն վար ակնթարթի մէջ միայն
որովհետեւ դուն ես միանկ կայսրուհին
որուն թագը իր վարսերն են միմիայն
որուն հրաշք կրակէն ու դիւթանքէն
ոսկեթագերը նոյնիսկ կ'ամջնան ու կը դողան
որ հայլիին մէջ յանկարծ օտար ձեւեր չստանան
կամ - ո՛վ գարմանք - իրենց վրայ չխղճան
եւ կը յենիմ աչքերուդ անջրպետին առասպել
եւ գալիքի հորիզոնին պլպլացող լապտերներու
սաղմոսներուն եւ կանչերուն ունկնդիր
երջանկօրէն կը հիւսեմ
երանութիւնն այս շքեղ
լուսաթագեղ ալ ահեղ

21 Մարտ 2001

ՍԷՐ

Արթնցաւ
լոյսէն առաջ
որ շունչ տայ կրկին
մենութիւնն իր յօրանջող
ձանձրոյթներու կապուտին

Բայց յանկարծ
յիշողութեան լուսաբացէն ալ առաջ
ժամանակի շուքն ու փոշին անթափանց
դեռ կիսաբաց իր աչքերէն չմաքրած
երբ դարերու սուգը լռած սիրտը հողին
երկինքն ի վեր նոր-նոր ծիլեր դողողաց
եւ ձայներն ալ անյայտներէն դողանջեցին
- այս ի՞նչ բոյր է
ըսաւ հրճուագին
- իր շունչն է Տէր իմ
եւ Աստուած ցնծաց
- փանք քեզ...
Տէր Աստուած

12 Յուլիս 1997

ՊԻՏԻ ՏՊԵՍ ԳԻՐՔՂ

Պիտի գրեմ գիրք մը
 որ գիտնաս թե պիտի չլքեմ քեզ
 պիտի տպեմ գիրք մը
 որ գիտնամ թե պիտի չլքես զիս
 որպեսզի երբ բանան
 ըսեն ապշահար
 - մենք ուրիշ մարդ մը կը կարծեինք զիսք
 որպեսզի երբ փակեն
 ըսեն ապշահար
 - կը կարծեինք որ... չեինք գիտեր որ...

Պիտի տպեմ
 որովհետեւ աչքերըդ
 որովհետեւ ձեռքերըդ
 որովհետեւ ժպիտներըդ
 որովհետեւ շարժումներըդ
 որովհետեւ չես հաւատար որ ես
 որովհետեւ չեմ հաւատար որ դու
 որովհետեւ անդադար սիրեցի քեզ
 բայց չիմացար լոյսին պես
 զոր կը պաշտենք սիրակեզ
 որ դու կեանքիս միակ
 հրա՛ջք քերթուածն ես
 պիտի տպեմ
 գիրքըդ

8 Մարտ 1992

ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Պ. Հաճեան

ԱՆԿԱՏԱՐ ԱՌԵՒԱՆԳՈՒՄ

Ութերորդ դասարան:

Հայոց ժամանակակից պատմութեան դասապահն է:

Զսպանակուած երեւակայութիւն մը կը տիրէ դասարանին մէջ: Անհամբեր նայուածքներ, բարկութեամբ ու դառնութեամբ կայծկլտացող աչքեր ուղղուած են ուսուցիչին, ու խոնարհած գլուխներ լուռ կ'ողողուին ամպիոնէն թափուող բառերու հոսքով: Այդ պահուն, բարձրահասակ, լայնաթիկունք ու պիխաւոր երիտասարդ մը կը մտնէ դասարան, սեւ, ածխային աչքերով, որոնցմէ զայրոյթ կը ժայթքէ, գանգուր մազերու խոպոպները սէզ ճակատէն վար կը հոսին, ձայնը քաղցր է եւ աշակերտներուն կը նայի սրտոտ ու տաք համակրանքով: Ու բոլոր աշակերտները հմայուած են նորեկ երիտասարդով: Կը սպասէին արդէն իրեն ու կը զայրանային, որ կ'ուշանայ:

- Շատ անգամ քսան հարամի հէնց թրի ոռքով էր յետ ածում: Թուրքերը նրա անունը իմանում էին թէ չէ, ճանճի պէս ցրում, դէս ու դէն էին կորչում, գիւմ ըլլում,- կ'ըսէր ամպիոնէն Խաչատուր Աբովեան, հեռուէն եկող յուզաթաթաւ ձայնով, յետոյ հիացական շեշտերով կ'աւելցնէր՝ խանի, շահի առաջին էնպէս էր կանգնում, ջուղաբ տալիս, որ հէնց իմանաս՝ թազաւորի որդի ըլի:

Աղասին է: Եկած է Հայաստանի վէրքը բառնալու:

Ցաւի եւ ընդվզումի ծանրութեան տակ ճնշուած աշակերտները կը ցնցուին, կուրծքերը կը ցցուին եւ խոնարհած գլուխները ակնզէտ կը սպասեն...

- Հայրենի հեռաւոր գիւղին մէջ կ'ապրի գեղեցիկ հայուհի մը՝ Թագուհի: Նրա սուրահի բոյրը, նրա թուխ-թուխ աչքերը, նրա դալամով քաչած ունքերը, նրա աննման, գեղեցիկ պատկերը, նրա

անուշ լեզուն, քաղցր ձէնը, նրա լէն թիկունքը, բարձր ճակատը ու ոսկեթել ճալվերը՝ մարդի խելք էին տանում, տեսնողն մաթ էր մնում, չէր կշտանում: Հօր կողմէն որը է ան եւ կ'ապրի խեղճ մօրը հետ, մինակ եւ անպաշտպան:

Երեւանի Սարգարը գիտէր, որ Քանաքեռում կայ մի գեղեցիկ հայուհի: Առանց երկար-բարակ մտածելու նա հրամայում է գեղեցիկ աղջկան յափշտակել ընտանիքի ծոցից եւ ընկել իր կանանոցը:

- Նրա մարդիկ գնում են Քանաքեռ այդ հրամանը կատարելու համար: Բարբարոսական լրբութիւնը գործում է անպատիժ. օր-ցերեկով Սարգարի մարդիկը դուրս են քաշում աղջկան: Ամբողջ գիւղը ականատես է, բայց ծպտուն հանել չէ համարձակում:

Սօսողը այս անգամ ծերունագարդ եւ առատախօս Լէօն է, որ հեքիաթ պատմող պապիկի պէս ծալապատիկ նստած է ամպիոնի վրայ եւ կը խօսի ցաւերու ընտանի խոհուն ձայնով: Ութերորդ դասարանի աշակերտներուն համբերութիւնը կը հատնի կարծես, սրտերը կը յորդին ներքին արցունքներով, ու ամէն մարդ աչքերը կը սեւեռէ Աղասին, որ գրատախտակի կանաչ պաստառին ետեւ, ծովուն մէջ նետուած լուղորդին պէս մէյ մը կ'երեւի եւ ապա կ'անհետանայ ալիքներուն մէջ:

Պարսիկ Սարգարի ասկեարները վայրագօրէն կը քաշքշեն Թագուհին, մինչ խեղճ աղջկան մայրը իր աղաչանքներով ու ճշոցներով կը լեցնէ ամբողջ գիւղը: Գիւղացիները՝ նուաստ ու կորաքամակ, կը հետեւին տեսարանին եւ ութերորդ դասարանի աշակերտները կը հալին իրենց նստարաններուն մէջ: Հայրենիքի վիշտը, Թագուհիի մօր հեծկտուքներով եւ գեղանի հայուհիին պատուախնդրութիւնը անչնչելի կը դարձնեն դասարանի մթնոլորտը...: Ճիշդ այդ միջոցին, Աղասին՝ ծովու կանաչ ալիքներու մէջէն դուրս սլանալով եւ սուրը փայլեցնելով, կատղած վագրի պէս կը նետուի Սարգարի ասկեարներուն վրայ, բայց ճիշդ այդ միջոցին ալ...

Դասարանին անկիւնէն չարչարուած-ճմլուած-կլոր թուղթ մը փինկ-փոնկի գնդակի արագութեամբ կը զարնուի ամպիոնին դիմացը, առաջին շարքի վրայ նստող Նուարդի ուսին եւ կ'իյնայ գետին:

Մենք գիտենք, որ Աղասի սպաննեց Սարգարի երկու ասկեարները, յետոյ ապաստանեցաւ Հայաստանի լեռներուն ու լեռնահատվիտներուն մէջ, եւ Հայաստան արթնցաւ իր դարաւոր

թմրիրէն: Ծնելու վրայ էր նոր, երիտասարդ Հայաստան մը՝ ծանրածանր ու ալեկոծ երկունքով:

Բայց հայոց ժամանակակից պատմութեան դասապահը ընդհատուած էր արդէն, եւ ութերորդ դասարանի աշակերտները այդ միջոցին չկրցան գիտնալ, թէ Աղասին ի՞նչ ըրաւ իր սուրով եւ ի՞նչ եղաւ Թագուհիին ճակատագիրը:

Բոլորին նայուածքները ուղղուեցան այն անկիւնը, ուրկէ եկած էր ճերմակ-պզտիկ գնդակը...

Ուսուցիչը ջղային պրկումով բացաւ փինկ-փոնկի գնդակը, բան մը փնտռելու պէս ուշի-ուշով նայեցաւ մէջն ու դուրսը, յետոյ բարձրաձայն կարդաց անոր բովանդակութիւնը.

- Ջգո՛յչ եղիր, Նուարդ որ քեզ ալ չառեւանգեն... ութերորդ դասարանի տղաները...

Պատանեկան չարագործութիւն մը, թեթեւսոյիկ եւ անհամ:

Քիչ մը արուեստակեալ եւ հեզնախառն խնդուք, քիչ մը դսպուած բարկութիւն, գանգատի քանի մը լեզի նայուածքներ դէպի գնդակի ակնադրիւրը եւ... զքօսանքի զանգը, իբրեւ կացութեան փրկութիւն:

Հեղինակը այդ չարագործութեան վարուժն էր: Եթէ կ'ուզէք ճանչնալ գինք, հրամանեցէք մեր ութերորդ դասարանը, բայց ո՛չ միայն հայոց ժամանակակից պատմութեան պահուն, այլեւ գրեթէ բոլոր դասապահներուն:

Ան դպրոցի մէջ հռչակաւոր է իրարու հակադիր եւ իրարմով չարդարացուող երկու փայլուն կարողութիւններով: Մէկ կողմէն առաջնակարգ աշակերտ է բոլոր դասերուն մէջ, ծայր աստիճան ուշիմ եւ դասարանի մէջ ջամբուող գիտութիւնները զարմանալիօրէն կլանող, երբ ուսուցիչը կը կարծէր, որ ան զբաղած էր ուրիշ բաներով եւ կամ ալ կը քնանար եւ, միւս կողմէ՝ ծայր աստիճան անկարգ եւ անկարգապահ, անլուրջ ըլլալու չափ համարձակ եւ չարագործ, որուն դասարանի մէջ ընկերներուն կամ ուսուցիչներուն գլխուն սարքած հնարամիտ սաղրանքները դուն բարձրաձայն կը դատապարտէիր, բայց սրտիդ մէջ կը մնար անոնց առթած հիացումը...: Եթէ արեւելահայերէնէն փոխ առնուած բառով մը ուզուէր բնորոշել վարուժի նկարագիրը, պիտի ըսուէր, որ ան կատարեալ խուլիգան մըն էր, դասարանային անսրբագրելի խուլիգան մը:

Բայց համակրելի ու փնտռուող խուլիգան մը՝ ութերորդի վարուժը...

Յարաչարժ, խոշոր եւ մեղրագոյն աչքերով եւ միշտ կարճ

խուզուած մազերով անհանդարտ տղայ մըն էր, որ քանի մը տարի առաջ նախակրթարանի մէջ եւս նշանաւոր էր իր մանկական, բայց խորամանկ չարութիւններով:

Մինչ աշակերտները թեր ու դէմ արտայայտուելով զբօսանքի կ'ելլէին, ես մտքիս մէջ կը վերակենդանացնէի նախակրթարանի փոքրիկ վարուժանը եւ իր սովորական մէկ խաղը, զոր կը խաղար դասը չիմացող իր ընկերներու գլխուն: Նստած առաջին շարքերուն վրայ, դասը կը յուշէր այն աշակերտներուն, որոնք կը դժուարանային պատասխանել ուսուցիչին ուղղած մէկ հարցումին: Ենթադրենք հայոց պատմութեան պահուն, ուսուցիչը կը հարցնէր դասի ելած աշակերտին՝ ո՞վ եղաւ այն թագաւորը, որ խոր վիրապի մէջ նետեց Անակի որդի Գրիգորը: Խեղճ աշակերտը սառած աչքերով կը նայէր ուսուցիչին, «դիտեմ, պարոն, լեզուիս ծայրն է պատասխանը», բայց անձար ու մոայլ կը նայէր ընկերներուն: Այդ միջոցին է, որ օգնութեան կը հասնէր վարուժը եւ կը փսփսար.

- Տիրան, Տիրան:

Աշակերտը կը կրկնէր այնպիսի անպարանքով ու շարժումով, որ իբր թէ յիշեց վերջապէս.

- Տիրան թագաւոր, պարոն:

Պատասխանէն դժգոհ՝ մինչ ուսուցիչը յօնքերը կը պոստէր ժխտական ձեւով, վարուժը ոտքի կ'ելլէր, ձեռքը կը բարձրացնէր եւ աղմկալից ճիգեր կ'ընէր անպայման ինք ըլլալու համար ճիշդ պատասխան տուողը, ամբողջ դէմքին վրայ յաղթանակի երանութիւնը. յաղթանակ մը, զոր տարած էր իր ծուղակը ինկող հերթական ծոյլ աշակերտին դէմ:

Այս վերջին արարքը, սակայն, կատարելապէս վիրաւորած էր հայոց պատմութեան ուսուցչի իմ դիւրագագացութիւնս: Կը մտածէի անպայման օրինակելի պատիժ մը սահմանել իրեն, համոզուած ըլլալով, որ իր ընկերներուն մեծ մասն ալ գոհ պիտի մնար այդ պատիժէն, քանի վարուժ իր թեթեւամիտ ընթացքով պղտորած էր անձկալից եւ զգացական պահ մը, սգաւոր տան մը մէջ յանկարծ խեղկատակութիւն ընող տկարամիտի մը պէս: Արեւելեան թագաւորէի, որ վարուժին արարքը ոչ մէկ ձեւով չէր աղերսուեր հայոց պատմութեան հանդէպ իր վերաբերումին հետ, - ան փայլուն էր նաեւ այս դասին մէջ - իր գրութեամբ ան կը դրուատէր Նուարդի գեղեցկութիւնը - իսկապէս Նուարդ գեղուհի մըն էր - եւ հաւանօրէն սքողուած կերպով կ'արտայայտէր իր սրտին մէջ ծղոտ պատասխանական սէր մը հանդէպ իր գեղադէմ դասընկերու-

հին, որուն շուրջ կը դառնային շատ մը վարուժաններ...: Այս բոլոր ենթադրութիւնները սակայն ոչինչով կ'արդարացնէին արարք մը, որով կ'ընդհատուէր հայոց ժամանակակից պատմութեան առաջին դասը, մանաւանդ որ այս առարկան կ'աւանդուէր կրօնագիտութեան անունին տակ: Նոր սերունդի մեր ճահիլները ե՞րբ պիտի կարենան գնահատել մեծերս առաջ մղող լուրջ մտատանջութիւնները, - կը մտածէի ես այդ ժամանակի բոլոր ուսուցիչներուն պէս:

Սիրտս լեցուն այս եւ նման դառն խորհրդածութիւններով՝ կը մտածէի ընդհանուր հսկիչ Պարոն Կարապետի միջոցով ուսուցչական ժողովի օրակարգ ընել վարուժին արարքը, երբ այս դէպքէն հազիւ մէկ շաբաթ անց պատահեցաւ սոսկալի պատիժ մը՝ ո՛չ միայն վարուժին եւ ութերորդ դասարանին, այլ եւ կրնամ ըսել ամբողջ դպրոցին:

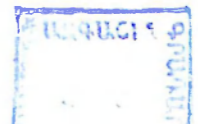
Հինգշաբթի օր մը, կէսօրուան արձակուրդին, երբ քանի մը ընկերուհիներով տուն կը վերադառնար, ինքնաշարժի ծանր արկածի գոհ եղաւ ութերորդ դասարանի գեղանի Նուարդը: Անկիւնադարձի մը վրայ, բեռնատար ինքնաշարժ մը, որ բամպակի քառակուսի եւ հսկայ հակեր կը փոխադրէր, շրջեցաւ եւ մայթէն քալող չորս անցորդներ մնացին վար գլտորող հակերուն տակ: Մէկը Նուարդն էր, համեստ ընտանիքի մը միակ աղջիկը:

Նուարդին արտասովոր մահուան սարսափելի ուրուականը երկար ատեն սաւառնեցաւ դպրոցին վրայ, բայց մանաւանդ ութերորդ դասարանի մէջ, ուր ամէնօրեայ ներկայութիւն էր ան: Աշակերտները այց մը կազմակերպեցին անոր շիրիմին, եւ քանի մը ամիս, անոր լուսանկարը կախուած մնաց դասարանի գրատախտակին մօտ, ուրկէ շագանակագոյն ու ժպտուն աչքերով աղուոր աղջիկ մը կը նայէր իր ընկեր-ընկերուհիներուն:

Նուարդ համեստ ու բարի աղջիկ մըն էր, պարտաճանաչ եւ ժրաջան:

Ամբողջ դասարանը յուզումով ու տրտմութեամբ կը յիշէր զինք եւ ընկերներուն հետ վիճելու, դաս պատմելու, խնդալու սովորութիւնները:

Ինձի կը թուէր սակայն, որ Նուարդի մահուամբ ամէնէն աւելի ազդուողը եւ ներքնապէս տառապողը վարուժանն էր, հակառակ անոր, որ ան երբեք չէր մասնակցեր հաւաքական այն խօսակցութիւններուն, որոնց նիւթը կ'ըլլար Նուարդը կամ անոր կապուած պատահար մը: Ան անտարբեր արտաքինով կը հետեւէր իր ընկերներու վերյիշումներուն եւ կը խուսափէր բան

մը աւելցնելու իր կողմէ, իբրեւ թէ չէր շահագրգռուեր Նուարդի յիշատակով ու պատուհանէն դուրս կը նայէր դէմքին տալով այն անհոգ արտայայտութիւնը, որ ժամանակին իրն էր եւ որ այլեւս վերածուած էր կեղծուպատիր ու բռնազրօսիկ դիմակի մը: Անդամ մը նոյնիսկ յայտնօրէն վշտացաւ, երբ աղջիկներէն մէկը ակնարկութիւն ըրաւ Հայոց Պատմութեան պահուն իր կողմէ կազմակերպուած «առեւանգում»ի նախազգուշութեան: Վշտացաւ այն աստիճան, որ քիչ մնաց նոր գայթակղութիւն մը ստեղծուէր դասարանի մէջ:

Չեմ գիտեր, արդեօ՞ք այդ դէպքը խղճահարութիւն մըն էր, որ լերդացած-մնացած էր իր հոգիին խորը, թէ անկէ անդին, աւելի խորը թաղուած զգացում մը, ցաւի նմանող մշտահոս այրում մը, սուր կակիծ մը, որ կը տանջէր իր ներսիդին: Փլուզուած երազի մը տուայտանքը:

Վարուժան, սակայն, հին Վարուժը չէր, ան կատարելապէս փոխուած էր, այլափոխուած ու դիմափոխուած: Ա՛յ չկային առաջուան սրամտութիւնները, չարամիտ խաղերն ու սաղրանքները, որոնցմով դասարանն ու դասատուները թէ կը ջղայնացնէր եւ թէ կը զուարճացնէր միաժամանակ: Կ'ելեկտրականացնէր պահերը:

Ուրիշ Վարուժան մըն էր: Կէս Վարուժան մը. առաջին կէսը, որ օժտուած էր մտաւոր յարգի մետաղով եւ որ հիացում կը պատճառէր իր ուսուցիչներուն, եւ կէսը՝ որ ինքզինք ընծայած էր շրջապատը քաշքշելու, ծոյլ ու անշնորհ իր ընկերները հեզնելու եւ դատափետելու խորամանկ խաղերուն: Այս վերջին կէսը ա՛յ չկար, կ'ենթադրեմ ցկեանս, որովհետեւ Վարուժանի պարագային այդ կեանքը երկար չեղաւ դժբախտաբար:

Երկրորդականը աւարտելէն քանի մը տարի վերջ, երբ, վատահ եմ, Վարուժան նոյն փայլուն ընթացքով կը հետեւէր համալսարանական իր ուսման - կարծեմ հիւլէական գիտութիւններու- գոհ գնաց անողոք հիւանդութեան մը, որուն անունը երբեք չեն յիշեր հայ թերթերը եւ փոխարէնը կը գործածեն այս նոյն ածականը՝ անողոք:

Այո, իսկապէս ալ կեանքը կամ ճակատագիրը անողոք եղաւ այս երկու պատանիներուն հետ, որոնցմէ մէկը, Վարուժան, այսօր սիրտս կ'ըսէ ինձի, գարնանային ծաղկումը դէպի միւսը՝ Նուարդը, որ անտարբեր չէր այդ ամբողջ շարժում ու խնդութիւն եղող տղուն հանդէպ ու ներքին սարսուռով կը ծծէր անոր մեղրագոյն աչքերէն իրենն ուղղուած տենդահար նայուածքները:

Կեանքը որքան աւելի սիրուն ու հմայիչ պիտի ըլլար, եթէ ապրէին ութերորդ դասարանի այս երկու պարմանները, եւ անոնցմէ մէկը՝ Վարուժան, առեւանգէր եւ սիրով ողողէր միւսը՝ Նուարդը, կազմելով հայոց արդի պատմութեան իմաստուն ու հրամայական դրուագներէն մէկը:

Հայոց Պատմութեան ո՞ր ուսուցիչը հոգեւին պիտի չհրճուէր՝ եթէ հարսանեկան բացիկով մը հրաւիրուէր Վարուժանի մը կողմէ առեւանգուած Նուարդի մը պսակադրութեան, երբ աշխարհով մէկ ցրուած մեր Վարուժաններն ու Նուարդները օրցերեկով կ'առեւանգուին Փաթրիսիաներու եւ Փապլոններու, խարտիչահեր ճէսիքաներու եւ կնամեծար ու ծեքծեքուն ճոններու կողմէ...

Պուէնոս Այրէս

ՊԵՏՐՈՍ ՀԱՃԵԱՆ

Փ. Ճերանեան

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

* * *

Կար ժամանակ
Երբ խռով ձայնս իմանայիր,
Ալիքներու փոթորկածայն պոռթկումով՝
Ովկիանոսի միա ափունքէն դեպի ափս կը շտապէիր:

Հիմա կարծես
Վայրկեանի մը լուսեան պէս՝
Տանս անշուք լուսաբացէն մինչեւ նշոյլը աստղին,
Տարիները կ'երկարին.

Մինչ երգս լուռ կ'անեանայ հորիզոնին...

2003 Պէյրուք

* * *

Մութը չիջած,
Հողի անծայր կտաւին,
Իմ լուսեղբայր արեգակէն ներշնչուած՝
Ես թողուցի ճակտես անթիւ նշոյլներ՝
Խոհե՛ր բազում, խոհե՛ր մութ...

2003 Պէյրուք

* * *

ԱԼՊՈՍԻՆ ՄԷՋ՝

Հազար ու մէկ դիմաստուերներու մութին՝
Այտի՛դ աղուոր թաւիշին
Կ'ուրուագծուեր
Այն մէկ հատիկ արցունքը,
Որուն համը աղի մնաց շրթներուս...

2002 Պէյրուք

* * *

Ինչպէս շողը արեգակին,
Ինչպէս շուքը եղեւնիին՝
Իմ սկիզբն ու վախճանը քեզի հետ է անմէկին:

Ափերուս մէջ՝ ջերմութիւնդ,
Ճանապարհիս՝ ստուերդ կայ...

Իսկ սեւաթոյր քու աչուին մէջ,
Չարտաբերուած արցունքներուս
Դեռ ծիծաղող կաթիլը կայ...:

2002 Պէյրուք

ՓՈՒԹԿՈՏ ՊԱՅԵՐ

Մեկնումս չնկատելո՛ւ համար արդեօք,
Աչքերը մութ մնացին միշտ
Հրաժեշտի ճամբաներուն սեւեռուն:

Հայեացքին մէջ շեշտ մը անտես,
Քողարկուած սիրոյ մը պէս՝
Ձիս հեռուէն կը կանչեր...

Աշխարհի ողջ մթութիւններն իր շուրջ բարդած՝
Մոմի կայծը կը փոթորկեր,
Շուրթերուն դողն այտիս վրայ քիչ մը երկար պահելու...

2002 Պէյրուք

* * *

Աստուած մութին մէջ լոյսը արարեց
Եւ այդ լուսաւոր օրուան աւարտին՝
Ձեր բիբերուն մէջ իր մութը պահեց՝
Իզապէլ, Աեդա, Աառա, Աինթիա...

2002 Պէյրուք

* * *

Ամեն բանէ ամենամօտն ես ինձի դուն,
Ինչպէս օդը, ինչպէս լոյսը առաւօտեան.
Մինչ սովոր եմ քեզ որոնել քեզմէ հեռուն:

Ամենափայլ արեգակին նման ես դուն,
Մինչ աչքերս վարժ են փնտռել քեզ մութին մէջ
Եւ սպասել յայտնութեանդ անյայտ պահուն:

Ժամանակի անհաս վերջն իսկ եթէ ըլլաս,
Կը շողաս դուն հիւսիսափայլ աստղին նման հորիզոնին
Ու կը ձայնես երեկոյեան կարկաչիւնին պէս աղբիւրին...

ԻՐԵՆ ՅԱՍԱՐ...

Մայրամտող հեռուները
Պահ մը այնպէս խուզարկեմ,
Որ երբ մութին աստղը շողայ,
Կոպերուս տակ յայտնուողը ինք ըլլայ:

Իր խաւարով գիշերս այնպէս մթազնեմ,
Որ երբ աչքերն իմ բանամ,
Առաւօտեան լոյսին պէս
Ամենէն մօտ զինք գտնեմ:

Տարիներու ամենավաղ անցեալէն՝
Պատկերի մը խորքէն այնպէս ես ձայնեմ,
Որ զինք տանող տարիները խուլումունջ,
Օր մը յանկարծ տանս շեմին կանգ առնեն...

Պէյրուք

ՓԱՆՈՍ ՃԵՐԱՆԵԱՆ

Ս. Չէրիճեան

ԱՄԱՌՆԱՅԻՆ ԱՆՁՐԵՒ...

Դ.

- Այո, Համաձայն եմ, բայց նոյն ատեն մեր կեանքին թոյն կը
խառնենք ամէն տարի յիշելով եւ սգալով: Եւ մեր անգորութիւնը
անգամ մը եւս խոշորացոյցի տակ դնելով:

- Մեր պատմութիւնը շատ դժուար եւ տխուր եղած է: Չես
կրնար ատիկա փոխել:

- Չե՞ս կարծեր, որ ուրիշ ազգերու ալ նոյնը պատահած է:
Ամբողջ աշխարհի պատմութիւնը այնքան ալ Հաճելի բան մը չէ:
Իմ ըսածս այն է, որ մենք Հակամէտ ենք մխրճուելու այս տխուր
դրուագներուն մէջ եւ ատիկա մեր ազգային գիծերէն մէկը եղած
է:

- Ըսել կ'ուզես, որ մենք կը չափազանցե՞նք եղածները:

- Ոչ, ըսել կ'ուզեմ, որ մեզի Համար սովորութիւն դարձած է
ողբալը: Քեզի օրինակ մը տամ, մեր պատմութեան մէջ շեշտուած
են դաւաճանները եւ կարծես, թէ աւելի կարեւոր տեղ կը գրաւեն,
քան Հերոսները: Եթէ Անգլիոյ պատմութիւնը աչքէ անցընես, կը
տեսնես, որ արքայական ամէն գերդաստան ունեցած է իր դաւա-
ճանները, մեզմէ շատ աւելի, բայց անգլիացիները ատոր վրայ չեն
ծանրանար: Մեր պարագային պատիկ բան մը եթէ պատահի,
մենք ատիկա անմիջապէս կը տեսնենք իբրեւ մեր ազգային թե-
րութեան ապացոյցը:

- Մեր Հերոսներն ալ եթէ նայիս, այդքան մեծ բան մը չեն
ըրած,- ըսաւ Սարգիս մտածկոտ,- Արա Գեղեցիկ, Վարդան Մա-
միկոնեան «բարոյական» յաղթանակներ տարած են, մինչ այդ
երկիրը վրայ տուած են:

- Հա, տեսա՞ր, մեր Հերոսները անգամ խելքը գլուխը Հերոս-
ներ չեն: Յետոյ կ'ըսեն՝ «Հպարտ եղիր քու անցեալովդ», ինչո՞վ

պէտք է որ հպարտանամ: Մեղի պատերազմական քանի մը յաղթանակ պէտք է, ես կ'ուզեմ, որ օր մը մենք ջարդարար կոչուինք եւ մեր դրացիները վախնան մեզմէ:

Գիչ մը լուռ մնացինք: Յետոյ ետ սկսայ խօսիլ.

- Ամէն անգամ, որ հայկական ձեռնարկի մը երթամ եւ շուրջս նայիմ, տարիքոտ մարդոց եւ կիներուն յոգնած-մաշած, կնճոտտած դէմքերը տեսնեմ, կ'ընդվզիմ ամէն ինչի դէմ: Ի՞նչ էր այս մարդոց մեղքը, որ պէտք էր այսպէս տանջուէին: Իրենց տեղացի տարեկիցները աւելի առոյգ են եւ լաւատես, եւ իրենց զբաղումները ունին, մերինները կարծես կեանքէն վաղ անցած են: Ինչ որ է, այս հարցերը լուծում չունին,- ըսի յուսահատ:

- Այս ամբողջ խօսակցութեան տակ բան մը կայ,- ըսաւ Սարգիս,- քեզի ի՞նչ եղած է, կարծես բան մը քեզ կը չարչարէ, եկուր ատոր մասին խօսէ, թերեւս կը թեթեւնաս:

Ճիշդ էր ըսածը: Ես Աննայէն այդպէս անակնկալ բաժնուելու համար շատ նեղուած էի:

Պատմեցի եղածը առանց անուն տալու եւ ըսի, որ առտուն նոյն աղջկան պատճառով էր, որ Խաչիկին առաջարկած գործը մերժած էի:

- Ծօ, Զաւէ՛ն, այս աղջկան նոր ծանօթացար, չէ՞: Ինչպէ՞ս այդպիսի խակ գործ մը տեսար: Նախ եւ առաջ, վստահ չես, որ յարաբերութիւնը տեղ մը պիտի հասնի, եւ յետոյ՝ շատ կանուխ էր նման զոհողութիւններ ընելու աղջկայ մը համար, որուն հետ միայն քանի մը օր անցուցած ես: Գործը աւելի կարելոր է, եթէ լաւ գործի մը տիրանաս, գիտես, որ այդ նոյն աղջիկը քեզի հանդէպ աւելի մեծ յարգանք կ'ունենայ:

- Բայց այս աղջիկը այն տեսակներէն չէ, ասիկա բոլորովին տարբեր կին մըն է:

- Կը կարծէի, թէ երկուքս ալ այն եզրակացութեան հասած ենք, որ այդ տեսակ կին գոյութիւն չունի եւ չի կրնար ունենալ: Կիները իրենց բնազդներով կը ղեկավարուին եւ իրենց բնազդները գիրենք կը մղեն դէպի բարօրութիւն եւ հանգիստ կեանք: Ես քու տեղդ եթէ ըլլամ՝ Խաչիկին կը հեռաձայնեմ եւ գործը կ'առնեմ, անշուշտ եթէ այդ գործը իրապէս ապագայ խոստացող գործ մըն է:

- Այո, լաւ գործ մըն է, բայց ես բարոյական պարտաւորութեան տակ մտած եմ: Այս աղջիկը չորս տարի աշխատեցաւ, որ իր ամուսինը համալսարան երթայ եւ տեղական վկայական ստանայ: Մարդը գործ մը գտաւ եւ քանի մը ամիս յետոյ զինք լքեց:

Բախտի բերմամբ ես հոն էի եւ փորձեցի իրեն օգտակար ըլլալ եւ իրարու կապուեցանք: Իրեն խոստացայ, որ իր կողքին պիտի մնամ, հիմա եթէ ես ալ ձգեմ-երթամ, ի՞նչ կը կարծես պիտի ըլլայ իր հոգեվիճակը: Ես այդպէս բան չեմ կրնար ընել, մա՛նաւանդ իմ սիրած անձիս:

- Բայց հիմա ընկերուհին եկաւ եւ ստիպուեցար ձգել-ելլել: Ձեռք գիտեր նոյնիսկ ե՞րբ զինք պիտի տեսնես:

- Ի՞նչ գիտնայի, որ այդպէս բան մը պիտի պատահի: Ամէն ինչ այդքան լաւ կ'ընթանար կոր...: Ձէ: Տարբեր ձեռով չէի կրնար վարուիլ, յետոյ իրեն համար ալ անակնկալ էր այս աղջկան գալը: Ինք շատ գէշ փորձառութիւն մը ունեցաւ, ես իրաւունք չունիմ իր կեանքէն ներս մտնելէ ետք յանկարծ ձգել քաղաքը եւ հեռանալ: Խեղճ աղջիկը բարդոյթ պիտի ունենայ:

- Կը հասկնամ, իրեն համար բաւական դժուար պէտք է ըլլայ, բայց ատիկա քու յանցանքդ չէ: Գործն ալ շատ կարելոր է, մա՛նաւանդ որ ճիշդ քու ճիւղդ է:

- Ո՛չ ինձի համար: Ասիկա իմ թերութիւններէս մէկն է: Կին մը ինձի համար աւելի կարելոր է, քան որեւէ գործ: Որքան ալ տրամաբանեմ, վերջաւորութեան նոյն «սխալը» կը գործեմ:

- Թերեւս նախանձի թերութիւն մըն է,- ըսաւ Սարգիս խօսակցութիւնը թեթեւեղելու միտումով: Մա՛նաւանդ կարծեմ զգաց, որ կարելի չէր միտքս փոխել:

Անկէ ետք խօսեցանք ֆիլմերու մասին, ան թերթին մէջէն յաճախ ֆիլմերու ծանուցումներ կը գտնէր եւ միասին սինեմա կ'երթայինք, հին դասական ֆիլմեր տեսնելու համար:

Կէս-գիշերին տուն գացի: Պատկերասփիւռը բացի եւ դիմացը նստեցայ: Ասիկա սկսած էր մտահոգիչ դառնալ, օրուան մէջ հոս-հոն զարնուելէ ետք պատկերասփիւռին առջեւ նստիլը, թմրեցուցիչ առնելու պէս բան մըն էր: Երեք-չորս ժամ կրնաս դիւրութեամբ անցընել եւ ամէն ինչ մոռնալ, եւ ժամանակի ընթացքին մոլի կը դառնաս այդ յայտագիրներուն եւ անոնց դերակատարներուն մասին աւելի բան կը գիտնաս, քան ազգականներու մասին:

Անգամ մը եւս փաստուեցաւ, թէ կեանքիս վրայ որքան ազդեցութիւն ունին կիները: Չորս ժամ առաջ ամէն ինչ լաւ կ'երեւէր, իսկ հիմա ամէն ինչի մէջ սխալ մը տեսնելու հակումը ունէի, եւ խակ եզրակացութիւններու յանգելու փափաքը:

Բաւական ուշ քնացայ: Առաւօտուն ժամը իննի ատենները Հեռաձայնը զարկաւ, Աննան էր, շատ ուրախացայ:

- Ինչպէ՞ս ես,- հարցուց:
- Լաւ եմ - ըսի:
- Լաւ տրամադրութեան մէջ կ'երեւիս:
- Քանի որ դուն Հեռաձայնեցիր, ուրախացայ:
- Շնորհակալ եմ:
- Է՛հ, ինչպէ՞ս է ընկերուհիդ:
- Լաւ է, բաւական երկար խօսեցանք երէկ գիշեր, վերջը այդ մասին կը պատմեմ քեզի: Հիմա միայն բարեւ մը ուզեցի ըսել:
- Շնորհակալ եմ, գործատեղիէն կը խօսիս, չէ՞, երկար չպահեմ քեզ, լաւ օր մը կը մաղթեմ:
- Շնորհակալ եմ: Ցտեսութիւն:
- Ցտեսութիւն: Հա, նայէ վայրկեան մը...

Աննան Հեռաձայնը գոցած էր արդէն: Զղայնացայ, որովհետեւ մոռցայ հարցնելու, թէ ո՞ր ժամերուն աւելի յարմար էր իրեն Հեռաձայնել, յետոյ տունը իրեն Հեռաձայնելու հարցը ի՞նչ պիտի ըլլար:

Այս բոլորը մոռնալու եւ ինքզինքս զբաղած պահելու համար որոշեցի Ղարաբաղի թէյփերուն փոխանցումները ընել: Թէյփերուն գործը երբոր վերջացաւ, չորս ժամ անցեր էր: Աննային գործատեղին Հեռաձայնեցի, հոն չէր:

Կէսօրէ ետք, գործի գացի. շատ զբաղած էինք եւ չկրցայ Աննային հետ խօսիլ: Իրիկունը Հեռաձայնեցի, կարծի կապեց եւ ըսաւ, որ ինք կը Հեռաձայնէ ինծի երբոր յարմար առիթ մը գտնէ: Ասիկա լաւ նշան մը չէր, չհասկցայ, որ ինչո՞ւ այդքան զգոյշ պէտք է վարուէր: Հեռաձայնը քովս դրի եւ պատկերասփիւռին դիմացը նստեցայ: Ուրիշ բան չէի կրնար ընել, քանի որ Աննային հարցը միտքս կը չարչարէր եւ չէի կրնար կեդրոնանալ:

Ժամերը անցան, Հեռաձայն չեկաւ:

Միւս օրը, մինչեւ կէսօր տունէն դուրս չելայ, որպէսզի եթէ Աննան Հեռաձայնէ՝ հոն ըլլամ, բայց Հեռաձայն չեկաւ: Գէշ տրամադրութեամբ գործի գացի: Որոշեցի չհեռաձայնել, մինչեւ որ ինք Հեռաձայնէ ինծի: Ամէն անգամ, որ Հեռաձայնը զարնէր՝ իրար կ'անցնէի:

Իրիկունը Հեռաձայնը զարկաւ եւ ես խենթի պէս նետուեցայ վրան, բայց Աննան չէր: Ետլանտան էր, խեղճը զգաց, որ յուսախար եղայ:

Ետլանտան ամուսնալուծուած կին մըն էր: Իրեն հետ ծանօ-

թացած էի. երբ զարմիկներէս մէկը, որ Ամերիկայէն այցելութեան եկած էր, ուզած էր զինք տեսնել, եւ քանի որ քաղաքին ծանօթ չէր, ես զինք անոր տունը տարած էի: Թէեւ պարտականութեան համար դացած էի, բայց լաւ ժամանակ անցուցած էինք: Յետոյ վերադառնալու ատեն զարմիկս կատակով ըսած էր, թէ Ետլանտան զիս հաւնած էր: Անոր համար շատ չզարմացայ, երբոր առաջին անգամ Հեռաձայնեց՝ զարմիկիս մասին տեղեկութիւն առնելու պատրուակով, անկէ ենք սկսաւ Հեռաձայնել պարզապէս հետս խօսելու համար: Շատ կ'ուզէր, որ հանդիպինք, բայց ես միշտ պատրուակներ կը գտնէի՝ իրմէ խուսափելու համար: Այն ատեն ես Լաչքային հետն էի եւ սիրտ չունէի երկու կին խաղցնելու:

Այս անգամուն Ետլանտան ըսաւ, որ պալէի երկու տոմս ունի, որ իր գործատեղիի վերակացուն իրեն տուած էր, քանի որ իրենք անակնկալ հարցի մը պատճառով պիտի չկարենային երթալ:

- Մէկը չունիմ, որ այս տեսակ բաներ կը սիրէ...: Վերջը միտքս դուն եկար, մտածեցի, որ դուն արուեստը գնահատող մէկն ես: Կ'ուզե՞ս միասին երթալ, մեղք է՝ տոմսերը պարապի թող չերթան: Ես կու գամ ժամը 7ին քեզ կ'առնեմ,- ըսաւ ան:

Զգացի, որ այս առաջարկը պատրուակ մըն է միասին դուրս ելլելու: Հակառակ ատոր չկրցայ մերժել, մասամբ զինք չվիրաւորելու համար եւ մասամբ որովհետեւ կնոջ մը հետաքրքրութիւնը ինքնասիրութիւնդ կը շոյէ: Մա՛նաւանդ որ Աննայէն ալ ձայն չէր ելած:

- Լաւ,- ըսի,- ես վարը կը սպասեմ քեզի: Չէի ուզեր, որ վեր ելլէ, եւ քովս գալու նախընթաց մը ստեղծուի:

Ժամը գրեթէ վեց էր: Պատրաստուեցայ եւ ժամանակէն առաջ վար իջայ եւ սպասեցի: Ցանկարձ մտածեցի, որ առնուազն երեք ժամ տունը պիտի չըլլամ եւ եթէ Աննան Հեռաձայնէ՝ պարապի պիտի զարնէ: Զղջացի, որ ընդունեցի առաջարկը, քանի մը վայրկեան ետք ինքզինքս համոզեցի, որ Աննան պիտի չհեռաձայնէ, պարապ տեղը իրար կ'անցնիմ: Այս հակասական զգացումները զիս կը կրծէին երբ Ետլանտան հասաւ:

- Ի՞նչ է, մտածկոտ կ'երեւիս,- ըսաւ բարեւելէ եւ քանի մը խօսք փոխանակելէ ետք:

- Հա,- ըսի,- միտքս քիչ մը զբաղած է:

- Հիմա հոն ամէն ինչ կը մոռնաս,- ըսաւ ան,- թերթին մէջ կարդացի, որ այս բեմադրութիւնը շատ լաւ ընդունելութիւն գտած է տեղական քննադատներուն կողմէ:

Սկսաւ խօսիլ մեր տեսնելիք ելոյթին մանրամասնութիւններուն մասին, որ զարմացուց զիս:

- Պալէի մասին այսքան բան ուրկէ՞ դիտես,- հարցուցի:
- Վրաս չես խնդար եթէ ըսեմ...
- Կը խոստանամ, որ պիտի չխնդամ:
- Ատեն մը կար, որ... կ'ուզէի պարուհի ըլլալ...
- Կատակ կ'ընես...
- Բայց խոստացար, որ վրաս պիտի չխնդաս,- ըսաւ Եոլանտա կոտորտուելով:

- Ասիկա խնդա՞լ է...: Ես միայն ըսածիդ վրադ զարմացայ, քանի որ հիմակուան ըրած գործդ բնաւ կապ չունի պալէի հետ:

- Շատ դժուար է պարի հետեւիլը, ամէն տեսակ դժուարութիւններ կան դիմացդ եւ ամբողջական նուիրում մը կը պահանջէ: Մահաւանդ սոսկալի տիսիվիինի կ'ենթարկեն քեզ: Նորմալ կեանք մը չես կրնար ապրիլ, ես ալ քիչ մը շատ նորմալ եմ,- ըսաւ ան, նորէն կոտորտուելով,- այնպէս որ, չդիմացայ այդ խիստ եւ չոր կեանքին:

Ոստայնը կը հիւսէ կոր, մտածեցի ես ինծի: Ի՞նչ զարմանալի էակներ են կիները, եթէ ես իրմով հետաքրքրուած ըլլայի եւ հետապնդէի զինք, արդեօք ի՞նչ պիտի ըլլար իր վերաբերմունքը: Զուարճալի բան մըն է այս հանելուկը: Մեր խօսակցութիւններուն ընթացքին յաճախ ինծի ըսած էր, որ մարդիկ զինք դիւրին «որս» կը նկատէին, քանի որ ամուսնալուծուած էր, եւ ինք միշտ պէտք է դիմադրէր այրերու առաջարկներուն: «Կը զարմանաս, եթէ գիտնաս, որ նոյնիսկ ընկերուհիներու ամուսինները որքան կը փորձեն», ըսած էր ան դառնութեամբ:

Իմ վարմունքս զինք շփոթեցուցած էր հաւանաբար, քանի որ ես իրեն այդ տեսակի առաջարկներ չէի ըրած: Բայց իմ մեթոտս տարբեր է: Ես կը հաւատամ, որ պէտք է կին մը նախ ներսէն գրաւես, իբր անձ ախորժի քեզմէ եւ հանգիստ զգայ քեզի հետ, անկէ ետք ծաղիկի պէս կը բացուի եւ յարաբերութիւնը շատ աւելի խորունկ եւ զօրաւոր կ'ըլլայ: Շատ անգամ այրեր համբերութիւն չունին այդքան ժամանակ «դիւրին» կիներու, որպէսզի արագ գոհացում ստանան: Բայց ես կը կարծեմ, որ կը վախնան նման յարաբերութիւններու մէջ մտնելու եւ կը նախընտրեն մակերեսային եւ արագ գուգաւորում մը պարզապէս այլազանութիւն մտցնելու իրենց կեանքին մէջ, որովհետեւ երբ յարաբերութիւնը խորունկ ըլլայ, ատիկա կ'ենթադրէ երկար խօսակցութիւններ, եւ իրենց առօրեայ հարցերու բաժնեկից դառնալ:

Այս պարագային ես ճիղ չէի թափեր, պարզապէս քանի որ զինքը չէի տեսչար, բայց արդիւնքը նոյնը եղաւ, իմ կեցուածքս իր հետաքրքրութիւնը արթնցուց: Հաճելի էր այս ուշադրութեան առարկան ըլլալը: Ես իր մասին իբրեւ կին թեթեւ հետաքրքրութիւն մը ունէի...

Գացինք պալէն դիտեցինք, հիմա չեմ յիշեր որ կտորը ի՞նչ էր, բայց հաճելի էր: Ամէն անգամ, որ թատրոն կամ երաժշտական համերգի մը երթամ, մտովին կ'որոշեմ, որ աւելի յաճախ պիտի երթամ նման ելոյթներու, բայց օրերը կ'անցնին եւ տուած որոշումս կը մոռնամ եւ նորէն պատահականութեան կը մնայ յաջորդ համերգին երթալս: Տարբեր փորձառութիւն է երաժշտութիւնը, երբ հոն ներկայ ես: Աշխարհի ամէնէն սուղ եւ յառաջացած սաունա սիսթրմները անգամ չեն մօտենար իրական սիմֆոնիք նուագախումբի մը հնչիւնին, բոլորովին տարբեր հաճոյք մըն է անձամբ, տեղույն վրայ երաժշտութիւնը լսելը: Երաժշտութիւնը սրահին տարածքը կը լեցնէ, առանց անտեղի ուժգնութեան, իր բնական հասողութեամբ, երաժշտութեան ընդարձակութիւնը կը զգաս, քանի որ ձայները մէկ կէտէ չէ, որ կու գան քեզի:

Կայ նաեւ ուրիշ զգացում մը, որ շատ տպաւորիչ է: Երկու հազար հոգինոց լեցուն սրահին մէջ միայն մըմունջ մը կը լսես, մինչեւ որ յայտագիրը սկսի: Անկէ ետք քար լոռութիւն կը տիրէ համերգի ընթացքին: Միջնարարին խմիչքի պառերուն քով ամէն մարդ շարքի կը մտնէ: Կը զգաս, որ քաղաքակիրթ երկրի մը մէջ կը գտնուիս:

Անգամ մը համբաւաւոր հայ երաժիշտ մը հրաւիրուած էր Հայաստանէն, պանդոկի մը սրահներէն մէկը վարձած էին կազմակերպիչները: Սրահին դուռը զօրաւոր շխկոցով մը կը բացուէր եւ կը գոցուէր: Ելոյթի ժամանակ անընդհատ այդ ձայնը կը խանգարէր մեզ: Ուշ եկողներ, անփութօրէն կը բանային եւ կը դոցէին դուռը՝ երաժշտութեան առթած հեշտանքը քանդելով:

Տուն վերադառնալու ատեն այս նիւթերուն մասին խօսեցանք ինքնաչարժին մէջ: Փոխանակ զիս տունին առջեւ ձգելու, Եոլանտան ինքնաչարժը փարֆ ըրաւ փողոցին վրայ: Երբ զարմացած նայեցայ.

- Քիչ մը նստինք-խօսինք,- ըսաւ,- ես երբոր այս տեսակ ելոյթի մը երթամ, վերջը չեմ ուզեր անմիջապէս տուն երթալ:

Կունակը ինքնաչարժի դրան տուած՝ նատեցաւ եւ ինծի նայեցաւ, հալեցնող նայուածքով մը:

Շատ դժուար բան է կին մը մերժելը: Կիները ընդհանրապէս

երբ այր մը մերժեն ատիկա բնական բան մը կը նկատուի, հասարակ բան մը, որ շատ յաճախ կը պատահի, բայց եթէ մերժողը տղամարդը ըլլայ՝ նախ կինը կը զարմանայ եւ յետոյ կը զայրանայ կամ կասկած կ'ունենայ սեռային նախընտրութեանդ մասին: Երբեք իր մտքէն չ'անցնիր, որ կրնայ ըլլալ թէ պարզապէս իրմէ չես ախորժիր: Միշտ միտքս կու գայ Ջորպային մէկ խօսքը «Աստուած շատ մեծ սիրտ մը ունի ամէն ինչ կը ներէ, բայց եթէ կին մը քեզ անկողինը հրաւիրէ եւ դուն մերժես՝ այդ մէկը Ան երբեք չի ներեր»:

Ետլանտան գեղեցիկ չէր, բայց վայելուչ կին մըն էր, սեւ, երկար մազեր ունէր, որոնք զինքը աւելի երիտասարդ ցոյց կու տային:

- Չե՞ս ուզեր, ձեռնել,- ըսաւ, իր կուրծքերուն ակնարկելով:
- Հո՞ս,- ըսի զարմացած, քանի որ բանուկ պողոտայի մը վրայ էինք: Բայց ես աւելի անակնկալի եկայ իր համարձակ խօսքերէն:

- Ո՞ւր երթանք,- հարցուց:
- Քչէ գոնէ կողմնակի փողոց մը,- ըսի:

Կողմնակի փողոցները մտանք, բայց յարմար տեղ մը չկար, տունի մը առջեւ չէինք կրնար կենալ, ուշադրութիւն պիտի գրաւէր: Ետ մայր պողոտան ելանք: Իրեն ըսի, որ ներկի խոշոր խանութի մը փարֆիմ կը մտնէ: Խանութը գոց էր եւ փարքին կը ամայի: Իրեն ըսի, որ ցանկապատին տակ կեցնէ ինքնաշարժը, հոն ուռենիի պէս ծառ մը կար, որուն ճիւղերը վար կախուած էին եւ գրեթէ կը ծածկէին ինքնաշարժին առջեւի պատուհանը:

Ես ետեւի աթոռը անցայ, իրեն ալ ըսի, որ հոն գայ, անճարակութենէն ինքնաշարժին ճշակին դպաւ սխալմամբ եւ երկուքս ալ տեղերնէս ցատկեցինք:

Վերջապէս քովս նստեցաւ, սրունքները շոյցի քիչ մը, յետոյ կուրծքերը: Քիչ մը տարօրինակ էր, կարծես թէ ես չէի ընողը եւ դուրսէն դիտողի մը պէս անջատուած էի կատարուածէն: Քանի մը անգամ համբուրեցի զինք, բայց ձախաւեր բան մը դուրս եկաւ:

- Ի՞նչ է, համբուրուիլ չե՞ս սիրեր,- հարցուցի:
- Չեմ գիտեր, որ կրնամ քեզ գոհացնել,- ըսաւ:
- Չեմ գիտեր, որ վրաս ի՞նչ համարում ունէր, որ նման բան մը կը մտածէր: Խնդացի իր ըսածին վրայ:
- Ծատոնց է, որ այդ տեսակ բան չեմ ըրած,- շարունակեց ան, ինքզինքը արդարացնելու համար:
- Լաւ, նախ չըթունքներդ մի պրկեր եւ հանդարտէ:

Համբուրուեցանք քանի մը անգամ եւս, բայց զգացի, որ ինք կ'ուզէր այդ արարողութիւնները մէկգի ձգել: Զգացի, որ կ'ուզէր զինքը բողի մը պէս գործածեմ: Ծապիկին կոճակները քակեցի, ծիծերը կրծկալէն դուրս հանեցի. գլուխը կոթնցուց նստարանին կոնակին եւ սկսաւ ան-սխալ ձայներ հանել: Ծիծերը պզտիկ էին եւ թուլցած, պտուկները մութ գոյն ունէին եւ իմ հպումէս կարծրացան:

Այս արարքը զինք գոհացուց, քանի որ կրցած էր այդքան առաջ երթալ: Խորհրդանշական բան մըն էր ըրածը, պատուար մը կտրել, գայթակղութիւն մը ունենալ: Կարծես պարզապէս կ'ուզէր գիտնալ, որ կրնայ զիս գրգռել եւ ինծի ցոյց տալ, որ ինք որքան բան պատրաստ է ընելու:

Այս պզտիկ դրուագէն ետք ինքնաշարժին մէջ նստած խօսեցանք: Հանդարտած էր քիչ մը եւ այնքան ճիգ չէր թափեր զիս տպաւորելու: Այս վիճակին մէջ ան աւելի հետաքրքրական էր իրրանձ: Զիս ետ տուն հասցուց եւ գնաց: Տասը վայրկեան ետք, հեռաձայնեց եւ գոհունակութիւն յայտնեց, որ իրեն հետ ժամանակ անցուցած էի, մա՛նաւանդ ինքնաշարժին մէջ, եւ զիս շոյող խօսքեր ըրաւ: Զարմանալի կին մըն էր, յետոյ երբ մերթ ընդ մերթ քովս կու գար, դուռնէն ներս մտնելուն պէս հանուելու կը սկսէր եւ համբուրուիլ եւայլն չէր ուզեր, անմիջապէս կ'ուզէր «գործի» անցնիլ: Միակ կինն է, որ ճանչցած եմ, որուն պէտք չունիս միւս նազանիներուն պէս ժամերով համբուրուելու եւ շոյելու որ մուտի մէջ մտնէ:

Հիմա նոր կծիկի մը ծայրը սկսաւ քակուիլ, կարծես բաւարար հարցեր չունէի:

Յաջորդ օրը, առտուն, Աննան վերջապէս հեռաձայնեց: Դժուարութեամբ համոզեցի, որ զինք իրիկունը գործէն ետք առնեմ եւ միասին ըլլանք նոյնիսկ կարճ ժամանակի մը համար: Քիչ մը տրամադրութիւնս բարձրացաւ, չէի կրնար սպասել, որ իրիկուն ըլլար:

Իրիկուան դէմ, գործէն ետք գացի Աննան առնելու: Տարօրինակ տրամադրութեան մը մէջ էր: Մինչ ես եռանդով եւ ուրախութեամբ զինք դիմաւորեցի, ինք հանդարտ, նոյնիսկ պաղ վերաբերմունք ունէր: Ինքնաշարժին մէջ երբոր նստեցանք, անհամբեր էի հասկնալու իր վերաբերմունքին պատճառը:

- Ինչո՞ւ համար տրամադրութիւնդ լաւ չէ:
- Տրամադրութիւնս բան մը չունի:

- Ես որքան կարօտցայ քեզի, մինչ դուն այդպէս չես երեւիր:
- Շատ հարցեր ունիմ կարգադրելիք, անոր համար քիչ մը

մտազբաղ եմ:

- Բայց ես խոստացայ, որ քեզի օգտակար պիտի ըլլամ, հետո ինչո՞ւ չես խօսիր, ես ձեռքէս եկածը կ'ընեմ քեզի համար:
- Բայց ես կ'ուզեմ մինակս ընել, որպէսզի ինքնավստահութիւն ունենամ, չեմ ուզեր ուրիշի մը վստահիլ:

- Ուրիշի՞...

- Չեմ ուզեր, որ քանի մը տարի յետոյ նոյն կացութեան մէջ գտնուիմ:

- Ի՞նչ ըսել կ'ուզես:
- Չեմ ուզեր, որ քանի մը տարի յետոյ նորէն առանձինս մնամ:
- Բայց այս մասին արդէն խօսեցանք, ես քեզի խոստացայ...
- Տղամարդոց խոստումներուն չեմ կրնար վստահիլ:
- Ի՞նչ պատահեցաւ, որ այդպէս կը խօսիս:

Աննան լուռ մնաց: Յանկարծ յիշեցի ընկերուհին, մտածեցի, որ իր վերաբերմունքը հաւանաբար անկէ ազդուած է:

- Աննա, Լիւսիին ըսա՞ծ ես Կարոյին մասին:

Քիչ մը անհանգստացաւ այս հարցումիս վրայ, անմիջապէս չպատասխանեց:

- Ստիպուած էի ըսելու, տրամադրութիւնս ուրիշ ձեւով չէի կրնար բացատրել: Նախ իրմէ պահեցի պատահածը, բայց յետոյ չկրցայ դիմանալ:

- Մեր մասին բան մը ըսի՞ր:

- Ոչ:

- Լիւսին ի՞նչ ըսաւ:

- Ըսաւ, որ ես շատ միամիտ գտնուած եմ: Ըսաւ, որ ինք տղամարդոց հետ ինձմէ աւելի փորձառութիւն ունեցած է եւ գիտէ, որ տղամարդիկ անվստահելի են: Յետոյ ըսաւ, որ անոնց խելքը-միտքը մէկ բանի վրայ է, երբ որ ատիկա ունենան, անկէ ետք աչքերնին ուրիշին վրայ կ'ըլլայ:

- Բայց, Աննա, ինչպէ՞ս կրնաս ատանկ բանի մը հաւատալ, ամէն մարդ տարբեր բնավորութեան եւ անհատականութեան տէր է, բոլորը մէկ չես կրնար նոյն գոյնով ներկել: Նայէ, ես քանի օր է հանգիստ քուն չեմ քնացած, քանի որ քեզի հետ չեմ կրցած խօսիլ:

- Բայց կրնայիր ինծի հեռաձայնել:

- Հեռաձայնեցի, ինծի ըսիր, որ ժամանակը յարմար չէ խօսելու համար: Սպասեցի: Հոգիս ելաւ, ամէն մէկ հեռաձայն զարնելուն տեղէս կը ցատկէի եւ յուսախար կ'ըլլայի:

Առաջին անգամ ըլլալով Աննային դէմքին վրայ թեթեւ ժպիտ մը երեւցաւ: Քաջալերուած՝ շարունակեցի խօսիլ.

- Աննա, այն օրերը, որ միասին անցուցինք, ինծի համար հրաշալի օրեր էին եւ այնպէս ուրախ էի, որ կեանքս նոր ուղիի մէջ կը մտնէ կոր, յանկարծ այս աղջիկը մէջտեղ ելաւ եւ ամէն ինչ խանգարուեցաւ:

- Այո, շատ անյարմար ժամանակի մը զուգահիւսեցաւ անոր գալը, բայց մէկ կողմէն մտածեցի, որ ինծի համար տունին մէջ մէկը կ'ըլլայ եւ ես առանձին չեմ մնար: Ամէն անգամ քեզ անհանգիստ չեմ ըներ:

- Բայց գուն գիտես, որ քեզի հետ ըլլալը ինծի համար հաճոյք է: Չեմ դիտեր ինչպէ՞ս այդ տպաւորութիւնը ունեցած ես: Ես բնաւ չեմ գանգատած, ընդհակառակն, ուրախութեամբ կու գայի՝ հետդ մնալու համար:

- Գիտեմ, շնորհակալ եմ, բայց նորէն, որքան ալ ըլլայ...

- Աննա, հաւատա՛, ինծի համար առանձնաշնորհում մըն է քեզի հետ ըլլալը:

Այս խօսակցութեան ընթացքին հասանք իմ յարկաբաժինս: Աննան քիչ մը աւելի լաւ տրամադրութեան մէջ էր:

Վեր ելանք եւ երբ ներս մտանք, զինք գրկեցի, կարճ դիմադրութենէ մը ետք կակուղցաւ եւ համբուրեցի: Տրամադրութիւնս բարձրացաւ, հիւրասենեակ գացինք:

- Գիտես, շատ երկար չեմ կրնար մնալ,- ըսաւ:

- Լաւ,- ըսի:

Միասին ընթրեցինք: Աննան ինծի բացատրեց, որ Լիւսիին ըսած է, թէ գործակիցներուն հետ ընթրիքի պիտի երթայ, այդ ձեւով կրցած է ինծի հետ տեսնուելու ժամանակ գտնել:

Ընթրիքէն ետք, միասին նստեցանք հիւրասենեակին մէջ: Շատ մեղմ երաժշտութիւն մը դրած էի, ընկերս՝ Հրաչը Փորթուկալէն տիւֆեր բերած էր եւ ես ամէնը խոշոր թէյի մը վրայ արձանագրած էի, որ երեք ժամ անընդհատ կրնայի նուազել:

- Գիտե՞ս, Աննա, ատեն-ատեն կը խորհիմ, որ մենք, մեր տեսակի մարդոց վերջիններն ենք: Մեզ կազմաւորող պայմանները չկան այլեւս: Մեր մտածելակերպը եւ մեր հոգեվիճակները մեզմէ ետքը եկողները պիտի չունենան:

- Ամէն սերունդ նոյն մտահոգութիւնը կ'ունենայ:

- Իմ խօսքս սերունդներու յաջորդականութեան մասին չէ: Անիկա բնական բան մըն է: Մեր միջավայրը վայրագօրէն եւ բրտօրէն վերջնականապէս փոխուեցաւ: Մենք սկսած էինք

Լիբանանի մէջ իրապէս տեղ մը հասնիլ իբրեւ մշակոյթ: Կը յիշեմ, որ 1975ին, երբ Պէյրութ գացի, մէկ շարժումն էր ընթացքին հայկական 11 թատերական ներկայացումներու ծանուցումները կային թերթին մէջ, ցուցահանդէսներ, երաժշտական համերգներ, եւ այլն: Ստեղծագործական ստողը եւ ղօրաւոր մթնոլորտ մը կար: Լիբանանի քաղաքացիական պատերազմը այդ ամէնը ոչնչացուց: Անոնք՝ որոնք կրցան նիւթականը ճարել, Յունաստան կամ Ֆրանսա փախան, միւսները Աւստրալիա, Ամերիկա, Գանատա եւ աշխարհի բոլոր անկիւնները: Նախ՝ շատեր ճամբորդեցին պարզապէս սպասելու, որ պատերազմը վերջանայ, բայց այնքան երկար տեւեց անիկա, որ ստիպուած ուր որ գացեր էին՝ հոն մնացին: Լիբանանը տակաւին կայ եւ հայկական համայնքը կայ, բայց նոյնը չէ այլեւս: Մեր սերունդը անմեղութիւն մը ունէր եւ լրիւ անջատ կ'ապրէինք լիբանանցի արարներէն, մենք մեր արեւմտահայերէնը ունէինք, որ մեր ամէնօրեայ գործածական լեզուն էր: Մենք տարբեր երազներով եւ տարբեր իրականութեան մը մէջ հասակ առինք, եւ մեզի պէս ուրիշ սերունդ չեմ կարծեր, որ ըլլայ: Ես կը հաւատամ, որ վտանգուած սերունդի մը կը պատկանիմ, եւ մեզմէ ետք եկողները ակամայ մեզմէ տարբեր պիտի ըլլան:

- Բնաւ այդ ձեւով չէի մտածած մեր մասին:
- Հոգի'ս, երբ կը ճգնիս մորթդ փրկելու համար, չես կրնար այս բաներուն մասին մտածել: Տասնչորս տարի քաղաքացիական պատերազմ տեսած մէկը չի կրնար վերլուծումներ ընել:
- Ճիշդ է, բնաւ ժամանակ չենք ունեցած մեզի պատահածները արժեւորելու: Ռմբակոծում կ'ըլլար, ամէնքս գետնայարկ կը վազէինք եւ երբեմն օրերով հոն կը մնայինք: Յետոյ երբ քիչ մը կը խաղաղէր, կը վազէինք հոս-հոն գնումներ ընելու:
- Գիտե՞ս հոգեկան ինչ զօրութիւն ունի մեր ժողովուրդը, որ այսքան բանի դիմացաւ եւ տակաւին կը շարունակէ իր պայքարը: Հոս կու գան եւ ամէն ինչ գէրոյէն ետ կը սկսին: Եւ ինչ ետանդով: Մասամբ անոր համար է, որ ինծի համար դուն շատ թանկագին մէկն ես, նախ որովհետեւ ամենայն հայոց գեղեցկուհին ես եւ յետոյ ինծի պէս ես, իմ տեսակէս ես, մեր հոգիները կրնան իրարու հետ հաղորդակցիլ: Այս քանի մը օրերը, որ քեզմէ հեռու մնացի, չես կրնար երեւակայել որքան կարօտցայ քեզի:
- Ծնորհակալ եմ, - ըսաւ մեղմ ձայնով:
- Նայէ, գիտեմ, որ Լիւսին հաւանաբար քեզ ապագայ յուսախաբութիւններէ փրկելու համար է, որ քեզ զգուշացուցած է, որ

տղամարդոց խաղերուն զոհ չերթաս, եւ շատ մը պարագաներու համար հաւանաբար միշտ է ըսածը, բայց ես իմ խոստումիս վրայ կը մնամ ո՛չ միայն որովհետեւ խոստացած եմ, այլեւ ինծի համար դուն շատ արժէքաւոր մէկն ես եւ կը սիրեմ քեզ:

Աննային դէմքը թեթեւ մը կարմրած էր եւ իր գեղեցիկ աչքերը խանդաղատանքով կը նայէին ինծի: Համբուրուեցանք երկար...:

Ննջասենեակ գացինք եւ անկողինին վրայ իրար գրկած երկնցանք: Մթնցած էր, հիւրասենեակէն եկող մեղմ լոյսը եւ երաժշտութիւնը աղուոր մթնոլորտ մը ստեղծեցին եւ սիրտս ուրախութեամբ լեցուեցաւ:

- Նայէ հոգիս, երբ որ ուզես քեզի տուն կը տանիմ, չեմ ուզեր որ պարտաւորուած զգաս:

Աննան պատասխանի փոխարէն համբուրեց զիս: Ընդհանրապէս ինք նման բան չէր ըներ, միշտ ես էի որ կը համբուրէի զինքը: Ծապիկին կոճակները քակեցի, կուրծքերը շոյեցի, հառաչեց եւ ելաւ անկողինին եզերքը նստեցաւ - կայծակի արագութեամբ: Անկողինին վրայ ծունկի եկած կրծկալին կեռիկները թուլցուցի եւ ետեւէն գրկեցի զինքը: Մեղմ լոյսին տակ իր մարմինը ոսկեգոյն կ'երեւէր, զինք շոյեցի հիացմունքով, կոնակին մոտ ողորկ տարածութիւնը համբոյրներով ծածկեցի: Առանց աճապարանքի եւ ամէն մէկ վայրկեանը վայելելով սիրեցինք զիրար: Վերջաւորութեան ան բաղնիք չվազեց, թմրած պառկած մնաց մինչ ես իր մարմինը համբոյրներով ծածկեցի:

Երբ զինքը տուն հասցուցի խնդրեցի որ ինծի հետ միշտ կապ պահէ:

- Նայէ, ամէն առտու վայրկեան մը գտիր եւ հեռաձայնէ ինծի, կամ ինծի յարմար ժամերը ըսէ եւ ես հեռաձայնեմ քեզի: Բայց ամէն օր կ'ուզեմ լսել քեզմէ:

- Լաւ, ամէն առտու կը հեռաձայնեմ քեզի: Կը խոստանամ: Ուրախ սրտով տուն վերադարձայ:

Միւս օրը, առտուն, Աննան հեռաձայնեց: Ուանդավառութեամբ գործի սկսայ: Ծրագիրներ կային, որոնք իմ ընտանեկան ծուլութեանս պատճառով ձգձգած էի: Անմիջապէս ցանկ մը պատրաստեցի ընելիքներուս եւ սկսայ մէկ առ մէկ հետապնդել զանոնք:

Գործատեղի գացի քարտս դրի մեքենային մէջ որ ժամը տպէ վրան: Ժամը տպեց եւ ետ դրի իր յատուկ խորշին մէջ: Եւ յիշեցի որ երէկ Աննան բաւական հարցումներ ըրած էր այստեղ իմ ըրած աշխատանքիս մասին:

- Ես չէի գիտեր, որ դուն գործարանի մէջ ալ կ'աշխատիս,-
ըսած էր ան զարմանքով:

- Այո, կէսօրէն ետքը կ'երթամ եւ հոն պէտք եղած գործերը
կ'ընեմ: Մասնաւոր ժամեր չունիմ որքան որ աշխատիմ այդքան
կը վճարուիմ:

- Բայց ինչպէ՞ս այդ տեսակ գործի մը մէջ մտած ես, կապը
չեմ կրնար կոր տեսնել,- պնդեց ան:

- Նայէ, քիչ մը առաջ քեզի ցոյց տուի որ ի՞նչ տեսակի գործ
մը կը փորձեմ կոր ընել, բայց անիկա ժամանակ պիտի առնէ,
մինչեւ որ կարենամ անոր եկամուտով ապրիլ, մինչ այդ գործ մը
պէտք է ընեմ որ ինծի նուազագոյն եկամուտ մը ապահովէ եւ ղիս
չկաշկանդէ, որ կարենամ միւս գործին ալ ժամանակ յատկացնել:

- Ի՞նչ տեսակ տեղ մըն է:

- Հսկայ գործարան մըն էր, ուր հարիւրէ աւելի գործաւորներ
կ'աշխատին: Ամէն տեսակ ազգերէ մարդիկ կան հոն, բայց
մեծամասնութիւնը հարաւային Ասիայի երկիրներէն եկած են:
Բաւական լաւ ընդունելութիւն գտած եմ անոնց քով, քանի որ
maintenanceի պատասխանատուն եմ, ամէն անգամ որ մեքենայ
մը դադրի աշխատելէ ես կը նորոգեմ: Դաշնակցական շրջանակի
մէջ մեծցած ըլլալով որոշ չափով ընկերվարական հակում ունիմ
եւ գործաւորներուն մօտիկ կը զգամ:

- Ասիկա քեզի համար քաղաքական կեցուածք մը չէ կը
յուսամ,- ըսաւ Աննան շփոթած:

- Ո՛չ, ո՛չ - խնդալով պատասխանեցի ես - կատակ կ'ընէի
կոր: Իմ գործս միւսներուն ըրածէն բոլորովին տարբեր է, աւելի
հետաքրքրական է, ամէն օր նոր բան մը կ'ընեմ: Բայց մէկ
դժգոհութիւն ունիմ ան ալ - կիներէ հեռու ըլլալս է:

- Վայ,- ըսաւ Աննա խնդալով,- եւ անիկա քու բերնովդ կը
խոստովանիս կոր:

- Քեզի ըսի չէ՞, վեց տարի հիւանդանոց աշխատած եմ, հոն
աշխատողներուն մեծամասնութիւնը կիներ էին: Այնպէս որ
վարժուած եմ կիներու ներկայութեան: Իսկ հոս ամէն անգամ որ
գրասենեակ աշխատող աղջիկը գործարանի բաժինը գայ աչքս
վրայէն չեմ կրնար հեռացնել: Կարծես թէ երկինքէն իջած հրեշ-
տակ մըն է: Թերեւս եթէ զինքը դուրսը տեսնէի բնաւ չէի նկատեր
անգամ, բայց գործարանին մթնոլորտին մէջ, ուր աղմուկ, ծուխ,
փոշի եւ մրոտած երեսներ միայն կը տեսնեմ. ան թարմ վարդի մը
կը նմանի:

- Վախ եմ ըսեր,- ըսաւ Աննա խնդալով:

- Նայէ, Աննա, ամէն ինչ յարաբերական է. միջավայրը իր
հսկայական ազդեցութիւնը ունի, բայց շատեր չեն զգար անիկա,
քանի որ միշտ նոյն միջավայրին մէջն են: Բայց քանի որ ես ուրիշ
աշխարհ մը ունիմ, որ բոլորովին տարբեր է, ատիկա պատճառ
կ'ըլլայ, որ մէկուն մէջ եղած ատենս միւսը կարենամ արժեւորել:

- Հա, հա, հիմա ալ ընկերաբան եղար,- պարզապէս ըսէ որ
քարտուղարուհին անուշիկ աղջիկ մըն է:

- Ո՛չ, թերեւս լաւ չկրցայ բացատրել, հոն այդ միջավայրին
մէջ միջակ կամ նոյնիսկ միջակէն վար աղջիկ մը գեղեցկուհի
կ'երեւի այդ էր ըսածս: Յետոյ ինչո՞ւ վրաս կը խնդաս կոր, ես կը
հաւատամ որ ամէն միջավայրի մէջ ուսումնասիրութեան հե-
տաքրքրական նիւթեր կան, եւ եթէ մարդ բաց միտք ունենայ
կրնայ կեանքի մասին շատ բան սորվիլ:

- Բայց դուն զարմանալի մէկն ես, ձեռքէդ ամէն ինչ կու գայ:

- Անիկա իր անպատեհութիւնն ալ ունի, շատ մը տարբեր
հետաքրքրութիւններ ունենալը շատ անգամ պատճառ կ'ըլլայ որ
չկարենաս կեղքոնանալ:

- Բայց միւս կողմէն նայէ որքան փորձառութիւն չահած ես,
ամէն նիւթի մասին կարելի է խօսիլ քեզի հետ:

- Շատ քիչեր կը նկատեն անիկա, շատ ուրախ եմ որ դուն կը
զնահատես:

- Հիւանդանոցին մէջ ինչո՞ւ չմնացիր, հոն աւելի ապագայ
խոստացող գործ մը չէի՞ր կրնար ընել:

- Պէյրութէն հոս եկայ որպէսզի գործս փոխեմ, բայց ինծի
նոյն գործը առաջարկեցին, որովհետեւ այդ ճիւղին մէջ փորձա-
ռութիւն ունէի, եւ քանի որ առանց դրամի եկած էի ստիպուած
եղայ այդ գործը առնելու:

- Ես ալ գրեթէ նոյն կացութեան մէջն եմ, այս գործը որ
հիմա կ'ընեմ ստիպուած առի, քանի որ հետերնիս շատ քիչ դրամ
կրցանք բերել:

- Այս երկիրը հսկայական կարելիութիւններ կ'ընծայէ քեզի,
եթէ փորձես դրական ձեւով նայիլ: Ամենէն դժուար բանը որոշելն
է որ ի՞նչ կ'ուզես ընել: Մէյ մը որ կարենաս այդ որոշումը առնել՝
միջոցներ կան ծրագրածդ յաջողցնելու:

- Ես վերջերս բաւական մտածեցի այդ մասին - գիտե՞ս որ-
քան ինծի փորձեցիր համոզել որ համալսարանէն դաս առնեմ- այն
ատեն տակաւին կարոյին հետ մեր բաժանումը շատ նոր էր եւ չէի
կրնար այդ մասին մտածել անգամ: Բայց հիմա ես ալ համոզուած
եմ որ այդ ուղղութեամբ պէտք է լուրջ աշխատանք տանիմ:

- Պոաւօ՛, արդէն ամենէն կարելոր որոշումը կրցած ես առնել, հիմա կը մնայ քեզ հետաքրքրող դործը գտնել: Մէյ մը որ անիկա ընես՝ նպատակ մը կ'ունենաս որ կրնաս հետապնդել, մնացեալը դիւրին է:

- Լիւսիին ներկայութիւնը որոշ ազդեցութիւն մը ունեցաւ, անիկա աննպատակ կ'ապրի եւ իր կեանքին մէջ պարապութիւն մը կը տեսնեմ, զոր ես չեմ կրնար հանդուրժել: Հիմա կը դգամ որ մեր կեանքերը որքան տարբեր են: Անիկա հոս եկած է եւ լրիւ փոխուած է, տեղացիներէն աւելի ազատամիտ դարձած է, կարծես անոնց բոլոր գէշ կողմերը անմիջապէս իւրացուցած է: Ես ալ թերեւս միւս ծայրայեղութեան գացած եմ, բայց կը կարծեմ որ զգոյշ պէտք է ըլլաս, որ ինքնութիւնդ չկորսնցնես, թէ չէ կառչելու բան չի մնար:

- Տեսա՞ր ինչու քեզի այսքան շատ կը սիրեմ:
- Ինչո՞ւ,- հարցուց Աննա զարմացած:

- Ուրիշներուն տարիներ կ'առնէ այս կէտը հասկնալը, դուն որքան յստակօրէն կրցար արտայայտուիլ այդ մասին: Հիւսիսային Ամերիկան շատ տարօրինակ տեղ մըն է, ուր կրնաս քու ինքնութիւնդ կորսնցնել, բայց փոխարէնը նոր ինքնութիւն մը չես ստանար, այլ պարապութիւն մը կը ստեղծուի մէջդ, որ ոչ մէկ բան կրնայ լեցնել:

- Զարմանալի է որ ինչո՞ւ համար այդպէս է: Աշխարհի ամենէն հարուստ եւ յառաջացած երկիրներէն է, բայց կարծես բան մը կը պակսի:

- Ամերիկան հաւատամք մը չունի որ քեզի փոխանցէ, կը ծծէ հողիդ, բայց տեղը միայն նիւթական հատուցում կու տայ: Ամերիկեան մշակոյթը եթէ մերկացնես իր չքեղ եւ չողջողուն տարազներէն, տակը ոչինչ կը մնայ: Սարսափելի պատրանք մըն է, որուն երազովը ամբողջ աշխարհը սկսած է վարակուիլ: Շատ կարելոր է թափանցել այդ խաբկանքէն անդին եւ պահպանել քու ունեցած թանկագին ասանդներդ, եւ զանոնք չփոխանակել իր փայլուն բայց կեղծ հլուններու հետ:

- Ես երբեք չեմ հմայուած ամերիկեան կեանքով, ընդհանրապէս, մենք փոխանակ հոս գալու կրնայինք Ամերիկա երթալ, կարոն հոն շատ ազգականներ ունի, բայց ես չուզեցի: Հոն գացողները կարծես աւելի շուտ կը կորսուին կոր:

- Ճիշդ է: Գանատացիները աւելի այլամերժ են, անոր համար հոս եկողները քիչ մը աւելի երկար կրնան դիմանալ:

- Ամենայն դէպս ընտրութիւն չունինք, Միջին Արեւելքը այլեւս շատ անկայուն տեղ մըն է:

Յարաբերութիւն մը նոր փուլի մը մէջ կը մտնէ երբ անկողինին մէջ կրնաս խօսակցիլ, երբ որ անկողինը սեռային ժամադրավայրէ մը անդին կ'անցնի եւ ըոյն մը կը դառնայ: Աննային հետ շատ մօտ զգացի, երբ ընկերական մտերմութեան ջերմ ու մնայուն ընձիւղներ արձակուեցան մեր միջեւ:

Հիմա գործարանին մէջ աշխատած ատենս չէի կրնար հաւատալ իմ բախտաւորութեանս: Այնքան դժուար եղած էր ամէն ինչ, ամենէն փոքր բաներու համար որքան սուղ վճարած էի եւ հիմա յանկարծ երբ այս պարգեւը տրուած էր ինձի, կը վախնայի որ բան մը պատահի եւ կորսնցնեմ այս ունեցածս:

(Շար. 4)

ՍՈՒՐԷՆ ՉԷՔԻՃԵԱՆ

Ծ. Գոհարեան

ՆՇԵՆԻԻՆ ՈՍՏՁ

Միութենական ու տեղական թերթերուն մէջ ծածկագիր ու անստորագիր տպաւորութիւններ ու թղթակցութիւններ ստորագրած նորերէն Է Ծովակ Գոհարեան, որ ըստ բարի երթի մեր ընկալեան օրէնքի՝ իր կարգին շարքով մը կը ներկայանայ «Բագին» ին:

Յետագայ էջերուն տրուած «Նշենիի ոստ» ին պէս փորձառութիւններու եւ անակնկալ զուգահիւսութիւններու խորքի մը վրայ կառուցուած են արծակ միւս էջերը եւս, զոր պիտի ներկայացնենք պարբերաբար:

Ունտանեկան ընթացիկ պտոյտ մըն էր, երբ Նահըր քելպը անցնելէ ետք, դէպի աջ թեքուող առաջին գառիվերէն բարձրացանք: Կարծես հետախուզական արշաւի մը ելած ըլլայինք:

Իւրաքանչիւր անկիւնադարձի, նոր տեսարանի մը դիմաց կանգ կ'առնէինք:

Երկինքին համատարած կապոյտը ներդաշնակուած էր այլեւս վարը գտնուող ծովուն ծաւալուն կապոյտին հետ:

Մայրիներու մշտադալար անտառները աւելի առոյգ կ'երեւէին այդ օր:

Անցանք Ժահթա, Պալունի, Աշքութ, Գըլէյաթ, Ռէյֆուն, Ֆէյթրուն, Մէյրուպա, Յրաժէլ գիւղերէն ու, վերջապէս, հասանք ջրառատ Ֆարայա:

Գարնան այս եղանակին, Ֆարայայի հմայքը կը կրկնապատկուի, երբ գիւղին վրայ հսկող Այուն Էլ Սիմէնի եւ Ֆագրայի լեռներէն հալող ձիւներու հոսանքները գահավէժ կը թափին ձորերն ի վար:

Յոսող ջուրերու աղմուկին հետ, օդին մէջ տարածուած բազմաթիւ ծանօթ ու անծանօթ ծաղիկներու բոյրը զգլխիչ գինովութիւն մը կը պատճառէ ամենուն:

Ջրվէժներու, աղբիւրներու եւ կանաչապատ պարտեզներու ընդմէջէն, հիացմունքի եւ տրամադրութեանց աճին հետ բարձ-

րացանք Այուն Էլ Սիմէն: Այդ լեռան կողէն հասանք Այն Լապան ակը, որ ճերմակ փրփուրներով կը պայթի ու ճիւղաւորուած տարբեր ուղղութիւններով կը վազէ՝ իր օրհնութիւնը տարածելով ամենուրեք:

Բոլոր ուղղութեամբ վազող ջուրերու հոսանքները եւ ջուրջի բնութիւնը այցելուներուն անպայման մտածել կու տան, թէ՛ դրախտէն անկասկած կտոր մը կը գտնուի հոն:

Ինքնաշարժս կանգնեցուցի Այն Լապան ակին մօտիկ տեղ մը:

Ազատութիւն առած մանուկներու նման, ամէն մէկս, իր ներքին մղումին համաձայն՝ ցրուեցանք տարբեր ուղղութիւններով:

*
* * *

Ես սկսայ բարձրանալ լեռն ի վեր: Որքան հեռանայի ու ջուրին աղմուկը որքան մեղմանար, խաղաղութեան թագաւորութեան մը ներկայութիւնը կը զգայի: Միայն միջատներն էին, որ իրենց բզիւնով երբեմն կը խզէին խաղաղութիւնը եւ կոխուած հողին ձայնը:

Բաւական բարձրանալէ ետք՝ զարմանքս մեծ եղաւ ի տես հոս-հոն ցրուած խումբ մը նշենիներու պարզած հրաշալի տեսարանին: Նշենիի պարտեզ չէր, յստակ էր, որ խնամող ջունէին անոնք, չէին ձգեր մէկու մը ձեռքով տնկուած ըլլալու տպաւորութիւնը, պարզապէս բնական ծնունդ էին, գոյութիւն ունէին:

Սկսայ փնտռել անոնց գոյութեան պատճառը, իմաստը, տարիքը:

Նշենիներու սիրահար մըն էի եւ այս պտոյտին անակընկալօրէն կլանած էին զիս, ալ չէի կրնար ուրիշ բան դիտել, ալ ուրիշ պատկերներու դիմաց կոյր էր հետաքրքրութիւնս եւ այնքան ալ գեղեցիկ չէին մնացեալները այս սպիտակափառ ծառերուն կողքին:

Իսկ հոս, անմարդաբնակ այս վայրին մէջ, երկինքին մօտիկ ուրկէ՛, ինչպէ՛ս եւ որո՞ւ միջոցաւ կեանք առեր էին, արարչական ո՞ր պահը գոյացուցած էր այս ծառերը: Անոնցմով գրաւուած էր ողջ եութիւնս եւ կարծես հետս կը խօսէին:

Չեմ գիտեր ինչո՞ւ, այդ պահուն թէ՛ ուրախութեան եւ թէ՛ վախի զգացում մը անցաւ մէջէս:

Աւելի ուշ, երբ միացայ հարազատներուս, շատ կարեւոր բան մը փոխանցելու հետաքրքրութեամբ տեղեկացուցի նշենիներուն մասին եւ շռայլօրէն սկսայ նկարագրել եւ փոխանցել հիացումս. նոյնիսկ չպահեցի, որ անոնց հանդէպ յաճախ տար-

բեր եղած էր համակրանքս ու կարելի չէ հիմա լուռ անցնիլ այդ հանդիպումէն:

Այսպէս, ծառերուն մասին իմ հիասքանչ տպաւորութիւնս, արտայայտած պահուս, մօրս անակնկալ յայտարարութիւնը անելի խռովեց զիս եւ անզուսպ ցանկութիւն մը արթնցաւ մէջս, դարձեալ անոնց քով բարձրանալու...

- Երբեք չեմ գարմանար այսքան նշենի սիրելուդ,- ըսաւ՝ մայրս:

- Ինչո՞ւ,- հարցուցի իմ կարգիս գարմացած:
- Որովհետեւ...
- Որովհետեւ ի՞նչ, մամ:
- Որովհետեւ դուն աշխարհ եկար նշենիի մը պատճառով,- ըսաւ՝ անծանօթ լեզուով խօսողի մը տպաւորութիւնը ձգելով վրաս:

- Ի՞նչ նշենի, ի՞նչ պատճառ, մամ, բան մը չհասկցայ:
- Հիմա այլեւս պզտիկ աղջիկ չես, կրնամ քեզի բանալ մեր գաղտնիքը: Երբ քեզմով յղի էի, հայրիկիդ հետ որոշեցինք...

- Այո, հայրիկին հետ որոշեցիք ի՞նչ... հարցուցի անհամբեր:
- Որոշեցինք բժիշկի երթալ, որ դուն չծնիս: Նէնէն համաձայն չէր: Ժամանակները խառնակ էին եւ հագիւ կը հոգայինք քեզ կանխող մեր երկու զաւակները եւ երկուքով բաւարարուած կը զգայինք:

- Է, յետո՞յ... Յետոյ ի՞նչ եղաւ... Ինչպէ՞ս միտքերնիդ փոխեցիք:

- Մէկ գիշեր առաջ, երազիս մէջ պարտեզ մը մտեր էի, որուն ծայրը չէր երեւեր: Քով քովի, հրեշտակի պէս նշենիի ծաղկած սպիտակ ծառեր շարուեր էին, քիչ մը անելի խորունկը գացի եւ ամենէն գեղեցիկ ծառէն ուզեցի ճիւղ մը կոտրել եւ հետս տուն տանիլ:

- Յետո՞յ...
- Ամայի պարտեզին մէջ, անծանօթ ծերունի մը ուժով բռնեց ձեռքես, ցնցեց զիս եւ ըսաւ. «Մեղք է, աղջիկս, մի կոտրեր այս ճիւղը, չէ՞ս տեսներ, որ շատ ծաղիկներ պիտի տայ ու շատ պտղաբեր պիտի ըլլայ»:

- Ո՞վ էր, մամ, այդ ծերունկը:
- Չեմ ճանչնար: Ուրկէ՞ եկաւ չեմ գիտեր, բոպիկ, սրճագոյն զգեստով, ձեռքին ցուպ մը, կռնակին պարկ մը, սպիտակ մօրուքով եւ բարի դէմքով մէկն էր, »մի՛ կոտրեր« ըսաւ եւ մէկէն անհետացաւ:

- Է, յետոյ ի՞նչ ըրիր:
- Փայփայեցի բռնած ճիւղս ու հեռացայ, իսկ առտու արթնցայ, հայրիկիդ պատմեցի եւ ըսի, որ պիտի պահեմ պէպէքը: Համաձայնեցանք: Յետոյ Նէնէն եկաւ, որ միասին բժիշկի եր-

թայինք, պատմեցի երազս եւ փոխանցեցի որոշումս, որուն համար շատ ուրախացաւ:

Ի լուր այս գաղտնիքին կայծակնահար եղած անձի մը պէս սուրացի դէպի նշենիները: Այդքան արագ վազած չէի թերեւս կեանքիս մէջ: Ինքզինքս գտնելու, անձիս հանդիպելու եւ եութեանս հետ ծանօթանալու արշաւանք մըն էր կարծես պատահածը այդ պահուն:

Նշենիներուն մօտ՝ մօրս պատմած երազին վերյիշումով սիրտս սկսաւ արագ-արագ տրոփել, երբ նշենիներուն հետ դժբախտական եկանք, կարծես կը հասկցուէինք ոգեղէն լեզուով մը. ինձի այնպէս թուեցաւ, որ նշենիները վաղուց կը սպասէին ժամանումիս:

Զգացի եւ փորձեցի ինքզինքս համոզել, որ սսիկա մօրս երազին յայտնուած ծերունիին պարտեզն էր:

Մօտեցայ ամենէն կայտառ ծառին, շոյեցի անոր բունը, ակնարկս ուղղեցի վեր եւ ճիւղերուն մէջէն նշմարեցի շողակներուն հրճուանքը:

Ճիւղերուն վրայ հազարաւոր ծաղիկներ, ճերմակ թիթեռնիկներու նման՝ շարուեր էին քով քովի ու իրենց անօրինակ քաղցր բուրմունքով կարծես կը փորձէին արտայայտուիլ՝ զիս բարձրացնելով իրենց ոլորտներուն մէջ:

*
* *

Մօրս բացայայտած գաղտնիքէն ի վեր ուղեղիս մէջ անելի շատ ներկայութիւն դարձան նշենիները, յաճախ անորոշ ուրախութեամբ մը ողողելով եութիւնս...

Պէյրուք

ԾՈՎԱԿ ԳՈՀԱՐԵԱՆ

Վ. Շուշանեան

**ԽԵԼԱՅՆՈՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԲԻԷԶԱՆԴԻՈՆԻ ՄԷՁ**

**ՈՒ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐՈՒ
ՔԱՌՈՒՂԻԻՆ ՎՐԱՅ**

Ա. Մաւ

I

Հայրա՛ ծեր էֆէնտինն ու քիչ մը մանկութիւն

Ծեր ու իր կեանքին լաւագոյն տարիները ամուրիութեան մէջ անցուցած մարդու մը զաւակը ըլլալով՝ անժպիտ ու կանխահաս մանուկ մը եղած եմ: Մեր պապենական ընդարձակ տան մէջ ոչինչ աւելի լուրջ ու տխուր էր, քան զիչերը: Կը բաւէր, որ պարտէզին դուռէն երեւար հօրս երկար ու նուրբ հասակը, որպէսզի աղմուկը գոցէր իր թեւերը, ժպիտը սառէր մեր դէմքերուն վրայ ու սկսէր զաւառական քաղաքի խուլ գիշերուան մթին արքայութիւնը: Գիշերը տրտում ու հանդիսաւոր էր մեր տանը վրայ:

Փողոցին ու տան բուն շէնքին միջեւ երկյարկ, ընդարձակ պարտէզ մը կար, երբ աչքերս կը փակեմ յիշելու համար հօրս լոին ու լուրջ կենդանութիւնը, ընդհանրապէս զայն կը տեսնեմ պարտէզի դրան մէջ, սալայատակուած արահետին վրայ, որ կու գար կը հասնէր մինչեւ ներքին ապակեպատ դուռը: Ուղիղ, հանդիսաւոր, վայելուչ՝ ծանր քայլերով կը յառաջանար, հետը բերելով իր գէշ տրամադրութիւնն ու ջղայնութիւնը: Օսլայուած ու կարծր օձիքէն կը բարձրանար իր բարակ ու ճերմակ վիզը, ծերութեան ծալքերով: Բերանը գունատ ու բարակ էր, պէխը ճերմկնալու վրայ ու բարակ: Գլուխը եւս նուրբ էր ու բարակ: Աչքերուն խորը տրտում հեզութիւն մը կար ու շրթներուն անկիւնը յաճախ

հմայաթափ ժպիտ մը: Ի՛նչ որ սակայն խորին տպաւորութիւն մը ձգած էր վրաս՝ իր ձեռքերուն գեղեցկութիւնն էր: Որքան որ կը յիշեմ, երբեք այդ ծեր մարդու ձեռքերը չեն գգուած ապերասան մանկութիւնս: Կը յիշեմ սակայն ստացած հարուածներս:

Հօրեղբայրներէս երկրորդը՝ Գէորգ, փաստաբան ու քիչ մը բանաստեղծ, չորս եղբայրներու մէջ է՛ն ընդունակը, երիտասարդ մեռած՝ պայթիւնէ, դայն կոչած էր չրթ-գրքըլար՝ Գրիգոր: Արգարեւ, արեւելեան լուրջ ու ազնուական տանտի մը բոլոր յատկանիշերը ունէր հայրս: Իր գունատ անձը կարծես ստեղծուած էր վայելչութեան, դիւրին հաճոյքի ու անաշխատ կենցաղի համար: Ամուսնացած էր քառասունեօթը տարեկանին՝ երիտասարդ ու գեղանի աղջկան մը հետ, պարզապէս սերունդը շարունակելու ու ծերութիւնը խաղաղութեամբ անցընելու համար, ինչպէս կ'ըսէր իրր թէ կատակով, զգալով, թէ դժուար է հաշտեցնել այս երկու պայմանները, բայց չհրաժարելով իր փափուկ անձը ծայրայեղ գորովով մը խնամելէ:

Հօրս մասին կը խօսիմ, որովհետեւ ինձ կը թուի, թէ նկարագրիս վրայ խորունկ ազդեցութիւն մը ձգած է անոր կենցաղն ու բնաւորութիւնը: Ծեր ու հիւանդկախ մարդու տուն էր մերինը ու պարտադրաբար կը կրէր այդ մթնոլորտին ազդեցութիւնը: Թաղին մէջ հայրս Գրիգոր էֆէնտի Շուշանեանն էր ու փաստօրէն տան դուռէն ներս մտնելէ վերջ եւս կը պահէր ծեր էֆէնտիի հանգամանքը: Այս պատճառաւ է, որ մօրս շրթներէն երբեք էրիկս կամ ամուսինս բառերը չեմ լսած: Երբ հօրս մասին խօսէր կ'ըսէր՝ Գրիգոր էֆէնտին: Աւելի՛ն, չեմ յիշեր պարագայ մը, որ մայրս զայն ուղղակի աւազանի պարզ անունով կանչած ըլլայ: Գալով մեզի, մանկութեան յատուկ աղապատանքը երբեք մերը չէ եղած: Անձնապէս հօրս նախընտրութիւնը երբեք վայելած չըլլալով, բացառիկ պարագաներու է, որ շրթներս հայրիկ բառը արտասանած են: Անշուշտ այս չի նշանակեր, որ միշտ դաժան էր հետս: Յաճախ երբ տրամադրութիւնը քիչ մը լաւ ըլլար, կը գիջէր հետաքրքրուիլ ինձմով, նոյնիսկ թոյլ տալ, որ ընկերանամ իրեն, բայց միշտ ինձ համար կը մնար նո՛յն յարգելի Գրիգոր էֆէնտին, որուն քմահաճոյքը օրէնք էր, որուն իւրաքանչիւր շարժումը մասնաւոր կարեւորութիւն մը ունէր:

Ծնած եմ Ռոտոսթօ, Արեւելեան Թրակիա, Ս. Պաչ հայկական թաղը: Մեր փողոցը, որ կը վերջանար եկեղեցիին դռներէն մէկուն առջեւ՝ պետական տեսրակներու վրայ Շուշանեան

անունը կը կրէր: Թաղին կեդրոնը Ձիֆլիկին էոջին ըսուած վայրն էր, տեսակ մը գաւառական հրապարակ, ուր կը բացուէին թաղին չորս գլխաւոր փողոցները: Աքասիաներու ըրարահասակ շարքերու տակ՝ ողջ օրը կը քնանային սրճարանները, բայց իրիկունը եռուզեռը իրապէս հաճելի էր:

Հայրս կը յաճախէր ծեր ու բարեկեցիկ աղաներու սրճարան մը, որ հանգստաւէտ ու գով էր ամառը: Ձմրան՝ ներքին մթնոլորտը իրապէս մտերիմ ու հաճելի էր: Դպրոցէ վերադարձին սովորութիւն ըրած էի ներս մտնել ու սպասել հօրս, որ շուկայէն կամ իսկէլէէն կու գար, անաշխատ կալուածատէրի իր դանդաղ քայլերովը, ծուլօրէն կը բարեւէր ու կը նստէր, առանց բառ մը արտասանելու: Սրճարանատէրն ու յաճախորդները ո՛չ միայն բարեհաճութիւն, այլ ակներեւ համակրութիւն ունէին ինձ հանդէպ: Հող է, որ հակառակ տասնմէկ-տասներկու տարեկան մը ըլլալուս՝ առաջին անգամ սկսած եմ շահագրգռուիլ ազգային ու քաղաքական կեանքով:

Սուրճի սկահակներու եւ կլկլակներու առջեւ կը յիշեմ այդ ծեր մարդոց խոպան դէմքերը, ուր կային տարիներուն ձգած ակօսները, կը յիշեմ իրենց հայեացքները, ուր արտերուն անափ անդորրութիւնը կար:

Օր մը սրճարանատէրը սեղանին վրայ ձգելով Քօչունեանի համբաւաւոր ժամանակը գործով մը դուրս ելաւ կէս թողլով բարձրաձայն ընթերցումը: Ծեր հողագործ մը, որուն ակօսեալ ու բարեմոյն դէմքը հին նկարի մը պէս կենդանի է յիշողութիւնս պաստառին վրայ, ինձ դառնալով ըսաւ.

- Տէ՛, սա դազէթան ձեռքդ առ նայինք՝ կնաս կօ կարդալ...

Այդ օրէն սկսեալ կերպով մը սրճարանին պաշտօնական ընթերցողը դարձայ: Գլխաւորաբար ինչ որ մեծ հաճոյքով մտիկ կ'ընէին Բիւզանդիոնի տեսութիւններն էին, - ինչ կ'անցնի-կը դառնայ, Երուանդ Օտեանի համեղ ու ժողովրդական վէպերը, - Թաղականի կնիկը, Ես դրսեցի չեմ առներ, եւայլն, որ որպէս թերթօն լոյս կը տեսնէին ժամանակի մէջ: Պէտք է ենթադրել, թէ հայրս քիչ մը կը հպարտանար ինձմով, քանի որ չէր վռնտեր զիս:

Փաստօրէն ընթերցումի կիրքս սկսած է այդ օրերէն: Տարօրինակը այն էր, որ այդ տարիքիս մեքենաբար չէր որ կը կարդայի: Մասնաւորաբար քաղաքական խնդիրներն ու իրադարձութիւնները մեծ շահեկանութիւն կը ներկայացնէին ինձ համար: Մակայն հակառակ կանխահաս ըմբռնողութեանս՝ կարգ մը սխալներ կ'ընէի, որ սաստկօրէն կը ջղայնացնէին հայրս ու կը

պղտորէին մանուկի ուրախութիւնս: Երկար ատեն Բարձրագոյն Դուռը, որ ատենի թերթերը կը գրէին Բ. Դուռ, կը կարդայի Երկրորդ Դուռ ու մատղաշ իմացականութիւնս չէր ըմբռներ, որ այդ բացատրութիւնը հաստատութեան անունն էր: Ու զայն կը շփոթէր Մեծ-Եպարքոսին հետ: Բարձրագոյն Դուռը սոյն որոշումը տուաւ, Մեծ-Եպարքոսը այսինչ հրահանգը հաղորդեց՝ կ'ըսէր քիւզանդիոնը ու ես անշուշտ մտքիս մէջ կը նոյնացնէի պաշտօնատունն ու անձը, մինչեւ որ. փառաւոր ապտակ մը վերջ տուաւ շփոթութեանս, ուրախ ծիծաղ մը պատճառելով ծեր ունկնդիրներուս:

Ազգային շահագրգռութիւնս սակայն երբեմն կը հասնէր ծիծաղելի շարքերու: Այսպէս՝ կարող էի յաջորդաբար նուիրապետական ու պաշտօնական կարգով գոց արտասանել Հայ Եկեղեցիի բոլո՛ր եպիսկոպոսներուն անունները: Բարեբախտաբար Ազգային հիւանդանոցի փառաւոր տարեցոյցներուն մէջ՝ որ յետոյ մեծ հաճոյքով իմացայ, թէ կը խմբագրուին եղեր Հրանդ-Ասատուրի կողմէ՝ ծայրագոյն ու պարզ վարդապետներու անունները չկային, այլապէս ընդունակ էի անոնք եւս գոց սորվիլ:

Գոց գիտէի նաեւ Օսմանեան կայսրութեան ծառայութեան մէջ եղող հայ բարձր պաշտօնատարներու անունները ու կը յիշեմ, որ անբաւ ուրախութիւն մը կը զգայի դահլիճին մէջ տեսնելով հայ նախարարներ: Դեռ մանուկ՝ դիւրութեամբ երեւակայութիւնս ծածուկ առնչութիւն մը հաստատած էր Հայոց Պատմութեան հռչակաւոր նախարարական տոհմերուն ու այս հայ նախարարներուն միջեւ: Կը յիշեմ նոյնիսկ, որ կը նեղանայի, երբ զանոնք նազրր կը կոչէին: Յայժմ հակառակ այն խորունկ արհամարհանքին, որ կը տանիմ օտարին ծառայութիւնը, բռնակալութեան լուծը նուաստաբար ընդունող այդ մարդոց հանդէպ խօսքս անշուշտ անոնց չի վերաբերիր, որ այդ ծառայութիւնը միջոց մը համարած են հայ գերի ժողովրդին օգտակար ըլլալու հողուոյս խորը ծածուկ համակրութիւն մը կայ, օրինակ, Քաբրիէլ Նորատունկեանի պէս մարդոց հանդէպ:

Անգամ մը Սորպոնի ամփեթատրոններէն մէկուն մէջ, քանի մը տարի առաջ, տեսայ այդ վաղնջական ծերուկը ու իրական յուզում մը ցնցեց մարմինս, որովհետեւ հակառակ իր խարխլած անձին, կը յիշեցնէր հայ ըլլալու առաջին հպարտութիւններէս մէկը: Եթէ չեմ սխալիր Ռումանիոյ նախկին վարչապետ Ն. Եորկայի դասախօսութիւններէն մէկուն ընթացքին էր: Ամփիթատ-

րոնին դրան առջեւ կեցած էինք Ս. Վրացեանի հետ: Երբ Նորատունկեան էֆէնտին անցաւ հնամենի բրածոյի մը պէս, բարակ ու շատ գունատ՝ Վրացեանի դէմքին վրայ նշմարեցի ժպիտ մը, որ տհաճելի թուեցաւ ինձ: Այդ ժպիտը, որուն յետին միտքը՝ կը բաժնէի, կարծես կ'ըսէր, - հին, հին դարուց յիշատակ մը: Ինձ համար սակայն այդ բրածոն դեռ կը պահէր աներեւոյթ հրապոյր մը ու միշտ Ազգային երեսփոխանական ժողովի նախագահն էր ու Օսմանեան կայսրութեան արտաքին գործերու նախարարը:

Մանկութեանս մասին հապճեպով կը խօսիմ լոկ ըմբռնելի դարձնելու համար այն պատանին, որ գինադադարէն յետոյ ոտք կոխեց Արեւելքի ապշեցուցիչ ու եզակի մայրաքաղաքին, - Պոլսոյ սալայատակներուն վրայ, սկսելու համար իր նոր կեանքը: Եթէ կեանքը բաւական շոյլ ըլլայ, հետո, օր մը անշուշտ յուզումով պիտի պատմեմ մանկութիւնս:

Մանկութեանս գլխաւոր կրքերէն մէկն ալ Հայոց Պատմութիւնն էր, որ խորհրդաւոր ու հերոսական կը թուէր ինձ: Կը սիրէի մեր իշխաններն ու արքաները՝ ծայրագոյն գորովով մը: Զանազան պատմութեան գրքերէ ամբողջ հատուածներ գոց գիտէի: Պէտք է ենթադրել, թէ բաւական տարօրինակ մանուկ մը եղած եմ, քանի որ անընդհատ կը խօսեցնէին զիս: Կը յիշեմ մահաւանդ ունկնդիրներու ապշախառն ու զուարթ հիացումը՝ երբ բարձրահագագ կը մոնչէի: Հօրաքոյրերէս մէկը, որ Ս. Թագաւոր թաղը կ'ապրէր, պարզապէս ափիբերան մտիկ կ'ընէր զիս ու երբ վերջացնէի՝ յուզուած կ'ողողէր զիս իր շոյլ համբոյրներով: Վերջին տարին հօրեղբայրս անգամ զոհ գացած էր՝ կանխահաս մանուկի համբաւիս:

Պետրոս էֆէնտի Շուշանեանը խորամիտ, պատկառելի ու ճկուն մտքով մարդ մըն էր, հարուստ փաստաբան, անդամ մեքլիսը իտարէի եւ ատենապետ թեմին քաղաքական ժողովոյն: Հակառակ սակայն իր խիստ արտաքինին ու խորամանկ մարդու համբաւին՝ ծածուկ տկարութիւն մը ունէր, - այն է՝ բանաստեղծութիւններ գրել: Օր մը փոքր եղբօրս՝ Գէորգին հետ, իր ապարանքի նմանող տունէն հագիւ ներս մտած՝ զիս քովը կանչեց ու գրած երկու ոտանաւորները կարդաց: Իսկ ես այդ տարիքին յատուկ անձնապատանութեամբ, լրջութեամբ մտիկ ընելէ վերջ, յայտարարեցի, թէ գրածները գեղեցիկ չէին: Կասկածէ դուրս է այժմ, թէ կրնար հաւատ ընծայել ինձ ու իր հավեսէն հրաժարիլ: Արդարութիւնը կը պահանջէ սակայն աւելցնել, թէ հօրեղբայրս յիշուած չկապեց դէմս ու առաջին առթիւ ըսաւ հօրս.

- Գրիգոր, տղադ գրածներուս չի հաւնիր կոր, աղբա՛ր...

Ու երկուքով զուարթութեամբ խնդացին, հօրս բերնին անկիւնը սակայն բարակ ժպիտ մը կար: Ընդունելի բան չէր, որ այդ տարիքը մարդ ինծի պէս լակոտի մը ոտանաւոր կարդար, դեռ մէկդի ձգեմք գրելը:

Յուզումով կը յիշեմ նաեւ առաջին ընթերցումներս, մեր պարտէզին ծառերուն տակ: Երբ ընկերներու կը խօսիմ այդ շրջանին կարդացած գրքերուս վրայ՝ իրենց ուսերը կը թօթուեն, ոմանք ալ կ'ըսեն, թէ կա՛մ տարիքս կը ծածկեմ եւ կամ ինքզինքս կը խաբեմ: Իրողութիւն է սակայն, որ դեռ պատերազմէն առաջ մէկ-քանի գրադարան չափած էի: Նախ հայրիկինս, որ տարաբախտաբար մեծ թուով անընթեռնելի հատորներ կը պարունակէր, - արուեստ ճարտասանութեան, տրամախօսութիւն, եւայլն: Յետոյ այն բոլոր գրքերը, որ մայրս տուն կը բերէր: Ռոտոսթոյէն մեկնելէ առաջ, Մկրտիչ Երիցանցը, որ մօրաքրոջս տղան է, մեծ թուով պարբերակներ ու գրքեր ձգած էր, որոնց տիրացայ առանց արարողութեան ու քանի մը ամսուան մէջ՝ տակէն մտայ ու վրայէն ելայ, ինչպէս կ'ըսէին մեր քաղաքը: Պարզութեամբ, այլեւ սիրով կրնամ ըսել, թէ գրականութեան սէրը արեանս մէջ էր: Քանի բանաստեղծութեան փշուրներ կան ցայժմ շրթանցս վրայ, այդ հեռաւոր, կորուսեալ տարիներէն:

Մանրավէպ մը կրնայ գաղափար մը տալ դէպի բանաստեղծութիւնը տածած խորունկ սիրոյս վրայ: Ընդհանուր պատերազմի տարին դպրոցական ընկերներէս մէկուն եղբայրը Պոլսէն՝ արձակուրդի մը հետը բերած էր Ռանիէլ Վարուժանի Հեթանոս երգերն ու Նաւասարդ տարեգիրքը: Ծաբաթներով ամէն ինչ մոռցած ընկղմած էի ընթերցման աննկարագրելի հաճոյքի մը խորը: Հաւանաբար լրիւ չէի հասկնար, ոչ ալ զգար կարդացածս, բայց ողջ էութիւնս կը վայելէր այդ մերկ ու աղուոր կիներու պէս պաղպաղուն երգերուն ծածուկ խորհուրդը: Անըմբռնելի յուզում մը կը ցնցէր մարմինս: Համաձայն սովորութեանս, բազմաթիւ հատուածներ ինքնաբերաբար գոց սորված էի ու խորին հաճոյքով մը, ապաժամու, կ'արտասանէի զանոնք: Գիշեր մը, առաւօտեան դէմ, հայրս լոյսը կը վառէ գլանիկ մը ծխելու համար ու կը լսէ, որ քունիս մէջէն անկապակից տողեր կ'արտասանեմ: Յաջորդ առաւօտ պարզուեցաւ, որ այդ տողերը Նաւասարդի նախամուտը կազմող Վարուժանի բանաստեղծութենէն էին: Հայրս, որ շատ չէր կարդար ու չէր սիրեր նոր գրողները, պէտք է որ ուժգնօրէն

տպաւորուած ըլլար՝ ինձ արտասանել տալու համար այդ ոտանաւորը: Մայրս ճիշդ այդ պահուն ներս մտաւ, նախաձաշի ափսէն ձեռքը, մինչ ես հպարտութեամբ ու բարձրաձայն կը գոռայի.

Հաննա՛րդ հայկեան, նաւասարդեան այս տօներուն արեւափառ,
Ա՛յ վերածնէ փլատակներէդ ու փառագոչ ֆրնարրդ ա՛ն...

Քանի կը մտածեմ այնքան յուզիչ կը թուի ինձ դրականութեան հանդէպ տածած խորունկ սէրս: Այն տարին մեզի հայերէն կ'աւանդէին Ա. Անտոնեանի Գանձարաններուն վերջին հատորին վրայ: Ի միջի այլոց այդ գրքէն ամբողջովին գոց գիտէի Վահան Թէքէեանի մէկ ոտանաւորը՝ վարագդատ, որ զիս տպաւորած էր հաւանաբար նիւթին ու գրաբարախառն լեզուին պատճառաւ: Դպրոցէն տուն կը վերադառնայի մտովի արտասանելով այդ երգը ու երեւակայութեանս մէջ կ'ասպատակէր հայոց այդ իշխանը, որ մրրկավազ էր, խրոխտ ու յանդուգն: Յայժմ գոց գիտեմ այդ բանաստեղծութիւնը ու եթէ չեմ սխալիր, օր մը լատինական թաղի սրճարաններէն մէկուն մէջ արտասանած եմ այլեւս գրեթէ ծեր բանաստեղծին, որ կեանքէն զգացած իր յուսարեկութիւնն ու դառնութիւնը կը ծածկէ՝ գէշ ժպիտով մը ծաղրելով մարդոց անմտութիւններն ու տկարութիւնները, որ յանցաւոր հաճոյք մը կը զգայ կարդալով ասոր-անոր գրի առած իշութիւնները:

Գուցէ չափազանցած չեմ ըլլար ըսելով, թէ նման էջերու է, որ կը պարտիմ հայոց մեռեալ ու մագաղաթեայ լեզուին հանդէպ սնուցած գորովս: Ինչ գեղեցիկ ու շքեղ էր՝ երեւակայութեանս պաստառին, մտքիս հեռանկարին վրայ այդ արու եւ քաջ իշխանը:

Ու ինչ արշաւասոյր արագութեամբ մը կը վազէր՝ կոխկըրտելով արգելքները.

Աւելի՛ արագ քան նետն աղեղին,
Աւելի՛ աշխոյժ քան իր յոյսն անսանձ,
Զոր տարիներով մեծցուց կաթոգին
Օտար երկրնքի մը տակ անթափանց
Ու նայուածքներու ներքեւ անարեւ:
Հիմա դաշտերէն ու անտառներէն
Կը սուրայ եւ իր արշաւին առջեւ
Կը կասի յաղթուած մրրկոտն երէն:

Ու վարագդատ կը վազէ սարսափելի կարօտով մը, որ դէմքը կը վառէ: Աւանդութիւնը յիշողները գիտեն, թէ այս այն իշխանն է, որ Բիւզանդիոնի մէջ քառաձի կառքերը իրենց արշաւին

մէջ կը կեցնէր՝ իր պողպատէ բազուկներով պլլուելով անիւին: Կը սուրայ ու հեռուէն հայրենի ապալներ երկիրը կը ժպտի իրեն.

Կը ժպտին ահա Մասիսն երկո՛րին,
Վեհաշարժ սօսի՛ք գոգցես մեծ բարեւ
Մը կու տան այնտեղ, մի՛նչ եփրատն անդին
Կը քակէ կարծես գօտին լուսանձրեւ:

Տեղատարափի օրերը, Չիֆլիկին էռջուէն կ'անցնէր պղտոր, գեղին, աղմկայարոյց հեղեղ մը, որ կ'իջնէր արտերէն, քաղաքը կը կտրէր ու կը վազէր մերձակայ տերէն: Դպրոցէն կարելի չէր տուն երթալ առանց հանդիպելու այդ հեղեղին: Թաղապետութիւնը քանի մը խոշոր քարեր զետեղած էր մէկ կողմէն միւսը ցատկելու համար: Յստակօրէն կը յիշեմ հեռաւոր օր մը, երբ արտասանելով այդ ոտանաւորը, պզտիկ վարագդատի մը պէս ցատկած եմ միւս կողմը, ենթադրելով գուցէ, թէ հայրենի եփրատն է ատիկա: Ու տարիներ այդ իշխանը շարունակած է ապրիլ հետս:

III

Վերադարձի նշմարներ

Ինչպէս քիչ մը վերը ըսի, եթէ կեանքը շոյլ ըլլայ հետս ու քանի մը յաւելուածական տարիներ շնորհէ՝ մտադրութիւն ունիմ մանկութիւնս պատմելու: Հետեւաբար մէկ կողմ կը ձգեմ նաեւ աքսորի տարիները: Մոխիրը դեռ տաք է ու մարդ կրնայ ձեռքերը այրել խառնելով գայն: Ինչ որ հարկ է համառօտիւ ըսել՝ հետեւեալն է: Այդ տարիները, որ խելապտոյտ արագութեամբ մը մեզմէ խլեցին ամէն ինչ, կարծուածէն շատ աւելի ծերացուցած են զիս: Ո՞ր մանկութիւնը կրնար տոկալ այդքան փորձերու ու պահել իր անմեղութիւնը: Ինձ կը թուի, թէ վաղիւ հասունցած տղայ մըն էի վերադարձիս:

Զորս երկար ու դաժան տարիներ ոտքերս մաշեցուցած ըլլալով ձամբաններուն վրայ, մանկութիւնս կորսնցուցած էր իր ժպիտը, հոգիս՝ իր ուրախութիւնն ու մարմինս՝ իր տարիքին յատուկ զուարթ անհոգութիւնը: Կրնայ ըլլալ, որ ինչպէս մայրս կ'ըսէր իր զայրոյթի ժամերուն, անզգայ մանուկ մը եղած ըլլամ, բայց թող

ընթերցողը դատէ, թէ անզգայ մանուկի արա՞րք էր ինչ որ պիտի պատմեմ:

Գերմանական վերադարձող զինուորներու հետ Հալէպէն Պոլիս կու գայինք Մունտրոսի համաձայնագրին ստորադրութեանէն քանի մը օր առաջ: Գժուարութեամբ հասանք Գոնիա, ուր չորս տարի առաջ ձգած էինք մօրաքրոջս ընտանիքը: Հաղիւ կառաչարը կանգ առած՝ նետուեցայ դուրս ու ուղղուեցայ քաղաքամէջ: Երեք-չորս ժամ թափառելէ ու պատէ պատ դարնուելէ յետոյ թրքական այդ որջին մէջ, ի վերջոյ հանդիպեցայ հայրենակցի մը՝ որմէ անհուն հրճուանքով իմացայ, թէ մօրքեռայրս ու մօրաքոյրս դեռ հող էին: Աճապարանքիս մէջ երկաթուղակառքը ձգած էի առանց թիկնոցս, իրերս ու ունեցած դրամս հետս առնելու թէ ինչպէ՞ս կրնար ըլլալ, որ բաւական կոկիկ գումար մը ունէի, - ատիկա ուրիշ պատմութիւն է: Թէեւ կայարանը ձգած էի մէկ-երկու ժամուան համար ու վերադառնալու մտադրութեամբ՝ աչքի նշան մը կը բաւէր սակայն, որպէսզի մօրաքրոջս մօտ մնայի: Հայր, մայր, քոյր ու եղբայր յաւէտ կորսուած էին, կը վերադառնայի մինակ, անոք: Երբ այդ ցած դուռէն մտայ ներս՝ սիրտս զանգակի պէս հնչեց: Պատերազմի խորունկ գիշերուան մէջէն ճողոպրած տղու հոգւոյս վրան՝ գուցէ զարուն էր: Բարեւ-Աստը՝ ծու բարին ու քիչ մը արցունք: Յետոյ մօրքեռայրս եկաւ քաղքի բարի մարդու իր անուշ լեզուովը.

- Հա ծէ՛, մեր Օննիկն է, ինտո՞ր ես նայինք...

Ինտո՞ր էի...: Ու ո՛չ ոքի մտքէն անցաւ գէթ կէս-բերան ըսել, թէ կրնայի կենալ: Գլխահակ ելայ դուրս, վերստին մինակ՝ տիեզերքին դէմ-յանդիման: Ո՛չ մէկ դաշոյն կրնար աւելի խորունկ ու թունաւոր վէրք ձգել պատանիի մը սրտին մէջ: Ձորս տարի ժամանակին կծիկը քակած էի՝ ջերմէ դողացող ձեռքերով, յանգելու համար այդ դաժան ճշմարտութեան, - կեանքին դէմ մինակուկ ու անզէն մէկն էի, մէկը՝ որ պարտաւոր է մագիլներով իր ճամբան բանալ: Վերստին կտրեցի քաղաքը՝ առանց կաթիլ մը արցունք թափելու սակայն: Հէյ կեցէ՛ սելճուքեան ու օսմանեան ասպատակներու վաղեմի իկոնիա, որ մանկութեանս վրայ տապանաքար նետեցիր, փողոցներդ ինչ տաք էին ու իրիկունդ ինչ զուարթ էր այդ օրը: Երբ կայարան եկայ կառաչարը մեկնած էր արդէն, հետը տանելով պզտիկ հարստութիւնս: Անկիւն մը կծկտեցայ ու քնացայ, վասնզի հպարտութիւնս մեծ էր, վերադառնալ կարենալու համար: Հարկ էր անգամ եւս ընդունիլ կեանքը, իր դժնէ կերպարանքով, իր տաժանքով: Ու իրողութեան մէջ՝ հոգւոյս

խորը ոխ իսկ չկապեցի, անշուշտ զգալով, թէ այդ է կեանքը, այդ է կեանքին չարաչուք ու գէշ դէմքը: Զգալով գուցէ, թէ դեռ առաւօտը չէ ծագած ու կրնայ չծագիլ բնաւ:

Խելացնոր հայկական Բիւզանդիոնը ըսի սկսելէ առաջ, վասնզի իրապէս խելացնոր էին վերադարձող բազմութիւնները, որ աստիճանարար Պոլիսը ողողեցին իրենց ներկայութեամբ, իրենց անյագ երջանկութեան ծարաւով, իրենց սանձագերծ կրքերով: Անոնց խորտակուած հոգիները խանդավառութեան նոպաներու մէջ ընդունակ էին ամէն ծայրայեղութեան:

Գոնիա-Պոլիս երկաթուղագծին վրայ այսուհանդերձ դեռ սարսափը իրենց կրունկները կը լզէր: Գոնիայի կայարանը ողողուած էր բառին բովանդակ առումով: Ու իրական ճակատամարտ մը տեղի կ'ունենար ամէն անգամ, որ կառաչար մը հասնէր: Գաղթականները իրենց խայտաբղէտ հոգերով կը խուժէին երկաթուղակառքերուն վրայ ու գրեթէ իրար կը բզկտէին՝ տեղ մը գրաւելու համար:

Սպասման աղտոտ սրահին մէջ անկիւն մը երկնցայ, քիչ մը բան ուտելէ յետոյ: Բարեբախտաբար տարատիս գրպանը քիչ մը մանրուկ դրամ կար, զիս գէշ-աղէկ Պոլիս նետելու չափ: Շուրջս աղմկայարոյց ու ջղային բազմութիւն մը կը ջանար տեղաւորուիլ գիշերուան համար: Գժուարութեամբ յաջողեցայ տախտակամածին վրայ երկննալ ու փորձել հանգչիլ օրուան յուզումէն: Հակառակ մութը իջած ըլլալուն՝ սրահին աղմուկը հետզհետէ կը սաստկանար: Բոլորը միասին ու բարձրաձայն կը խօսէին: Տղայ մը, անկիւն մը կծկտած, մինակուկ կ'երգէր, իր ձայնը անուշ ու վիրաւորեալ էր: Ո՛չ ոք լրջօրէն կը հաւատար, թէ պատերազմը լուկ մղձաւանջ մըն էր այլեւս, թէ՛ խաղաղութիւն էր երկրի վրայ:

Մտադրութիւն չունիմ այս գիշերուան տպաւորութիւններս պատմել, թէեւ ամէն ինչ նոր ու յուզիչ կը թուէր: Անմիջապէս քովս երիտասարդ կին մը կար, որ յայտնապէս կ'ուզէր խօսքի բռնուիլ հետս: Խոշոր ու սեւ աչքեր ունէր, դէմքին վրայ միշտ անձնուէր ժպիտ մը կար: Ժպտեցայ իր պզտիկ աղջնակին ու մէկէն բարեկամացանք: Կէս ժամ յետոյ արդէն իր պատմութիւնը գիտէի: Բիւթանիոյ շրջանէն էր: Ամուսինը մեռած էր պատերազմի առաջին տարին: Քաղքէ քաղաք թափառելէ յետոյ՝ Ատանա տաճիկ հարուստի մը տունը աղախին եղած էր ու զինաղաղարի

առաջին լուրերուն հետ գիշերանց փախած: Տրտմութեամբ կը դիտէր աղջնակին քնքուշ դէմքը, մերթ ընդ մերթ խղիւղ պատմութեան թելը ու մարդ այն տպաւորութիւնը կը կրէր, թէ օտարէն շահած է զայն: Կիսամութին մէջ կիսաձայն ես եւս պատմեցի կեանքս ու ինձ թուեցաւ, թէ հոգիս ազատեցաւ իր բեռէն այդ գիշերուան համար:

Դանդաղօրէն աղմուկը սկսաւ աղօտանալ ու գիշերը այսուհանդերձ իր սեւ պատանքին տակ ծածկեց վերադարձողները մտահոգութիւններն ու երկչոտ յոյսը, իր բարի վերարկուն ձգեց անոնց գրկանքէ խոնջ մարմիններուն վրայ: Հակառակ յոգնած ըլլալու՝ չէի կրնար քնանալ, վասնզի հոգիս արթուն էր: Ամիսներէ ի վեր առաջին անգամ ըլլալով կը յիշէի մանկութիւնս: Կարելի էր միթէ հաւատալ, թէ իրապէս վերստին պիտի տեսնէի մեր հայրենի քաղաքը: Կուշտս հանգչող երիտասարդ կինը եւս չէր քնանար ու կարծես կը դիտէր զիս, իր խորունկ աչքերովը: Քսանութ տարու մը կար ու սիրուն, սիրելի կը թուէր: Պատանութեան յատուկ յեղակարծ խանդավառութեամբ մը համակրեցայ իրեն, բայց չհամարձակեցայ լուրսը խղել:

- Պոլիս մէկը ունի՞ս,- հարցուց մեղմօրէն:

Պատասխանեցի, թէ մօտիկ ազգականներ ունէի, բայց կ'ուզէի քաղաք վերադառնալ: Քաղցրութեամբ կը նայէր աչքերուս ու նայուածքը մոռցուած գգուանքներու պէս անուշ էր: Կամացկամաց գլխէն անցած բոլո՛ր արկածներուն կծիկը քակեցի, մինչեւ որ քունը ծանրացաւ կոպերուս վրայ: Գիշերուան կիսուն սակայն կայարան մտնող կառաչարի մը աղմուկէն ընդոտտ արթնցայ ու վերստին դէմքիս վրայ զգացի իր հայեացքը: Կառաչարը հագիւքանի մը վայրկեան կանգ առաւ, խուլ աղմուկ մը յարոյց ու կրկին ընկղմեցաւ խորին լուրսեան մէջ: Քունն ի գլուխս կը զգայի ջերմօրէն անոր մարմինն մերձաւորութիւնը, ծունկս կը դպէր գիստին ու այնքան սեղմուած էինք, որ կարելի չէր հեռանալ: Չոր տախտակին վրայ պառկած ըլլալով՝ անդամներս կը ցաւէին: Բարութեամբ տոպրակ մը դրաւ գլխուս տակ ու այդ շարժման հետեւանքով իր ծիծերուն ծանրութիւնը զգացի կուրծքիս վրայ:

Հետեւեալ առաւօտ կայարանին մօտակայ պարտէզի մը եզերքէն կը վերադառնայի՝ երբ զայն տեսայ պաշտօնեաներու բնակարանին նրբանցքին մէջ, երիտասարդ պաշտօնեայի մը հետ, որ կոնակէն գրկած էր զայն: Անչուշտ ծիծաղելի կրնայ թուիլ ինչ որ պիտի ըսեմ, մահաւանդ այդ չորս անիծեալ տարիներու ըն-

թացքին տեսածներէս յետոյ,- բայց խորունկ ցաւ մը զգացի: Մէկը այն ցաւերէն, որ բաժակը կը յորդեցնեն:

Նոյն իրիկունն իսկ վերջապէս յաջողեցայ սպրդիլ Պոլիս մեկնող երկաթուղակառքի մը մէջ ու դիպուածը ուզեց, որ կրկին այդ երիտասարդ կնոջ քով իյնամ: Գիշերը տեղաւորուելու վրայ էր, երբ կառաչարը խուլ հեւքով մը ձգեց կայարանը: Օդը ցրտիլ սկսած էր ու առանց թիկնոցի կը մսէի, թէեւ բեռնատար կառքը լեփ-լեցուն էր: Դէմքիս վրայ կը զգայի երիտասարդ դրացուհիս քաղցր հայեացքը, որ խուլ յուզում մը կը պատճառէր ինձ ու անորոչ երկիւղ մը: Բարբախտաբար անկիւնը, քիչ մը հեռուն կիսամութին մէջ կ'երեւար ծանօթ դաստիարակ ու դպրոցական գրքերու հեղինակ Մինաս Մալեանի հայրական ու խոհուն դէմքը: Այժմ տարիներ վերջ մանրամասնութիւնները լաւ չեմ յիշեր՝ բայց ինձ կը թուի, թէ Մալեանը շրջապատուած էր ընտանիքով: Չեմ յիշեր ինչ պարագաներու տակ՝ Քիլիս հանդիպած էի այդ ընտանիքին ու աղօտօրէն կը մտաբերեմ, որ շատ ազնիւ վերաբերում մը ցոյց տուած էին ինձ հանդէպ: Իրական հրճուանք մը ու ապահովութիւն զգացի վերստին տեսնելով զիրենք: Կծկուած չոր տախտակին վրայ ու ականջներս լարած՝ մտիկ կ'ընէի Մալեանը, մինչ կառաչարը ձանձրացուցիչ դանդաղութեամբ մը կը յառաջանար:

Ինչ որ զիս կը ճնշէր սակայն՝ զիս շրջապատողներուն անձկութիւնն էր: Ո՛չ ոք կը հաւատար, հակառակ բացայայտ իրողութեան, թէ պատերազմը վերջացած է ու մղձաւանջը փարատած: Գուցէ նաեւ առաջին անգամ ըլլալով, վերադարձի ճամբուն վրայ, մարդիկ կը զգային իրենց կորուստներուն մեծութիւնը, կը յիշէին մեռելներն ու կը կշռէին ողբերգութիւնը՝ որուն հանդիսատեսս եղած էին: Կը մտածէին նաեւ երկիւղալի վաղուան վրայ, աւերակուած տուններուն, անտէր լքուած պարտէզներուն: Անցեայր պիտի վերադառնա՞ր արդեօք, ապագան պիտի նմանէ՞ր միթէ անցելոյն: Ո՞վ պիտի փոխարինէր մեռելները, ո՞վ պիտի գտնէր կորսուածները: Ո՞վ ինչով պիտի վերսկսէր իր նոր կեանքը:

Դէ՛մքս պահած բազուկիս վրայ, հոգիս խառնակ ու անհանգիստ՝ կը ջանայի յուզումներու խառնիճաղանձին մէջ պայծառ կէտ մը որոնել: Ճշմարտութեան հաւատարիմ մնալու համար պարտաւոր եմ ըսել, թէ իրապէս տառապիլ սկսած եմ միայն պարտաւոր եմ ըսել, թէ իրապէս տառապիլ սկսած եմ միայն քանի մը տարի յետոյ: Բարոյական ցաւերը սովորական վէրքերու

չեն նմանիր: Հարուածը կ'ընդարմացնէ մարդը ու վտանգին գէմ ի յայտ բերած ճիգը ժամանակ չի տար ենթակային իր վիշտն ու մորմոքը բանաձեւելու: Մէկ խօսքով՝ սառապանքները որոշ յապաղումով կը սաստկանան, որոշ հեռաւորութենէ ու տարածութենէ միայն կ'երեւան իրենց իրական տարողութեամբ: Մինչեւ որ համեմատաբար խաղաղ տարիներ չգիղուին իրարու վրայ ու մարդ բնականոն կեանքի մը ճաշակն ու ուրախութիւնը չվերագտնէ՝ չի կրնար իր խորին ողբերգութիւնը ըսել: Ասիկա ճշմարիտ է ո՛չ միայն անհատներուն, այլեւ՝ ժողովուրդներուն համար: Մարմնական մասնակի հանգստութիւն մը պէտք է, յարաբերական խաղաղութիւն մը, որպէսզի հին վէրքերը կոտտալ սկսին:

Այս վերջին տասնամեակին բազմաթիւ գրիչներ, որ կը պատկանին պայմանադրական, տափակ կամ աղէտէն հեռու ապրած մարդոց՝ անընդհատ սեւով ճերմակի վրայ, խոշոր անմտութիւն մը գրի առին: Ինչո՞ւ համար, կ'ըսէին այդ անկարողները, նոր գրողները չեն պատմեր մեր ժողովրդին եզակի ողբերգութիւնը: Խորունկ ու անծայրածիր է այդ տառապանքը, կ'ըսէին ու ո՛չ մէկ նիւթ աւելի այժմէական է ու կերպով մը բարոյական անխուսափելի պարտք կը դնէին երիտասարդներուն վրայ, որ արիւնով գրի առնեն այդ անօրինակ զահանդանքը:

Խաւարէն դուրս ճողոպրողը, սակայն, նախ կ'երգէ լոյսին քաղցր ջերմութիւնը: Յոյսի է՛ն գուարթ ու լուսաւոր երգերը կը յաջորդեն հմայաթափութեան, հոգեկան անկման ժամերու: Խաղաղութիւնն է, որ քաղցր է ու երգելի աշխարհասասան որոտումներէն յետոյ: Պատերազմի անափ գիչերէն տաժանքով դուրս եկողները, վիրաւորեալ ու սրտաբեկ: Նախ ստիպուած էին վերագտնել կեանքի հրճուանքն ու անդորրութիւնը, որպէսզի կարելի ըլլար բաղդատութեան եղը մը հաստատել: Կը կրկնեմ, հարուածը ստացած ժամանակ մարդ կը շքմի ու աւելի յետոյ է միայն, որ մարմնին բոլոր զգայուն մասերով, երբ առողջութեան առաջին նշանները յայտնուին, անորոշ կերպով կը զգայ կատարուածը:

Ես մէկն եմ, օրինակ, աղէտը իր ամբողջ ուժգնութեամբ ապրողներէն: Ոչի՛նչ մնացած է կեանքիս մէջ, որ խորշակահար եղած չըլլայ, բայց քանի մը տարիներէ ի վեր է միայն, որ սկսած եմ անցելոյն անդունդը խորաչափել ու գլխու պտոյտ ունենալ: Այս տասը տարիներու ընթացքին հարիւրաւոր հայեր ճանչցած եմ ու կրնամ վատահոլութեամբ ըսել, թէ քիչերը, այս ուժգնութեամբ, այս տաժանելի յաճախանքով կ'ապրին մեր ժողովրդին ողբերգու-

թիւնը: Տարիներէ ի վեր արգէն՝ անցելոյն ու ներկային միջեւ կը ճօճիմ՝ վիրաւոր թոշունի մը պէս, որ իր խորտակուած թեւերը կը փորձէ բանալ գէթ իր բոյնին մէջ մեռնելու համար, գէթ անգամ մը եւս բարձրէն արքայական լոյսը ողջունելու համար:

Ամէն եղանակ, ամէն երաժշտութիւն, սակայն, իր գործիքը ունի: Տարերքին ահարկու ու սանձաբեկ փոթորիկը կարելի չէ նուագել, խուլ բառերով գոռալ, ծանր գանգիւններով հագագել հովուական սրնգի մը վրայ: Բարեմիտ խրատատունները, որ իրենց պատուին համար իսկ պէտք է ենթադրել, թէ նուսատութեամբ չէ, որ խուսափած են Եղեռնէն, կրնան նախ իրենք ազդանշանը տալ: Գուցէ այն ատեն զգան նաեւ, թէ ի՛նչ խորունկ ու անբուժելի ցաւ մը կը ծուարի մեր հոգիներուն խորը ու չկարենալ արժանի ու մեծվայելուչ գեղեցկութեամբ մը մեր ժողովրդի կիսուն մահը ողբալ, անոր անտանելի կեանքին եղբրական տրտմութիւնը ըսել:

Անշուշտ այդ նոյն դպիրները անմիջապէս կրնան օրինակներով խօսիլ: Ի՞նչ արժէք ունին օրինակները նման պարագաներու մէջ: Ամէն մարդ ունի ի՛ր ներքին տուայտանքն ու ի՛ր ողբերգութիւնը: Ու ամէն մարդ օրինակ մըն է: Հարկ չէ մոռնալ նաեւ, որ հսկաներու սերունդ մը չէ մերինը ու ժամանակին դիմաց անցեալը սեւեռելու այդ դաժան բեռը խիստ ծանր է մեր ուսերուն վրայ:

Գուցէ ժամանակի ընթացքին յաջողինք դէժ մասնակի վկայութիւններ բերել ու ասիկա կ'ըլլայ մեր լաւագոյն տուրքը: Նոյնիսկ օտար գրականութեանց մէջ ո՛չ մէկ գեղարուեստական ստեղծագործութիւն կայ, որ հեռուէն իսկ հաւասարի պատերազմի եզակի արհաւիրքին: Ու վերստին պատերազմի լուսանցքին վրայ գրուած երկերն են, որ կը հասնին առաւելագոյն յուզականութեան մը: Պատմութիւնը Պարպիւսի Կրակը չէ, որ խնամքով պիտի պահէ, այլ՝ Տիւհամելի Քաղաքակրթութիւնը: Ու կոպիտ փաստը այն է, որ պատերազմի գրականութիւնը ցարդ որեւէ հսկայ չէ տուած:

Բաց աստի, նաեւ ուրիշ եւ աւելի խորին պատճառ մը մեզ յարաբերական լուսութեան դատապարտած է ցայժմ: Անբուժելի ու խորունկ վէրքերը կը նախընտրեն լուսութիւնը, որ մեծվայելուչ ու լուրջ է: Մեծ վշտերը լեզու չունին: Նոյնիսկ ոսկեբարբառ բանը երբեմն սրբապղծութիւն կը թուի: Այս վերջին տարիներուն՝ հոգեկան խուլ տառապանքներէ, ներքին փոթորիկներէ ու յուսարեկութեան նոպաներէ վերջ, շրթներուս վրայ նախադասութեան մը մոխիրը մնաց: Չորս մեռել ունիմ ուսերուս վրայ, կ'ըսէի միւսակա,

մէկն եմ, որ օրուան որեւէ մէկ ժամուն կրնայ այդ տաժանելի ըն-
որ զգալ: Երկար ատեն չէի համարձակեր այս խօսքը զրի առնել,
այնքան խոր էր անոր արձագանգը հոգւոյս մէջ: Ու երբ օր մը
չկրնալով տոկալ, շրթներս բացի մարդոց ըսելու համար ուսերուն
վրայ չորս մեռել ունեցող մէկու մը ցաւը՝ լոկ ծոյլ անտարբերու-
թիւն ու ձանձրոյթ տեսայ անոնց աչքերուն խորը: Ու տաժանե-
լիօրէն ամօթապարտ մնացի տկարութեանս համար: Զայրացայ
ինքզինքիս դէմ: Գուցէ առարկուի, թէ անհատական ցաւերը
հարկ եղածին չափ պերճախօս չեն: Ճիշդ չէ ասիկա: Ու իրողու-
թեան մէջ կարծուածէն աւելի բազմաթիւ հայերու կը պատշաճի
վերոյիշեալ տարագր:

Ըստ իս, չորս տարիներու այդ եզակի ողբերգութեան վրայ
սկսած է մեծ ու անափ մոռացութեան քողը իջնել: Երկրի ժո-
ղովրդին համար արեւմտահայութեան կիսուն մահն ու միւս կի-
սուն աստիճանական արիւնագրկումը հեռաւոր պատմութիւն մըն
է արդէն, իսկ գաղութներու մէջ նո՛ր ցաւեր ու նո՛ր վէրքեր կան,
որ աւելի՛ այժմէական ու հրատապ կը թուին: Ինձ նման մարդիկը,
որ դեռ չեն հաշտուած նուաստացուցիչ ներկային հետ, որ իրենց
յետին բջիջներով կը մերժեն արեւմտահայութեան վիճակուած
այսօրուան նսեմ ու արգահատելի պատմութիւնը՝ փոքրամաս-
նութիւն կը կազմեն միայն: Գիտեմ, օրն ի բուն աղէտին մասին
խօսելով չէ, որ մարդ կրնայ ցոյց տալ իր ներքին կրակը, բայց կը
զգամ նաեւ, թէ ողջ կեանքս զարհուրելի տրամաբանութեամբ մը
կը յառաջանայ ու ատիկա չարաշուք անցելոյն խիստ օրէնքն է,
որուն շատերս, մթին գիտակցութեամբ մը, ճակատագրական
խոնարհութեամբ մը ենթարկուած ենք:

Անտարակոյս մեր սերունդէն բազմաթիւ ուրիշներ սկիզբէն
իսկ մերժած են զայն: Մերժած են հայ ըլլալու ողբերգութիւնը,
մերժած են իրենց ճղակոտոր սերունդին դժուարին առաքելու-
թիւնը: Մարդուն անկապտելի թուող իրաւունքներուն ու հայ ըլ-
լալու հանգամանքին միջեւ տեսած են ներհակութիւն մը, որ տա-
րաբախտաբար իրական է: Արդարեւ, հայ երիտասարդ մտաւո-
րականը իր առաջին ու զուարթ երիտասարդութեան տարիներ-
ուն՝ կը հանդիպի լոկ հին ցաւերու, զրկանքի ու բարոյական
անկման: Կեանքի խելայեղ հրճուանքը, քաղցր անդորրութիւնը,
խաղաղութեամբ շահուած հաճոյքները իրը չեն բնաւ: Ինչ որ կը
ապաաէ իրեն՝ զրկանքն է ու ստրջանքը: Ամէն օր կրկնուող անձ-
նուրացութիւնը, յաճախ ապարդիւն: Այս մթին ու չարաշուք տա-
րիներուն՝ հրապարակին վրայ կրակը անչէջ պահելու համար զո-

հողութիւնը օրէնք է ու նիւթական անապահովութիւնը վար-
ձատրութիւն:

Մեր սերունդէն շատեր ո՛չ միայն կը մերժեն ներկան, այլեւ
քամահրանքով կոնակ կը դարձնեն անցելոյն: Օժտուած ոչի՛նչ
յիշելու սահմակեցուցիչ կարողութեամբ մը՝ կը մոռնան, թէ մեծ
արժանաւորութիւն մը ու յաճախ տաժանք մըն է մարդ ըլլալը:
Անշուշտ մեռելները թաղուած են ու անշիրիմ սիրելիներու ոս-
կորները լուսցուած են անապատի հովէն, բայց բաբախուն ու ողջ
է յիշատակը: Ու ո՛չ մէկ վարդապետութիւն կրնայ ներել երիտա-
սարդ տղոց, որ անպատիւ բռնութեան դատավճիռը կ'ընդունին՝
հանգիստ ննջել կարենալու համար:

Տեղը չէ հոս քննել այս եղկելի մարդկային կեցուածքը, որ
հետզհետէ նոր համախոհներ կը շահի: Ինչ որ կ'ուզեմ աւելցնել
հետեւեալն է, - այս օրինաւոր կամ բնական թուող այլ լպրծուն
ճամբէն դէպի ուրացումը տարածութիւնը կարճ է ու կը բաւէ
սկզբունքը ընդունիլ՝ յանցաւոր ըլլալու համար:

(Շար. 2)

ՎԱԶԳԷՆ ԾՈՒԾԱՆԵԱՆ

ՎԱՐԱԶՂԴԱՏ

Նախորդ էջերուն
 յիշատակուած ու
 գոց արտասանուած
 շուշանեանական
 կրկնակ հանգաման-
 քներուն մղումով է,
 որ հոս կ'արտագրը-
 ւի Վահան Թէքե-
 տանի «Վարագրատ»
 բանաստեղծութեան
 ամբողջութիւնը:

Աւելի անդին տըր-
 ւած պատմական
 էջերէն թէ ուշադրու-
 թեան յանձնուած
 բանաստեղծութենէն
 գիտենք, որ Վարագ-
 դատ ոչ մեր շողոշո-
 դուն արքաներէն մե-
 կը եղած է եւ ոչ ալ
 անոր նուիրուած բա-
 նաստեղծութիւնը
 Թէքեանի գլուխ-
 գործոցներուն շար-
 քին կը պատկանի:

Արքայական դէմ-
 քերու, ինչպէս նաեւ
 անոնց կապուած
 որեւէ պատմութիւն
 սակայն, շահեկա-
 նութենէ զուրկ չի
 կրնար ըլլալ:

Աւելի արագ, քան նետն աղեղին,
 Աւելի աշխոյժ, քան իր յոյսն անսանձ,
 Զոր տարիներով սնուց կաթոգին
 Օտար երկընքի մը տակ անթափանց
 Եւ օտար ու ցուրտ աչքերու ներքեւ,
 Զիմա, դաշտերէն ու անտառներէն
 Կը սուրայ՝ եւ իր արշաւին առջեւ
 Կը կենայ՝ պարտեալ մըրրկոտն երէն...

Գիտէ, թէ հեռուն գահն Արշակունեաց
 Բացած է թափուր բազուկներն իրեն.
 Թէ իրեն նոյնպէս՝ սրտեր լայնաբաց
 Կը սպասեն հեռու հայրենի երկրէն.
 Կը ժպտին ահա Մասիսք երկոքին,
 Վեհաշարժ սօսիք կարծես մեծ բարեւ
 Մը կու տան իրեն, մինչ Եփրատն անդին
 Կը քակէ իր դէմ գօտին հրանձրեւ...

Ահ, շո՛ւտ, հիմա շո՛ւտ, հայերու աստուած,
 Իշխանը հայոց հասցուր իր փառքին...
 Բայց յանկարծ, ժայռէն սա՛ սեպագանգուած
 Ժանտայօն դէմքեր դուրս կը սողոսկին
 Եւ իր լուսեղէն ճամբան կը կտրեն...
 Կը թօթուէ զանոնք իր շուրջ՝ զերթ տերեւ
 Եւ ահեղ թափով մը կը ոստնու գետնէն՝
 Զրաշալի՛ կամուրջ Եփրատի վերեւ...

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷՏԱՆ

Մ. Խորենացի

ՎԱՐԱԶՂԴԱՏԻ ԹԱԳԱԲՈՐԵԼՈՒ ԵՒ ԿԱՊՈՒԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Բայց բարեգործ Թէոդոս Աւգոստոսը, մեծ կոչուածը, իր (Թագաւորութեան) քսաներորդ տարում Հայոց վրայ Պապի փոխարէն Թագաւորեցրեց մի ոմն Վարազդատի նոյն Արչակունեաց տոհմից: Այս Վարազդատը երիտասարդ էր տարիքով, սրտոտ, յաղթահասակ, ուժեղ, լի արիւթեան բոլոր գործերով եւ շատ հղօր նետաձգութեան մէջ: Շապուհից փախչելով նա գնացել էր կայսեր դուռը եւ այնտեղ քաջ հանդիսացել: Նախ Պիսայում (301) բռնցքամարտներին յաղթելով, յետոյ ելլեզացիների Արեգ քաղաքում կէս օրում մի քանի առիւծ կոտորեց, որի համար Ուլիմպիական հանդէսի ըմբշամարտների խաղերում փառք վաստակեց եւ յարգանք: Իսկ այն քաջ եւ արիական գործերը, որ նա կատարեց Ղանկուատների (302) ազդի դէմ, համարձակուում եմ ասել, թէ հաւասար էին սուրբ Տրդատի (գործերին), որովհետեւ թշնամիների կողմից հինգ ախոյեան յարձակուեցին նրա վրայ եւ նա մէկը միւսի յետեւից բոլորին սրով կոտորեց, եւ մի բերդի վրայ դիմելով, բերդի պատուարի վրայ տասնեւեօթ մարդ նետով զարնելով իրար վրայ ներքեւ գլորեց, ինչպէս շուտ հասունացած թզերը թափուում են սաստիկ մրրկից:

Երբ նա իբրեւ Թագաւոր մեր աշխարհն եկաւ Շապուհի յիսունեւհինգերորդ տարում, առաջին կուում պատահում է մի քանի ասորի աւազակների Դարանաղիի դժուար տեղերում. նրանց փախստական է անում եւ յետեւներիցն ընկնում: Իսկ նրանք Եփրատի նեղ տեղում կամրջից անցնելով՝ փայտը գետը զցեցին իրենց յետեւից. իսկ նա հասնելով, վազելով թռաւ նփրատի վրայով, աւելի քան լակոնացի Քիոնէսի վազքը (303) քսաներկու կանգունի չափ, այստեղ մի նոր Աքիլէս էր հանդէս գալիս՝ Սկամանդրոս գետի (304) վրայով ցատկելիս: Աւազակները զարհուրած գէնքերը զցեցին եւ անձնատուր եղան:

Այսպէս իր երիտասարդութեան քաջութիւններից հարբած լինելով՝ Թագաւորութեան սամանակ էլ չէր հնազանդում Յունաց վերակացու զօրքերի խրատին: Այլ պատգամաւորներ է ուղարկում Շապուհի մօտ, որ իր աղջիկներից մէկին իրեն կնութեան

L. U. Y. T. LIBRARY

տայ եւ ինքը, Հայոց Աշխարհը նրան կը դարձնէ: Յունաց զօրավարներն այս իմանալով, յայտնում են կայսրին: Ինքնակալ Թէոդոսը հրամայեց նրան բռնել, եթէ նա իր կամքով կայսրի կոչին չզնայ: Ուստի հարկադրուած՝ իր կամքով գնում է կայսրի մօտ, յուսալով թէ սուտ կը հանէ Աւգոստոսին: Իսկ կայսրը նրան նոյնիսկ տեսութեան չարժանացրեց, այլ հրամայեց երկաթէ կապանքներով տանել Ովկիանոսի Թուղիս (305) կղզին, չորս տարի թագաւորելուց յետոյ:

Բայց Վարազդատի երկրորդ տարում Հայոց եպիսկոպոսապետ եղաւ Զաւէնը, նոյն Աղբիանոսի ազգականներից, չորս տարի:

Թարգմ. ՄՏ. ՄԱԼԻՍԱՍԵԱՆ

301. Բնագրում գրուած է «Ի Պիսաս», յունարէնի յոգնակի հայցական հոլովի վերջաւորութեամբ: Պիսան հին քաղաք էր Յունաստանի Էլիտա նահանգում: Իսկ Արեգ քաղաքի մասին ոչինչ չենք կարող ասել: Մեզ յայտնի (տես ծան. 286) երկու Հելիոպոլիսներից, այսինքն Արեգակի քաղաքների, ոչ մէկը չի կարող լինել, իսկ բուն Յունաստանում այս անունով քաղաք մեզ յայտնի չէ:

302. Ղանկուատները՝ Լանգոբարդները կամ Լոնգոբարդներն են (=երկայնամօրուսներ): Սուեւների մի փոքրաթիւ նիւղը գերմանական ծագումից, որոնք մեր թուականութեան Ա. դարում (ապրում էին Էլբայի ձախ ափին, աստեղից նրանք հետգիտէ տարածուեցին դէպի Դունայ, Ալպեան լեռներն անցան, նուանցիկն Հիւսիսային եւ Միջին Իտալիան, բայց իրենք էլ հետգիտէն ձուլուեցին տեղական ռումանական ազգաբնակչութեան հետ, եւ ութերորդ դարից այս կողմ նրանց անունն այլեւս չի յիշուում: Նրանց անունն է կրում այժմ Իտալիայի մի ընդարձակ նահանգը, հիւսիսում-Աումպարտիա:

303. Քիոնէս լակոնացի ըմբիշին, որ 22 կանգուն վարք (ոստիւն, ցատկում) ուներ, յիշում է, Եւսերիոսը ժամանակագրութեան մէջ (Արմ. Արշ. 11, 103 ծանօթ):

304. Սկամանդրոս փոքր, բայց լայն ու խոր գետ է Թրակիայում, որ Տրոյայից հարաւ դաշտով հոսելով թափում է Հելլեսպոնտոս, կոչւում է նաեւ Քսանթոս (յուն. *քսանթոս* դեղին) դեղնագոյն ջրերի պատճառով: Այժմ կոչւում է Ժենտիքէ: Այս գետի վրայով թաւ Աֆիլլէս ըստ Հոմերոսի (Իլիական, Իգ): Այս տեղեկութիւնն էլ Խորենացին առնում է Սուտ Կալիսթենէսից (Արմ. Արշ. 11, 109):

305. Յայտնի չէ, թէ իսկապէս ո՞ր կղզին է Թուլիսը: Ըստ Շիրակացու Աշխարհացոյցի՝ կարող է լինել Անգլիայի հիւսիսակողմում եղած կղզիներից մէկը:

ԱՆՁՐԵՒ

Անձրեւը
Ողողեց
Թմրածութիւնը քաղաքին:
Երկնքին գորշ թախծոտութիւնը
Փուլ եկաւ
Մայթերուն վրայ
Ու
Արցունքոտեցաւ Պէյրուօը
Որոտացող ցաւերովը ամպերուն:

Փողոցները
Երերացին ջրերանգ թափանցումովը
Եւ
Շարժող արմաւենիներուն դողը
Փայլատակեց

Թրջուած ասֆալթին
Մռայլամած
Տափակութիւնը խանգարելով:

Անձրեւը խեղդեց թմրածութիւնը քաղաքին եւ Պէյրուօը իր ինքնութիւնը բաւաստեղծեց ջրագրգիռ:

Յիմա,
Բոլոր մտապատկերներս եւ աղաղակներս
Կը թաթխեմ
Երկինքէն ծորող

Յեւքին մէջ

Եւ
Տրտմութիւնս

Անձրեւին խառնած
Կը փշրեմ
Երազանքիս փաթիլները ահագին:

Ջրաթաթախ գիշերը
Կը սաղմոսերգէ
Յնորքներուս
Վերջին պատառիկները անդրատեսչ:
Միսերս
Կը ծծեն
Անդրաշխարհը երկնային
Ու
Կը ծփամ
Աչքերուս մէջ
Բոլոր
Անձրեւները շալկած:

ԱՌԱՆՑ ՀՐԱԷՐԻ...

Բագին

Նաեւ Ապրիլ ամիսը ընդգրկող «Բագին»-ի ներկայ համարին մէջ առանձին շահեկանութեամբ մը հետագայ էջերուն ուշադրութեան կը յանձնենք թուրք արիւնկազակներուն կողմէ հայ ժողովուրդին վրայ գործադրած ցեղասպանութեան մասին երկու թարմ նիւթեր, մէկը՝ սուրիացի արաբ մամուլը պեղած եւ մտաւորականներու կենդանի կարծիքները մէկտեղած ու մեկնաբանած Դոկտ. Նորա Արիսեանի վկայութիւնները, եւ միւսը՝ «մեր մեծ ցաւին» գրականօրէն արծազանգող սուրիացի արաբ գրագետ Ու Պընիիէն կատարած Միհրան Մինասեանի թարգմանութիւնը:

Արիսեան եւ Մինասեան կը պատկանին մեր երիտասարդներուն խաւին, այս կը նշանակէ, թէ նորերը կը շարունակեն հետախուզութիւնը մէկ կողմէ հարցը մեր մէջ հրատապ պահելու առումով եւ, միւս կողմէ՝ փաստական տուեալներով ծառանալ ցեղասպանութիւնը գործադրած մարդակեր գազաններու ժառանգորդներուն հետեւողական ուրացումներուն դէմ:

Նոր բան մը ըսած չենք ըլլար, անշուշտ, երբ ընդգծենք, որ Մեծ Եղեռնէն մազապուրծ մեր բեկորներուն հանդէպ ասպնջական գիրկ բացած ժողովուրդներուն մէջ ամենէն ասպնջականը եղաւ արաբ ժողովուրդը եւ արաբ ժողովուրդին մէջ յատկապէս սուրիական հատուածը, որ անկախ մարդասպաններու ցեղին լուծին տակ տառապած ըլլալու փաստէն, մարդկայնական իր բնական մղումներուն թելադրանքով՝ առաջին օրէն ունկնդիրը եղաւ մեր ցաւին ու երբեք չզլացաւ շռայլել մեզի ֆիզիքական ապաստաններ ու հոգեկան իր սպեղանիները:

Ասկէ առաջ արաբ գրագետներէն ու վկաներէն քիչ նիւթեր չենք ներկայացուցած «Բագին»-ի ընթերցողներուն, բանաստեղծական, արծակ թէ շարժանկարային ազդու վկայութիւններ, բայց երեւի Հայաստանութեան առնչուող կենդանի աղբիւրները չեն սպառած եւ, ինչպէս մեր պարագային մտաւորական մեր նոր ուժերը լծուած են հարցը հիմնաւորապէս ներկայացնելու ճիգին, նոյնպէս եւ Եղեռնի օրերէն հեռու ապրած արաբ նորերը իրենց հօրը, մօրը, մեծ հօրը կամ մեծ մօրը ցաւագին յիշողութիւններէն բխած անդրադարձները կը շարունակեն նիւթ դարձնել իրենց պատմական ու գրական երկերուն, միշտ առանց հրաւերի, ճշմարտութեան եւ արդարութեան ձայններուն արծազանգելու մարդկայնութեամբ...

ԴՈԿՏ. ՆՈՐԱ ԱՐԻՍԵԱՆ

Դոկտ. Նորա Արիսեան ծնած է Դամասկոս՝ 1967ին. նախնական եւ միջնակարգ կրթութիւնը ստացած է Կաթողիկէ Փարոս Վարժարանին մէջ, իսկ պաքալորիան՝ Նոյն հաստատութեան Նուր վարժարանէն:

Ան հետեւած է Դամասկոսի համալսարանի թարգմանութեան բարձրագոյն ուսման բաժնին, զոր աւարտած է 1988ին ու ստացած է համապատասխան վկայական: Նոյն տարիներուն ու յաջորդին (1991) Դամասկոսի Լայիք դպրոցին մէջ դասաւանդած է ֆրանսերէն լեզու, իսկ 1992էն սկսեալ կ'աշխատի Հայաստանի Հանրապետութեան Դամասկոսի դեսպանատունը իբրեւ աշխատակազմի ղեկավար ու թարգմանիչ:

2001 Յունիսին Արիսեան տիրացած է Հայաստանի Հանրապետութեան Ազգային Ակադեմիայի Արեւելագիտութեան ինստիտուտի դոկտորականին՝ ընդհանուր պատմութիւն մասնագիտութեամբ, «Հայոց Տեղասպանութիւնը սուրիական արաբ մամուլին մէջ եւ նոյն առնչութեամբ սուրիացի արաբ մտաւորականներու կարծիքը» աւարտաճառին հիմամբ:

1998էն սկսեալ, ան ելոյթներ ունեցած է Երեւանի Տեղասպանութեան թանգարանի եւ համալսարաններուն կազմակերպած 5 գիտաժողովներուն:

Սուրիոյ քաղաքներուն ու գիւղերուն մէջ ականատեսներու հետ հանդիպումներ ունենալով Հայոց Յեղասպանութեան մասին, Դոկտ. Նորա Արիսեան պատրաստած է «Դեմ առ դեմ ոճի-րին՝ սուրիացի ականատեսներու հետ» անուն ֆիլմը, որուն մէկ օրինակը տրամադրած է Ծիծեռնակաբերդի Յեղասպանութեան թանգարանին, եւ երկրորդ մը՝ Միացեալ Նահանգներու Անի հաստատութեան:

2002 Նոյեմբերին ան մասնակցած է Լոս Անճելըսի UCLA համալսարանի Ռիչըրտ Յովհան-նիսեանի ղեկավարած Հայոց Պատմութիւն բաժանմունքին կողմէ կազմակերպուած գիտաժողովին: Դամասկոսի եւ Հալէպի արաբական եւ հայկական տարբեր ջրջանակներու մէջ դասախօսած է արաբերէն եւ հայերէն, միաժամանակ յօդուածներ ստորագրելով հայրենի մամուլին, Հալէպի «Գանձասար»ին ու Պէյրութի «Ազդակ» բացառիկի էջերուն, ինչպէս նաեւ Սուրիոյ Արաբ Գրողներու Միութեան «Գրական շաբաթ», «Ան նահար» ու «Ալ Շաբք ալ Աուածին» անուն թերթերուն մէջ, իսկ հայ գրականութեան պատմութեան շուրջ յօդուածներ հայթայթած է ու կը հայթայթէ Սուրիոյ «Արաբական հանրագիտարան»ին:

Այս տարի, Լիբանանի մէջ, արաբերէն լեզուով լոյս տեսաւ Դոկտ. Նորա Արիսեանի առաջին հատորը՝ «Հայերու արհաւիրքը սուրիական մտքին մէջ»- Սուրիացի արաբ մտաւորականներու կեցուածքը Հայոց Յեղասպանութեան հանդէպ»:

17 Յունուար 2003ին, Բերիոյ թեմի առաջնորդ Սուրէն արք. Գաթարոյեանի հովանաւորութեամբ, Հալէպի մէջ կազմակերպուեցաւ յիշեալ հատորին շնորհահանդէսը: Իսկ Դամասկոսի «Համազգային»ի կազմակերպութեամբ տեղւոյն վրայ տեղի ունեցաւ նոյն գիրքին երկրորդ շնորհահանդէսը՝ 17 Մարտ 2003ին:

ՀԱՅԵՐՈՒ ԱՐՀԱԲԻՐՔԸ ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՄԻՏՔԻՆ ՄԷՋ...

Վերջերս Լիբանանի մէջ լոյս տեսաւ սուրիահայ պատմաբան Դոկտ. Նորա Արիսեանի «Հայերու արհաւիրքը սուրիական միտքին մէջ»,- Սուրիացի մտաւորականներու կեցուածքը Հայոց Յեղասպանութեան հանդէպ» վերնագրով գիրքը:

180 էջերէ բաղկացած սոյն գիրքին մէջ Ն. Արիսեան կը հաստատէ, որ Հայոց Յեղասպանութեան ուսումնասիրութեան ընթացքին անտեսուած են սուրիական աղբիւրները: Հետեւաբար ան իր ուշադրութիւնը կենդրոնացուցած է նոր աղբիւրներու վրայ, որոնց մաս կը կազմեն մտաւորականներու եւ քաղաքական գործիչներու յուշերը եւ պատմաբաններու կամ աշխարհագրական ուսումնասիրութիւնները, ինչպէս նաեւ բանաւոր պատմութեան ոճով իր կատարած ուսումնասիրութիւնը:

Գիրքին յառաջարանը գլուծ է սուրիացի յայտնի քաղաքագէտ Դոկտ. Ժորժ Ժապոյլի:

Դոկտ. Նորա Արիսեան իր գիրքը կը նուիրէ «Իրաւունքի տէր՝ արաբ եղբայրներուն, լուսարձակի տակ դներու համար Հայոց Յեղասպանութեան հարցին որոշ կողմերը... քանի որ կարելի է կասեցնել նոր ցեղասպանութիւններ՝ նախկին ցեղասպանութիւնները դատապարտելով...»:

Նորա Արիսեան փորձած է գտնել Հետեւեալ Հաղորդումներուն պատասխանները,-

- Սուրիացի մտաւորականները ինչպէ՞ս կը մօտենան Հայոց Յեղասպանութեան եւ ի՞նչ յիշատակները կը կրեն:

- Անոնք ինչպէս կ'ըմբռնեն Հայերու ոչնչացման Հարցը:
- Բռնի թրքացման քաղաքականութիւնը Յեղասպանութեան պատճառներէն մէկն էր:
- Անոնք ի՞նչ կեցուածք ունին Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման մասին:

Դոկտ. Արիսեան կը հաւատայ, որ սոյն ուսումնասիրութիւնը՝ Սուրիոյ եւ արաբական այլ երկիրներու մէջ պիտի յաջողի Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչման գծով հասարակական լայն կարծիք ստեղծեն ժողովրդային խաւերուն մէջ:

Սոյն ուսումնասիրութիւնը նաեւ առիթ ընծայած է ծանօթացնելու սուրիացի արաբ այն մտաւորականները, որոնք հետուէն կամ մօտէն առնչուած են ցեղասպանութեան եւ իրենց ստեղծագործութիւններուն կամ ուսումնասիրութիւններուն մէջ անդրադարձած են Հայկական Հարցին:

Սուրիացի արաբ մտաւորականներու լայն խաւի մը ուղղուած Հարցումներու պատասխանները հաւաքելով՝ Դոկտ. Նորա Արիսեան կը յաջողի իրենց պատասխաններուն եւ յիշողութիւններուն ընդմէջէն ուսումնասիրել իրենց տեսակէտները եւ դիրքորոշումը Հայոց Յեղասպանութեան շուրջ եւ ստացած արդիւնքով կ'ապացուցէ, որ Հայոց Յեղասպանութեան նկատմամբ սուրիական զիջողորոշումը միշտ եղած է ուղական:

Գիրքը կը բաղկանայ գլխաւոր 9 մասերէ.-

- 1.- Հայկական Յեղասպանութիւնը սուրիացի արաբ մտաւորականներու յուշագրութիւններուն մէջ:
- 2.- Սուրիացի մտաւորականներու յուշերը Հայոց Յեղասպանութեան մասին:
- 3.- «Յեղասպանութիւն» հասկացողութիւնը:
- 4.- Զարդերը հետեւանք՝ թրքացման քաղաքականութեան:
- 5.- Հայոց Յեղասպանութիւնը՝ մարդկութեան դէմ ոճիր:
- 6.- Պաղեստինեան եւ հայկական Հարցերու բաղդատական:
- 7.- Սուրիացի մտաւորականներու կարծիքը Հայոց Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման մասին:
- 8.- Ամփոփում:
- 9.- Հանդիպումներու եւ նամակներու անըտղջական բնագիրները:

Գիրքը ներկայիս ունեցած է լայն տարածում արաբական մշակութային տարբեր համացանցերու վրայ: Ինչպէս www.adab-wafan.com, www.furat.com եւ www.albahhar.com:

ՌԱՍՖԻԼ ՊՐՆՆԻ

Ռասֆիլ Պրննի ծնած է Սուրիոյ Զոմս քաղաքը, 1915ին: Նախակրթութիւնը ստացած է ծննդավայրին մէջ, իսկ բարձրագոյնը՝ Ռամասկոս, ուր աւարտած է Պետական Զամայսարանի իրաւագիտութեան ճիւղը, 1938ին: Երկար տարիներ զբաղած է լրագրութեամբ: Անդամակցած է Ռամասկոսի Արաբ գրողներու Միութեան: Առանձին գիրքերով հրատարակած գործերն են.

- 1.- «Սղութեան դէմ պայքարիլը գլխաւոր պարտքն է պետութեան», Պէյրութ, 1945, 30 էջ:
- 2.- «Սովետ մարդուն հետ» (ուսումնասիրութիւն եւ տպատիրութիւններ), Պէյրութ, 1952:
- 3.- «Ղութայի» սրտին մէջ» (պատումներ ու դէմքեր), Պէյրութ, 1945, 30 էջ:
- 4.- «Բանտին տեսրակը» (թարգմանութիւն, հեղինակ՝ Զուշի Մինհա), Ռամասկոս, 1969, 189 էջ:
- 5.- «Երկու եղբայրները» (թարգմանութիւն), Պէյրութ, 112 էջ:
- 6.- «Նամակ՝ որ չուարկուեցաւ» (սովետ գրողներու պատմը-լածքներու ժողովածու, թարգմանութիւն), Մոսկուա, 436 էջ:

Ռասֆիլ Պրննի կը մահանայ 1983ի Ապրիլ 5ին: Թարգմանաբար տրուող իր այն պատմութիւնը, որ կ'յնդրուագծէ Հայկական Յեղասպանութենէն ճողոպրած հայուհիի մը ողբերգութիւնը, վերցուած է Պրննի «Ղութայի սրտին մէջ» ժողովածուէն: Պատմուածքին կցուած Ազնիւի նկարը եւս առնուած է նոյն հատորէն, գործ՝ արուեստագետ Ռատուան Ալ Շահհայի:

1.- Ռամասկոսը շրջապատող կանաչագարդ պարտեզները:

Հարուածել...: Հայրն ու մայրը մնացին այդ փոսին մէջ իրրեւ բղկտուած մսակոյտ ու ծորած արին: Մեր բարեկամուհին՝ Ազնիւր, կը յիշէ, որ ինք կորսնցուց իր ուշքը, ու երբ վերադարձաւ կեանքին՝ ինքզինք գտաւ պէտուիւններու վրանի մը տակ, արիւնաթաթախ վիճակի մէջ, իսկ դաստակին վրայ տեսաւ մատի մը հասակով երկու խորունկ վէրքեր:

Երբ ան պատմէ այդ օրուան պատմութիւնը, բառերը դուրս կու գան սրտին խորերէն ու մեղմ ձայնը, բոցավառող ատելութեան մէջ կը վերածուի սուր մտրակի մը, որ կը խարանէ անարդարութեան ճակատը, իսկ դէմքէն երբեք չհեռացող պէտուիւնի իր ամչկոտ ժպիտին վրայ կ'ուրուագծուին մոլոր ու խորունկ ստուերներ:

- Այդ «աղամորդի»ները կիներուն դաստակները դաշոյններով կը կտրէին ու անոնց փորերը կը ծակէին սուիւններով ու կ'ըսէին. «Տուէ՛ք մեզի ոսկիները»: Աչքերո՛վս տեսայ, այնպէս՝ ինչպէս կը տեսնեմ հիմա ձեզ, ոլորուն պեխերով ու հսկայ փորով թուրք սպայ մը, որ երկար դաշոյնով մեր գիւղի կիներէն մէկուն փորը կը պատուէր, յետոյ ձեռքը կը նետէր ներս ու կամաց-կամաց դուրս կը քաշէր անոր աղիքները այնպէս՝ ինչպէս որ չուանը կը քաշեն հորէն, շօշափելով բան մը, որ մատնէր ոսկի մատանիի մը կամ ոսկեղրամի մը գոյութիւնը: Սպան կ'ենթադրէր, որ այդ գէր կինը անպայման որ պէտք է հարուստ եղած ըլլար, ու հետեւաբար թաքցնելու համար կրնար բաներ մը կուլ տուած ըլլալ:

Ազնիւ պէտուիւններու այդ ցեղախումբի զաւակներուն հետ ապրեցաւ տասնեւհինգ տարի, յետոյ եկաւ Պէյրութ: Անոր հայերէն խօսելաոճը միաձուլուած էր պէտուիւններու բարբառին: Երբ խօսեցաւ պէտուիւններու մասին՝ ըսաւ. «Մեր մօտ այսպէս կ'ընեն... մեր մօտ՝ այսպէս կ'ուտեն...»: Կարծէք թէ հայ պէտուիւն մը ըլլար ան...

* * *

Այս է Ազնիւին պատմութիւնը: Կարճ: Երկար: Աղքատ ու հարուստ, պարզ ու խրթին պատմութիւնը, որ չէ սկսած իր սկսած օրը ու չէ աւարտած աւարտման օրը: Ան անցած սերունդներո՛ւն պատմութիւնն է ու պատմութիւնը՝ ապրո՛ղ սերունդներուն: Եւայի զաւակներու սերունդներ, որոնք պզտիկ անուններէ

զատ ոչինչ ունին: Մերթ կը կոչուին Ազնիւ, Նատտուճ, Ֆաթթում, Մարի կամ Հաննէ: Անոնց անունները որքան «յառաջդիմեն»՝ Ըմ Հասանէ մը, Ըմ Եուսէֆէ մը, Ըմ Ճըրճիէ մը կամ Ըմ Թաննուսէ մը աւելին պիտի չըլլան երբեք...

Ազնիւին ու իր քոյրերուն պատմութիւնը մէկ մասնիկն է հին պատմութեան մը, որ մարդկային սեռի ողբերգութիւնն իսկ է, ու անոր երկար պատմութեան սեւագոյն խարաններէն մէկը: Այս պատմութեան գլուխներէն մէկն ալ փոքրիկ սպասուհի Ֆաթմէին պատմութիւնն է, որուն «տէր»ը հարիւր ոսկիի գնած էր զինք Ալէուիթներու լեռէն ու յանձնած «տիկնոջ», որպէսզի «վարժեցնէ» զայն աւելու, պնակներ ու կաթսաներ լուալու եւ մանուկներ ու ծանր իրեր շալկելու:

- Էշ, յիմա՛ր, ե՞րբ պիտի սորվիս:

Մինչեւ այն ատեն, որ կ'ապրիմ՝ երբեք պիտի չմոռնամ դէմքը այն աղջնակին, որ շուարած ու այլայլած կը նայէր բարկացած «տիկնոջ»՝ առանց սակայն հասկնալու անոր բարկութեան շարժառիթը:

Աղջնակին մեծ ու անմեղ աչքերուն մէջ նշմարեցի իր հօր տառապած դէմքը, երբ Փրանսական ընկերութեան պաշտօնեաներուն կը վճարէր իր տարեկան հունձքը, կառավարութեան՝ իր դահեկանը, ոստիկանին՝ իր հաւը, ու հողատիրոջ՝ իր աղջիկը...

Ազնիւին ու անոր քոյրերուն պատմութիւնը մէկ գլուխն է շարունակական վէպի մը, որ ապրեցաւ պատմութիւնը, բայց անոր հերոսները պատմութիւն չունեցան, այլ ապրեցան պատմութենէն առաջ ու անցան անոր տակէն, լուսանցքէն, փախըստական ու արգիլուած ապրանքի մը կամ ոչ-անհրաժեշտ իրի մը նման:

Ան պատմութիւն մըն է, որ սկիզբ չունի:

Բայց... պիտի աւարտի:

Հալէպ

Արարերէնէ թարգմանեց՝

ՄԻՀՐԱՆ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

Քաղին

ՆՈՐԸ՝

«ՔՈՆՆ ԵՍ, ՀԱՅՐԵՆԻՔ»

Հետագայ էջերուն տրուած պոեման ստորագրած Սասուն Գրիգորեանի մասին խիստ ամփոփ ծանօթութիւն մը տալու համար ընթերցողին, ըսենք, որ ան ծնած է 1936ին, Թալինի շրջանի Ներքին Սասնաշէն գիւղը: 1959ին աւարտելէ ետք Երեւանի համալսարանին սնունդի արդիւնաբարեկան մասնաբաժինը, հեռակայ կարգով հետեւած է Նոյն համալսարանին բանասիրական ճիւղին եւ ստացած համապատասխան վկայական:

Ստաւորական տարբեր ասպարէզներուն մէջ վարած պաշտօններուն հետ, Սասուն Գրիգորեան անսալով իր ներքին բուն ձայնին, գրադած է գրականութեամբ եւ լոյս ընծայած շարք մը հատորներ, որոնցմէ չորսը բանաստեղծական՝ «Սասնայ պար» (1955), «Լերան կարօտ» (1978), «Ոսկէ երազ» (1976) եւ «Խաւրժիլ» (1981):

Կենսագրական այս բաժինին վերջակէտը հոս դնելէ ետք, պարտ է մեզի անելցնել, որ Սասուն Գրիգորեան բանաստեղծին վաստակը արժեւորելու մտածում մը փառասիրելէ անելի, այս էջերը կը բանանք, ըսելու համար, որ անոր ներաշխարհը տոգորուած է հայրենասիրութեամբ եւ հայրենասիրութեան ակերէն բխած հերոսապաշտութեան հզօր զգացումով մը, որուն շօշափելի առաջին դրսեւորումը հանդիսացաւ «Սուսաները չլռեցին» կոթողական գործը: 1988ին 80 հազար տպաքանակով լոյս տեսած այս հատորը կ'ամփոփէ այսպէս կոչուած Հայրենական պատերազմին (1941-1945) մասնակցած, այլ հեռու-հեռաւոր ճակատամարտերուն զոհուած բազմաթիւ գրողներու, նկարիչներու, երաժիշտներու, թատերական ու շարժապատկերային գործիչներու կենսագրութիւնները, անոնց սխրանքներուն պատմութիւնը ու վաստակին ուրուանկարները, որոնց մեկտեղման ու դասաւորման համար «Հեղինակն աշխատել է շուրջ քսանհինգ տարի»:

Լայնքով ու երկայնքով ստուար «Սուսաները չլռեցին» երկասիրութեան տպագրութիւնը, կը կարդանք առաջին էջին, երաշխաւորուած է երգահաններու, նկարիչներու, թատերական

ՍԱՍՈՒՆ
ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՄՈՒՍԱՆԵՐԸ
ՉԼՐԵՑԻՆ

գործիչներու ու մամլոյ աշխատակիցներու միութիւններուն կողմէ, այսուհանդերձ անհկա »լիակատար« ըլլալու յաւակնութիւնը չունի կ'ըսէ հեղինակը, տրուած ըլլալով, որ «Այն գրուել է, ի մի բերուել ոչ թէ մի գիտահետազօտական ինստիտուտի կողմից, այլ մեծ հայրենականում զոհուած շարքային մի զինուորի որդու անձնական նախաձեռնութեամբ ու ջանքերով»:

«Մուսաները չլռեցին» անուն հերոսական այս իրագործումը սեղանի վրայ ունեցող ընթերցողին այս տարի Սասուն Գրիգորեան ընծայեց երախտաշատ նոր գործ մը՝ «Քոնն եմ, հայրենիք» խորագրեալ, ձօնուած՝ Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Լեռնային Ղարաբաղի ազատութեան եւ անկախութեան համար զոհուած գրողներու յիշատակին: Առ այդ՝ Երեւանի «Գրական թերթ»ը կը նկարագրէ յիշատակի ցերեկոյթ մը, որուն առիթը, կ'ըսէ թերթը,-

«... Սասուն Գրիգորեանի կարեւոր մի աշխատութիւնն էր. բանաստեղծը հաւաքել է 35 զոհուած գրող-ազատամարտիկների ստեղծագործութիւնները եւ ամփոփել «Քոնն եմ, հայրենիք» ժողովածուի մէջ:

«Սասուն Գրիգորեան մէկ առ մէկ խօսեց զոհուած ազատամարտիկների, նրանց գրական ստեղծագործութիւնների մասին: Ասմունքով Գայանէ Սամուելեանը կարդաց այդ ստեղծագործութիւնից:

«Հերոսները չեն մահանում, նրանք միշտ ապրում են ու բարձր են պահում մեր երկրի անունը: Նրանք միշտ կը մնան անմահ.- ջեշտեց ժեներալ գնդապետ Գալիբալթայեանը:

«Միշտ, երբ մեր ժողովրդի գլխին կախուած է լինում լինել-չլինելու վտանգը, թշնամու դէմ դուրս են եկել նաեւ հայ գրողները՝ գրիչը դարձրած զէնք ու զէնքը գրիչ դարձրած,- ասաց Ստրոպ Կիրեղեանը:

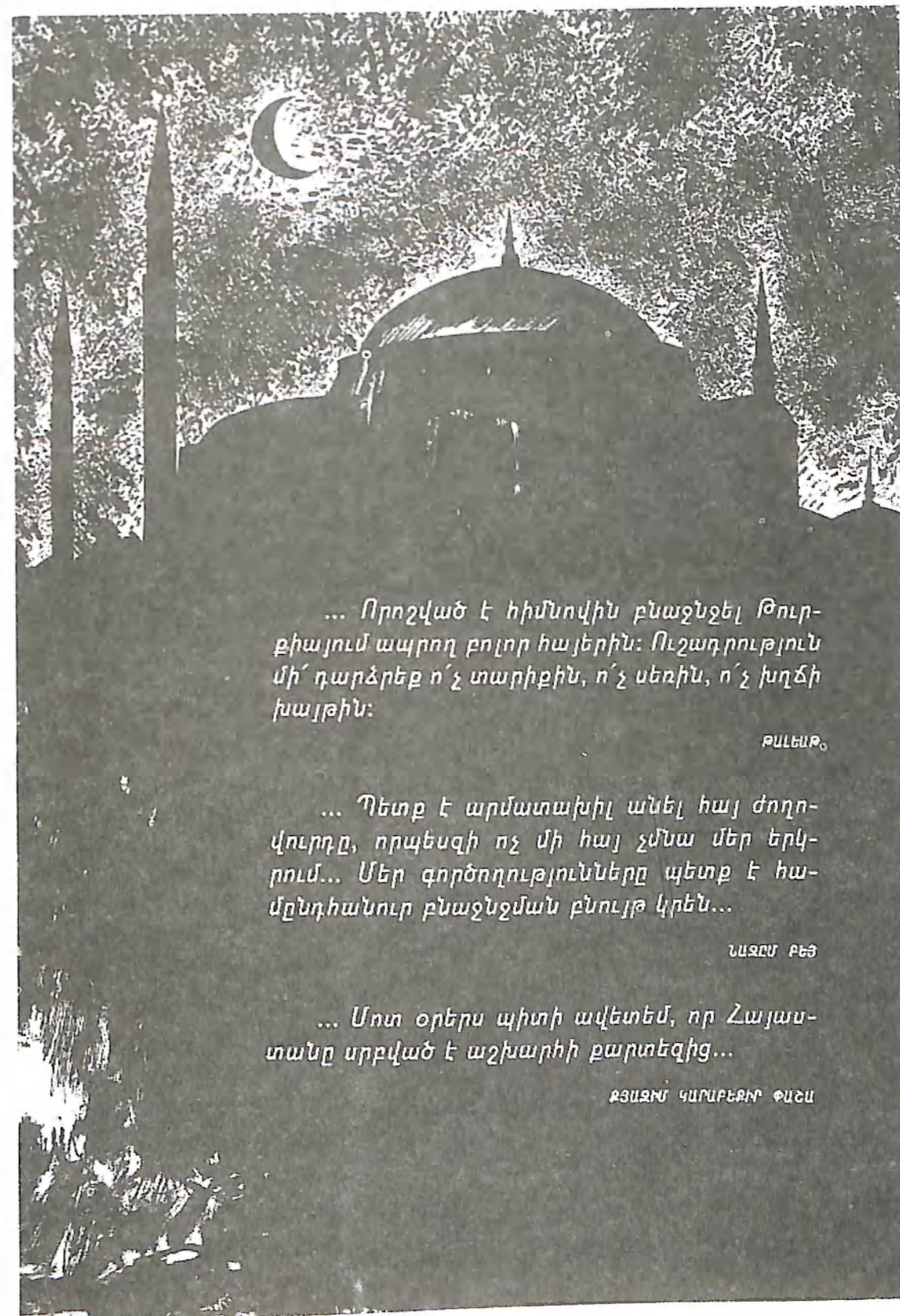
«Սասուն Գրիգորեանը պարգեւատրուեց «Զօրավար Անդրանիկ» յուշամետալով, որը նրան յանձնեց «Զօրավար Անդրանիկ» միութեան նախագահ Նորայր Մուշեղեանը («Գրական թերթ», 2003, թիւ 15):

Աւելցնել պէտք է տակաւին, որ Սասուն Գրիգորեան հայրենասիրութեան խորքի մը վրայ հերոսապաշտութեամբ տարուած խառնուածք մը չէ միայն, այլ կը կրէ «մեր մեծ ցաւին» ունկնդիր ու շարունակ արհնող ու շարունակ ճշացող սիրտ մը, ինչպէս կը վկայեն հետագայ էջերուն ուշադրութեան յանձնուած չափածոյ ընդվզումը...

ԳԼԵՐԻՉ
ՀԵՆՐԻԿ
ՄՈՍՅՅԵՆ

ԵՐԵՎԱՆ

... Որոշված է հիմնովին բնաջնջել Թուրքիայում ապրող բոլոր հայերին: Ուշագրություն մի՛ դարձրեք ո՛չ տարիքին, ո՛չ սեռին, ո՛չ խղճի խայթին:

ԲԱՆԵՐՔ

... Պետք է արմատախիլ անել հայ ժողովուրդը, որպեսզի ոչ մի հայ չմնա մեր երկրում... Մեր գործողությունները պետք է համընդհանուր բնաջնջման բնույթ կրեն...

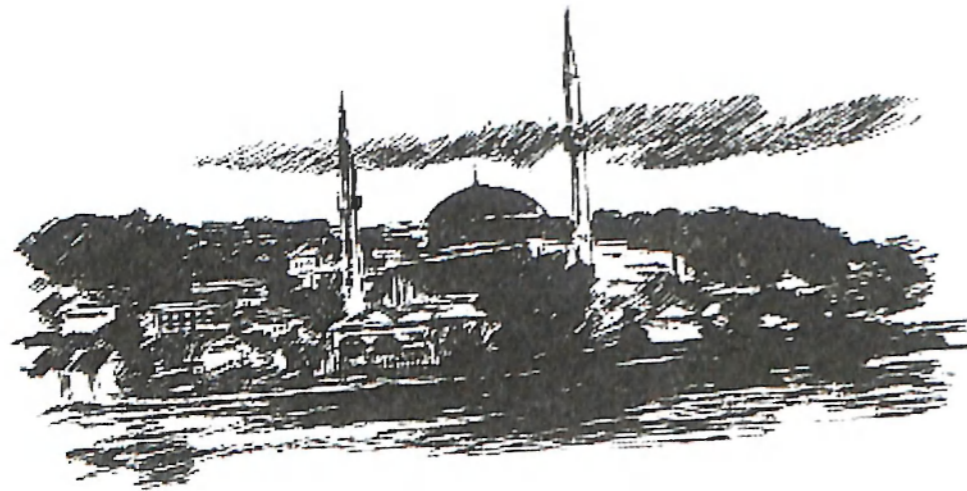
ՆԱԶՆԻ ԲԵՅ

... Սուտ օրերս պիտի ավետեմ, որ Հայաստանը սրբված է աշխարհի քարտեզից...

ԲՅԱԶՆԻ ԿԱՐԱՐԵԹԻ ՓԱՇԱ

Ս. Գրիգորեան

ՔՍԱՆՉՈՐՍ ԺԱՄ ՊՈԼՍՈՒՄ
(ՅԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՔԿԻԷՄ)

Շրջում եմ այստեղ, այս հին քաղաքում,
Սիրտս նեղում է, հոգիս՝ աղմկում:

Այս Դուլմա-Բախչեն, Կապոյտ մզկիթը
Մի՞թէ չեն զատում կեղծիքն ու ճիշտը:

Ինչո՞ւ ես լռում, խօսի՞ր, Թոփգաբէ,
Ա՛խ, որքան ես դու ձեռքերս կապել:

Պատերդ ի ծնէ արեամբ են թրծուած,
Թալեաթ եւ էնվեր դարձրել ես աստուած:

Ամեն դաշոյնիդ՝ միլիոն փութ արիւն,
Հայկական հարցն էր այստեղ սեւանում:

Ոսկուց փայլում էր այստեղ պալատդ,
Այնտեղ ճաքում էր օջախիս պատը:

Հայոց խաչն այստեղ խանչալ է դարձել,
Լուսին, ինչո՞ւ ես այդքան թուրքացել...

Ա՛խ, Այիա-Սոֆիա՝ յաւերժող հրաշք,
Ո՞ր է Տրդատը զարմանահրաշ:

Խոջա Սինանի հանճարը վկայ,
Հայկական հրաշք այստեղ ո՞ր չկայ:

Խօսէք, Պալեաններ, հայ կեսարացիք,
Այստեղ դուք քանի՞ պալատ հիմնեցիք:

Նկարիչ լինենք եւ ճարտարապետ,
Ձեր վեհարանում մոռացուէ՛ք յաւետ:

Պատասխան տուէ՛ք, Իսկիւտար, Բերա՛,
Ինչո՞ւ այդքան շուտ մոռացաք նրանց:

Արդե՞՞ք չէք յիշում այն բուլղար կնոջ,
Որին յօշոտեց Օսմանը ողջ-ողջ:

Հայդուկ էր եղել որդին նրա քաջ,
Բայց բզկտեցիք նրան մօր առաջ:

Ո՛ր է հունգարաց այն դժխոյ փերին,
Որին բռնութեամբ դուք հարեմ բերիք:

Արդեօք ո՞ղջ է դեռ այն ռումին տղան,
Որին անարգեց քո Պէյլեր աղան:

Քանի՞ նորածին թափեցիր դու ծով,
Անիծուած ես դու կիպրոսցու լացով:

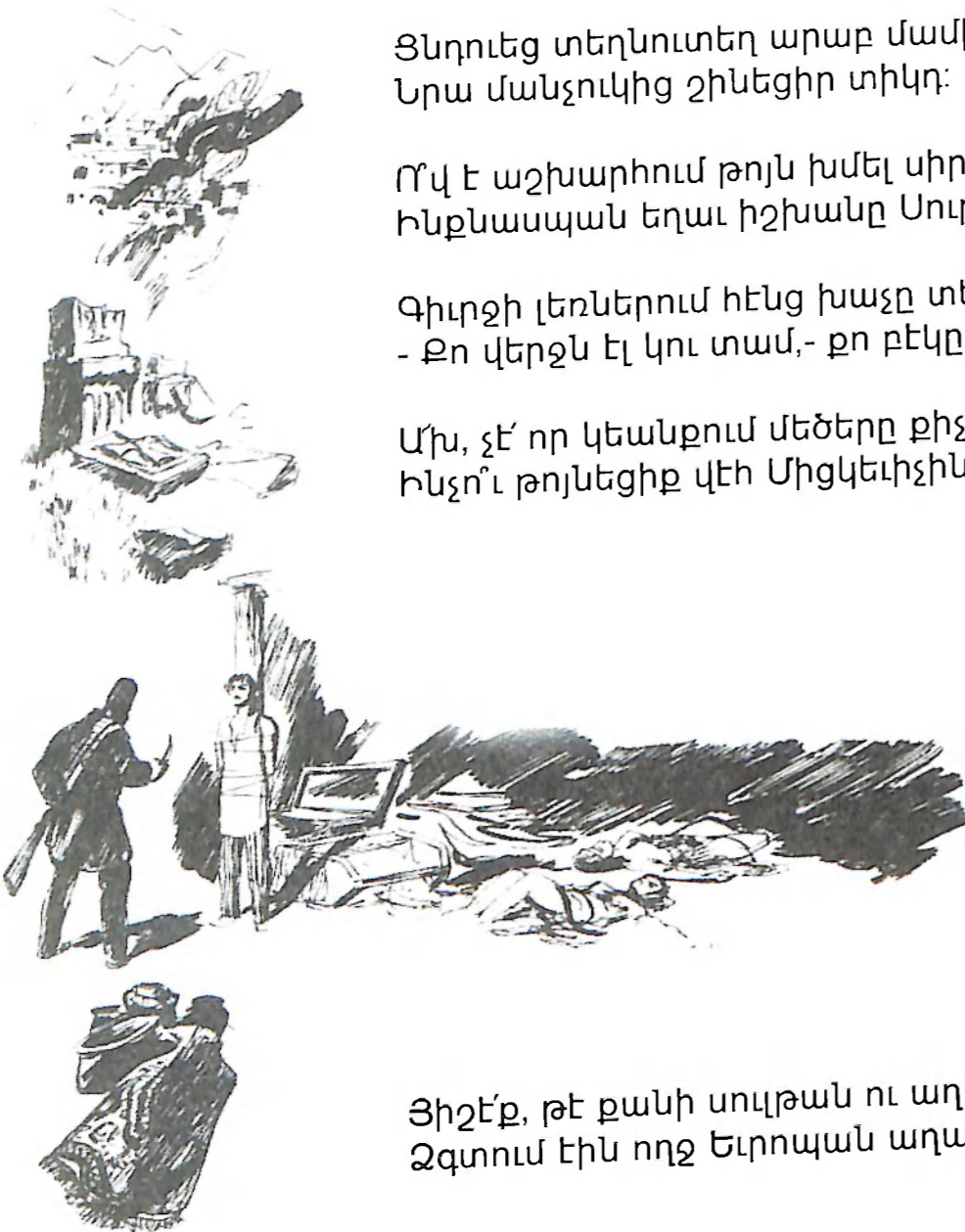
Ցնդուեց տեղնուտեղ արաբ մամիկը,
Նրա մանչուկից շինեցիր տիկդ:

Ո՛վ է աշխարհում թոյն խմել սիրով,
Ինքնասպան եղաւ իշխանը Սուրիոյ:

Գիրջի լեռներում հէնց խաչը տեսաւ,
- Քո վերջն էլ կու տամ,- քո բէկը ասաւ:

Ա՛խ, չէ՛ որ կեանքում մեծերը քիչ են,
Ինչո՞ւ թոյնեցիք վեհ Միցկէւիչին:

Յիշէ՛ք, թէ քանի սուլթան ու աղա,
Զգտում էին ողջ Եւրոպան աղալ:

Մուհամմէթ Երկրորդ խանըդ արնախում
Քրիստոսապաշտ ազգեր էր կախում...

Խօսի՛ր, Ոսկեղջիւր, մի՞թէ չտեսա՞ր,
Թէ բիւզանդացու վերջն ինչպէս հասաւ:

Կոստանդին կայսերն այստեղ նա մորթեց,
Քաղաքամայրն իր անունով կոչեց...

Ա՛խ, Պոլի՛ն, Պոլի՛ն, դու դարեր առաջ
Իսթամպուլ չէիր աշխարհաճանաչ:

Քո անունի հետ չեմ ուզում խաղալ,
Քանի՞ յոյն եւ հայ հանիր կախաղան:

Հելլէն տաճարներն այն ո՞վ կործանեց,
Հին Ակրոպոլը այն ո՞վ թալանեց...

Օսմանական քո ցեղերը վայրագ
Ողջ Բալկանները տուին ոտնատակ,

Գէլ-գազանի պէս արին խմեցին,
Զէնքով ու զօրքով Հող, Զուր խլեցին:

Ինչո՞ւ ես լռում, խօսի՞ր, Թոփգաբէ՛,
Քանի՞ միլիոնից դու տիկ ես հանել:

Արիւն կայ այստեղ՝ քո սրահներում,
Կացին էիր միշտ դու այստեղ սրում:

Իմ արմատն էիր ուզում դու ջնջել,
Յիշողութիւնս, տեսնո՞ւմ ես, վատ չէ:

Դու, որ բերդ էիր եւ մահուան դարան,
Այդ ինչպե՛ս դարձար այսօր թանգարան:

Դէս-դէնից խլուած գանձերով ի տես
Բացել ես այստեղ ճոխ ցուցահանդէս:

Այս կարասն ո՞ւմ է, ո՞ւմն է այս չիւսիկ,
Սա ադամանդն է Յնդու եւ Չիւսի...

Պատմութիւն, թէ գանձ, ասում ես՝ ԻՄՍ է,
Չի՞ լինի ասես, թէ ի՞նչ ես հիմնել:

Ելուզակների դարձել են արքայ,
Սուլթան ու խան է համբալդ անգամ:

Նրանց թիկնոցն ու եաթաղանը կեռ
Արնախում տեսքով կողք-կողքի փռել:

Այդ ո՞ւմ ես ուզում վախեցնել այսօր.
Յայն իր Գերբն ունի, Դրօշը Բոսոր:

Այո՛, ես թռնն եմ Դաւիթ Սասունցու,
Այդ ինչո՞վ ես դու ծռիս վախեցնում:

Ես Յայասացի իմ ապուպապից
Խոփ եմ ժառանգել եւ ճակատ անբիծ:

Իսկ սուլթաններդ. ո՞վ չի ճանաչում,
Վայրագներն ումի՞ց, ե՞րբ են ամաչում:

Պատերիդ պես պիւղ, սեւ է երեսդ,
Պռոնկանց է, հարեմ է ներսդ:

Այս ծաղկագորգը ո՞ւմն է ոտքիդ տակ,
Պատասխան տո՛ւր ինձ, ո՞վ թուրքաժառանգ:

Շատախո՞ւմ, Վանո՞ւմ դու գորգ ես հիւնել,
Դու դեռ չգիտես տրեխդ փիւնել...

Չէ՛, չի կոծկուի քո սեւ արատը,
Թէ՛ Յելիկոնը, թէ՛ Արարատը:

Լաւ ես ճանաչում քեզ եւ խաներիդ,
Մուսաբեկ լինի, թէ Սուլթան Յամիդ...

Զօհրապ սպանես, Աեւակ, Վարուժան...
Մնա՛ս անպատիժ, դարաւոր խուժաս:

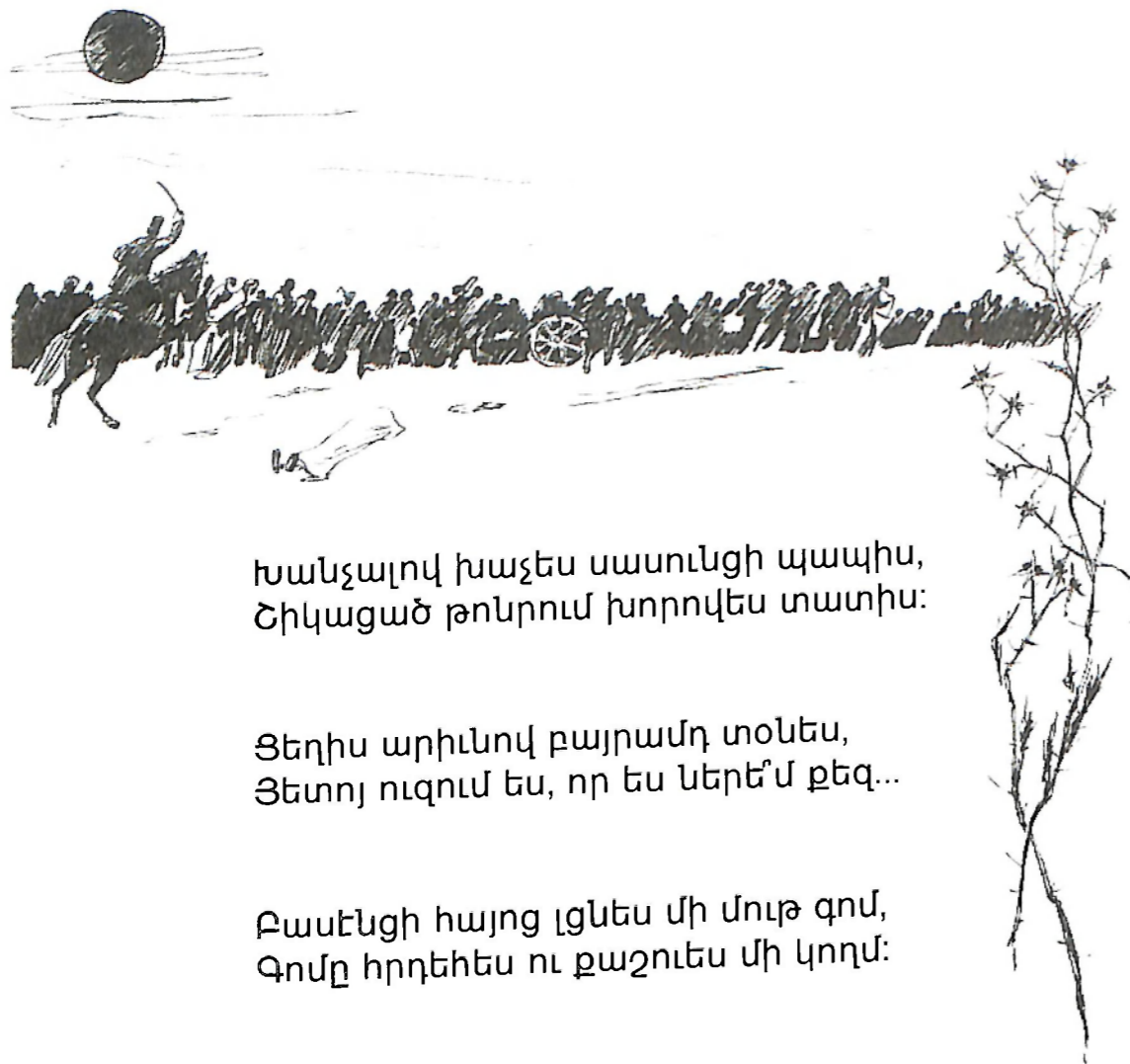
Աչքիս դեմ մորթես Սասունն ու Մուշը,
Յետոյ ցոյց տաս ինձ խանչալիդ ուժը...

Այվազովսկու կտաները թանկ
Գողանաս, կախես քո կտուրի տակ:

Հայերով զուգես քո Դոլմա-Բախչեն,
Յետոյ էլ ասես՝ Հայերը Հայ չեն...

Կարսն ու Կարինը ինձանից խլես,
Աղանայում իմ արիւնը խմես,

Իմ «Ճառընտիրը» յօշոտես Մուշում,
Ասես՝ «Դուրանը» այդպես է յուշում:

Խանջալով խաչես սասունցի պապիս,
Շիկացած թոնրում խորովես տատիս:

Յեղիս արիւնով բայրամդ տօնես,
Յետոյ ուզում ես, որ ես ներե՛մ քեզ...

Բասենցի հայոց լցնես մի մութ գոմ,
Գոմը հրդեհես ու քաշուես մի կողմ:

Կատաղած շանդ հազցնես տաբատ,
Խաչ կապես վզից ու տանես Եոզղաթ,

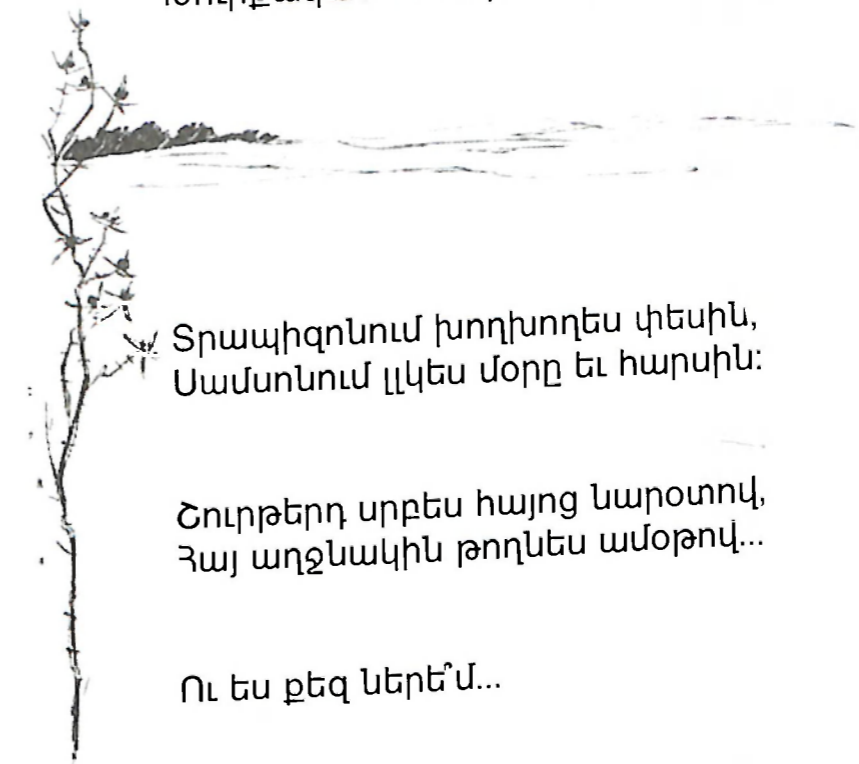
Կիլիկիոյ ափին խրախճանք սարքես.
Հայերին կապես ու ծովը թափես,

Մանգաղով մորթես քեսապցի քաջին,
Դաշոյնդ խրես նրա հօր աչքին:

Տիգրանակերտում կրտես հայորդուն,
Մօր դեմ յօշոտես իր ծծկեր որդուն...

Ծեր արաբկիրցուն եզան տեղ լծես,
Դստեր արիւնով բաժակդ լեցնես,

Խմես կենացը Աբդիւլ Համիդի,
Թուրքական Լուսնի եւ Իթթիհատի:

Տրապիզոնում խողխողես փեսին,
Սամսոնում լլկես մօրը եւ հարսին:

Շուրթերդ սրբես հայոց նարօտով,
Հայ աղջնակին թողնես ամօթով...

Ու ես քեզ ներե՛մ...

Մի՞ք մեղադրի, ես Սասնայ ծուռ եմ...
Իմ Հողն ու Ջուրը, ասացէ՛ք՝ ո՛ր է...

Ռ՛ր էք, Ակնունի՛, Խաժանկ, Երուխան,
Այն ո՛ւմ են տանում Այաշ... կախաղան:

Ո՛ր էք, Սպաղանց Մակար ու Գալէ,
Բիթլիսցի Մուշեղ, Միսօ, քաջ Շահէն:

Սերոբ Աղբիւրի վիզը ո՛վ կտրեց.
Ա՛խ, Սօսէ՛ մայրիկ, մեծ է վիշտդ, մեծ:

Ո՛վ կախեց ծառից ուրֆացի որբին,
Ո՛վ էր ունկնդիր գոհի մեր ողբին:

Ինչո՞ւ էր արին հագել Եփրատը,
Ինչպէ՛ս չգժուեց Սմբատ Բիւրատը:

Ո՞ղջ էր այդ պահին Մեծ Սեբաստացին,
Ո՛վ հրկիզեց քեզ, սուրբ Աստուածածին:

Ինչո՞ւ ես մթնել, իմ վեհ Մարաթուկ,
Ո՛ր է շիրիմդ, Սեմալցի Մանուկ...

Սեւ ամպ է հագել Սիփանայ սարը.
Թիկունքից խփուեց իմ ֆիդան եարը...

Ես քեզ ո՛նց ներեմ, այ թուրքի լակոտ,
Երբ ո՛չ խիղճ ունես եւ ոչ էլ ամօթ:

Ի՛նչ ես սովորել դու Քոռ Սըլոյից,
Կամ թե՛ աւազակ այն քուրդ Բրոյից:

Շունն ի՛նչ է, անգամ հայ շուն մորթեցիք,
Ինչպէ՛ս ներեմ ձեզ, այ շուն-շանորդիք...

Ինչո՞ւ փուլ չեկար, Սուլուխի՛ կամուրջ,
Երբ շամփուրեցին քո դէմ հայ կնոջ:

Որդուն խեղդեցին, նետեցին ջուրը,
Քմծիծաղ տուին. «Գեպուր եօ՛խ... ո՛ր է»...

Մուսուլման դարձան քանի խաչակիր
Եւ սփռուեցին երկըրէ-երկիր:

Մարդ կայ-դեռ ահից փախչում է, վազում,
Մոռացած տուն-տեղ, ծնողք ու լեզուն:

Մեկն անապատում դարձել է բեղուին,
Մեկը՝ մեծհարուստ, մեկն՝ աղքատ յետին:

Կոտորում են լուռ ճիւղերն իմ ծառի,
Դէ եկ, թե՛ հայ ես, ցաւից մի ծռուի...

Ջարդ, թալան, ոսկի - ուզածը սա չէ՛ր,
Է՛, թուրքը կեանքում ե՛րբ է ամաչել:

Մեկը, որ ոսկով դստերն իր խաբի,
Մեկը, որ եղբօր արիւնով հարբի,

Մեկը, որ կեանքում տաս կին ունենայ,
Ո՛վ կը լինի նա - գող ու սրիկայ...

Կը համբուրի քեզ թուրքը ժպտալով,
Ծուղակ կը գցի, հռչոյայ յետոյ:

Կը խլի քեզնից քո տունն ու տեղը,
Ու կասի՝ ե՛ս եմ այս հողի տերը...

Եթէ եգ տեսաւ, խելքն իրենը չէ,
Երբեք առաջին զարկդ չգիջես:

Սատանին մինչեւ ճամբայ ցոյց չտաս,
Նա կը կարծի, թէ ելել է Պառնաս...

Օձը կծում է միշտ տաքացնողին.
Մի՛ օգնիր կեանքում ծակաչքին, գողին:

Եթէ այս խելքին լինէր եւ բուրդը,
Էսօր օսմանցուց կը մնար բուրդը...

Չեր սփռուի նա ողջ աշխարհով մէկ,
Քուրդն էլ կ'ունենար Յող, Դրօշ ու Գերբ...

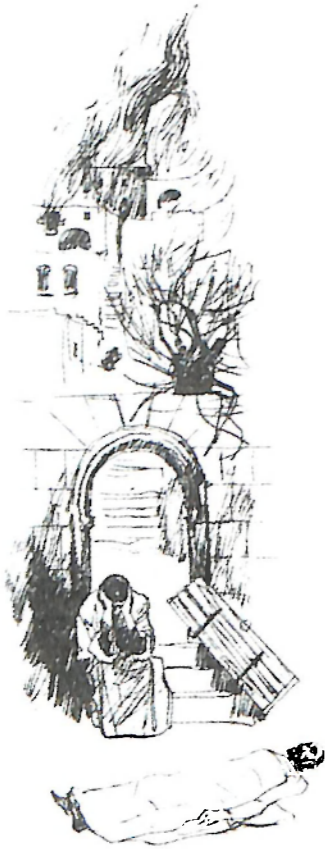
Ո՛ր ես երեկուայ լեզգին, ասորին...
Մարդն էլ այս դարում ընկնի ես օրին:

Բաւ չէ՞ բզկտուեն օջախ ու քարտեգ,
Բացի քո գէնքից ո՛վ է օգնել քեզ...

Երդում եմ արեամբ հայոց գոհերի,
Ես կեանքս կը տամ, կը գոհուեմ էլի,

Բայց թէ մի բուռ հող Արաքսից այս կողմ
Ես էլ չեմ գիջի օսմանեան ցեղին:

Կ'առնեմ, ե՛տ կ'առնեմ ես Յողն իմ պապի,
Իմ պապի հողում որդիս պիտ' ապրի...

Արփա-Սեւանիս ամեն մի հիւլէն
Մեր Վանայ լճի լուսաբեր քոյրն է:

Գետեր ենք շինել, մետրօ, Զուարթնոց,
Ատոմակայան՝ լուսատու հնոց:

Դրախտավայր է դաշտն Արարատեան,
Սարդարապատը՝ քարեգիր մատեան:

Ո՛վ կը յանդգնի իմ լոյսը մարել,
Արագածն եմ ես լոյսով կամարել:

Ո՛ւմը չի յուզում Սեւանն իմ այսօր,
Ողջ Յայաստանն է հրաշքների ծով...

Ա՛խ, Պոլի՛ն, Պոլի՛ն, ես ինչպե՛ս լռեմ.
Ես արդարականչ Արարատ լեռն եմ:

Դու Զեւսի առջեւ օրը ցերեկով
Աֆլողիտէին փշրես քլունգով.

Արձանախճով մզկիթներ սարքես,
Եւ Ապոլլոնը հանգիստ ների՛ քեզ:

Ա՛խ, Այա-Աոֆիա, դու հելլէն իմ քոյր,
Ինչպե՛ս ես շնչում քաղաքում այս կոյր:

Թէ Օլիմպոսից կրակ կայ քո մէջ.
Ո՛նց չես բռնկում, իմ գերուած, իմ խեղճ...

Չրջում եմ, շրջում Կոստանդնուպոլում,
Միտքս շաղում է, ճամբաս՝ ոլորում:

Շիշլին է իմ դեմ՝ պանթեոնը հայոց,
Մահատուն փառքի, ուխտի ծաղկանց:

Հանգչում են այստեղ Սիպիլ ու Նար-Պէյ,
Ես նրանց ծաղկից եւ խունկ չեմ բերել:

Ո՛նց չխոնարհուեմ քո շիրմի առաջ,
Օ, Գրիգորի՛ս, վարդապետ դու քաջ:

Հրովարտակն ես նորից այն պատռում,
Որ ուղարկել էր Համիդը Ջէյթուն:

Օրմանեանս է մեծ թաղուած քո կողքին,
Նա Պոլսոյ սիրտն էր, Պոլսոյ հայ ոգին:

Ինչպե՛ս էք լռում, Օտեան, Աերվիչէ՛,
Ձեր բռնկումը չէ՛, չէ՛, չի՛ շիջել:

Պալըքլին, Շիշլին եղեռնով օծուած,
Ինչպե՛ս չես գժում, օ՛, Հայոց Աստուած...:

Հանգչում են այստեղ Մեծարեւց, Դուրեան,
Ո՛վ ինձ թոյլ կը տայ այցելել նրանց:

Հազար-հազար հայ կուչ եկած այստեղ,
Չեն կարող ահից մօտենալ, խօսել:

Թոյլտուութիւնը պիտ' խնդրեն գիդի,
Է՛, նա էլ թոռն է Ազիզ Համիդի...

... Մթնում է օրս, քայլերս շեղում,
Քիչ է մնում, թէ տրաքուեմ տեղում:

Այրում եմ, այրում դրսից ու ներսից
«Դէ Եամանն» է առել գիրկը ինձ:

Էլ ո՛չ «Կռունկ»ը, ոչ էլ «Աստունի»ն
Չեն կարող բուժել խոցուած սիրտը իմ:

Պարտիզակից, տես հասել եմ Տեր-Ջօր,
Յուշերի բեռից ճկուել եմ անգօր:

Բացում եմ աչքս, եւ ո՛վ է իմ դեմ.
Պորտապարով են փորձում ինձ խաբել:

Քարուանսարայում, ա՛խ, ինչե՛ր չարին.
Մորթում էր բեմում հայոց «Քոչարին»:

Եղեռն է մի նոր, իսկ ես՝ Թեհլիրեան,
Թալեաթ եմ փնտռում մութ բեմի վրայ:

Դարձել եմ ներքուստ մի նոր Փարամազ,
Ո՛ր ես, կախաղան, լոկ ես եմ պակաս:

Պատրաստ եմ գրիուել ես յանուն ուխտի,
Միայն թէ պարս բեմում չմորթուի:

Արդարութիւնը խօսի անաչառ,
Եւ կանգնի ձեր դեմ մի նոր Դիլաչար:

Մի նոր Մնձորի, Ջահրատ, Թուխլաճի,
Եւ ասի՛ - ա՛յ, թո՛ւրք, բա՛ւ է, ամաչի՛:

Վեց միլիոն հրեայ Հիտլերը սպանեց,
Բայց գերմանացին նրան չներեց:

Մեղայ է եկել մի ողջ ժողովուրդ,
Ասում է. - Ների՛ր խելագար որդուս...

Գոնե՛ նրանից վերցրու օրինակ,
Բաւ չե՛՛ աշխարհում լինես խայտառակ...

Ով չի ընդունում սխալն իր պապի,
Այս հողագնդում նա պիտի չապրի...

Աշխարհը այսօր տուն է ընդհանուր,
Ինչո՞ւ ես, ո՞վ թուրք, ընթանում ծուռ-մուռ:

Գեորգ Չաուշին, Ասդրանիկին քաջ
Ինչո՞ւ ես կոչում գեաւոր ու դաջաղ...

Սպասում է քեզ մի նոր Նիրնբերգ.
Դու աշխարհի դեմ պիտի կանգնես մերկ...

Ա՛խ, Պոլի՛ս, Պոլի՛ս,
Քանի՛ հայ մանուկ զրկեցիր մօրից,

Ինչո՞ւ չես թողնում խօսեն հայերէն,
Զե՛ որ սիրել եմ քեզ եւ գուրգուրել:

Ո՛չ «ժամանակ»ը եւ ոչ «Մարմարա»ն
Ինչո՞ւ չես թողնում սրտները բանան...

Մուստաֆա Զեմա՛լ, Օզա՛լ, Դեմիրել...
Բաւ չե՛՛ ամենուր հայոց դեմ ելնէք:

Քանի՛ հայ տուն կայ այսօր Մարաշում,
Ո՞վ է նրանցից պապին իր յիշում:

Ո՛ր ես, Խարբերդի իմ ոսկեղէն դաշտ,
Բալուխի հովիտ՝ բերրի, աներաշտ:

Ես քո ջրերին ի՛նչ արցունք խառնեմ,
Խնո՛ւս, կարօտս քեզնից ո՛նց առնեմ...

Մի՛ դարձրէք փարախ իմ Աղթամարը,
Թե՛ ոչ, կ'անհիծեմ ես ձեր ալլահը...

Չի լինի ասեք՝ ձեզնից ո՞վ գիտի
Մեհեան Աստղկայ եւ Անահիտի:

Ի՛նչ է մնացել Նարեկայ վանքում,
Թուրքն ու քուրդն այնտեղ ի՛նչ են քրքրում:

Ո՛ւմ տունն են կիսում, ո՛ւմ պապի հողը,
Ո՞վ է աշխարհում նրանց բռնողը...

Աեւ, գորշ գայլերի ոռնոց եմ լսում,
Նամագի ժամ է, բայց հայ են որսում:

Ծես է հարսանեաց հայ եկեղեցում,
Ինչո՞ւ չէք թողնում ջահել սասունցուն,

Երկու բառ ինձ հետ ասի ու խօսայ.
Զե՛ որ իմ սրտում կարօտ կայ անսանձ...

Ա՛խ, Պոլի՛ս, Պոլի՛ս,

Քանի՛ հիւպատոս, դեսպան ու հանճար
Չեն կարողացել վերքիս գտնել ճար:

Համբուրում եմ ես շիրիմը ձեր սուրբ,
Օ, Գլադստոն, օ, բարի Լեփսուս:

Հեռաւոր եղբայր, մեր Արմին Վեզներ,
Հայոց ցան ես դու աշխարհին մեկնել:

Ինչ հոգի էիք եւ ինչ միտք վսեմ,
Օ, Սորգենթան, Բրիստօլ, Նանսեն...

«Յանուն մի պատառ հողի ու ջրի
Արին թափելը Աստուած չի ների...

... Ոչ մի մուսուլման ձեռ չտայ հային...», -
Այսպէս յորդորեց Շահը Իրանի...

«Հայերի Ռատը Մարդկութեան Ռատն է», -
Անատոլ Ֆրանս, ինչ ճիշտ էք դատել...

Աշխարհում եթէ գէթ մի հայ մնայ,
Օ, Ֆրանց Վերֆէլ, քեզ չի մոռանայ...

Արդե՞ք վատ գգաց թուրքը դառ խօսքից,
Ինչ յանդուգն էիր, օ, Գեմբարսկի...

Դուք չէիք թողնում՝ օսմանցին վայրագ
Թափեր մեր գլխին կարկուտ ու կրակ:

Թիրախ դարձրիք սրտերը ձեր սուրբ,
Սեւ խաւարի մէջ դարձաք դուք ասուպ:

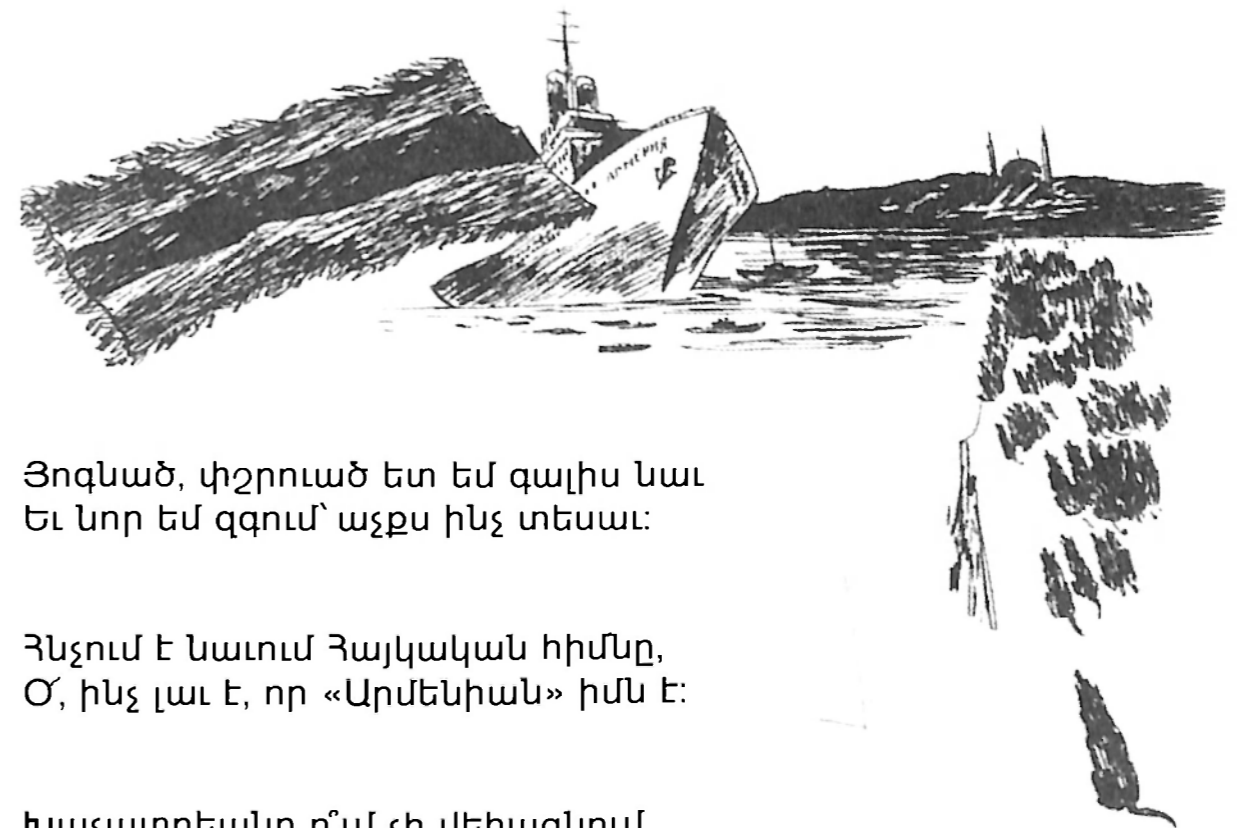
Խոնարհում եմ ես ձեր շիրմի առաջ,
Ձեզնով Հայ Ռատը չի ապրի նահանջ...

Պոլին, ախ, Պոլին,

Ալեկոծում է ծովը աչքիս դէմ,
Ու թում է՝ դու դրախտ ես, եղեմ:

Բայց ես նեղում եմ, եռում ես, եփում,
Այն, ինչ որ տեսայ, մնում է հեռում...

Յոգնած, փշրուած ետ եմ գալիս նաւ
Եւ կոր եմ գգում՝ աչքս ինչ տեսաւ:

Հնչում է նաւում Հայկական հիմնը,
Օ, ինչ լաւ է, որ «Արմենիան» իմն է:

Խաչատրեանը ո՞ւմ չի վեհացնում,
Չուխաջեանից է կարծես հարցնում,

Մեծ Կոմիտասից, «Ակնայ կռունկից»...
Հագիւ, հագիւ եմ նաւում զսպում ինձ:

Թում է՝ մայթից սասունցի Սաքուն
Թաքուն ասում է.- Կը գանք, կը գանք հոն:

Օտարի տունը մեզ ի՞նչ հայրենիք,
Երանել գեզի, հայրենիք ունիք...

Ախ, Պոլիս, Պոլիս,

Յոզևած մտնում եմ խցիկս անխօս,
Այն, ինչ որ տեսայ, երազ չէ, ափսոս:

Արիևս է եռում, եփում ոսկորս,
Թողնում եմ լացով չքնաղ Բոսֆորը:

Անցնում վրայով կախուած կամուրջի,
Տրում խոհերին՝ ցաւի, անուրջի:

Դարձել եմ վրեժ, գայրոյթ ու ցասում,
Զոհառատ հողս ինձ է սպասում:

Մի ողջ անցեալ է արթնացել իմ մէջ,
Դարձել եմ քայլող բողոք, ոխ ու վեժ:

Հրայր, Արաքօ ելել են ոտքի,
Որ վրեժ լուծեն արնախում թուրքից:

Այրում են այնտեղ Սասուն, Մուշ եւ Վան,
Պապիս է սպանում մի ծուռզանգ քիրուայ:

Գցում է ժայռից Շաքեն դառնացած,
Որ թուրք ասկերին բաժին չդառնայ...

Անարգուած Գիւլէն այն ո՞ւմ է կանչում.
Մշոյ Գեղամս է պատիւ պահանջում...

Սուլթանի՞ պալատ եւ հարցի լուծո՞ւմ.
Հայկական Հարցն է բզկտում, հիւծում:

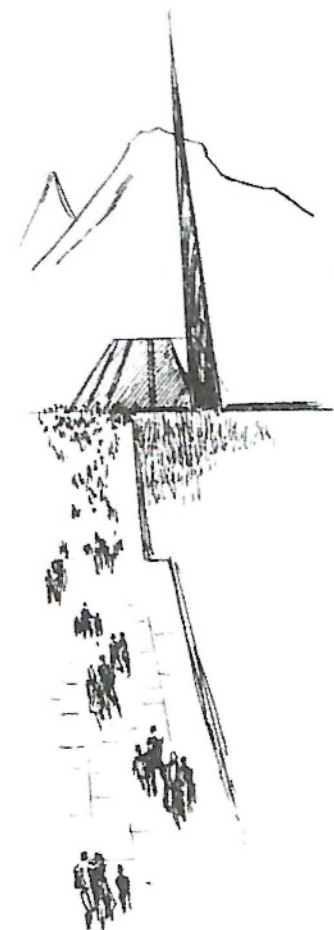
Սան-Ստեֆանոյից Բերլին... Մոսկուա...
Մեր բախտը քարկապ՝ էլ ո՞ւր չհասաւ...

Ախ, Պոլիս, Պոլիս,

Բաժանում եմ ես թէւ քեզանից,
Բայց դառ յուշերը դեռ խեղդում են ինձ:

Թում է կրկին Ալժիրից Պէկին
Դու թոկ ես գցում ազգերի բկին:

Տենչում ես մտնել հեռաւոր Ուրալ,
Մութ Կիսալուսնով հռչակուել թուրան:

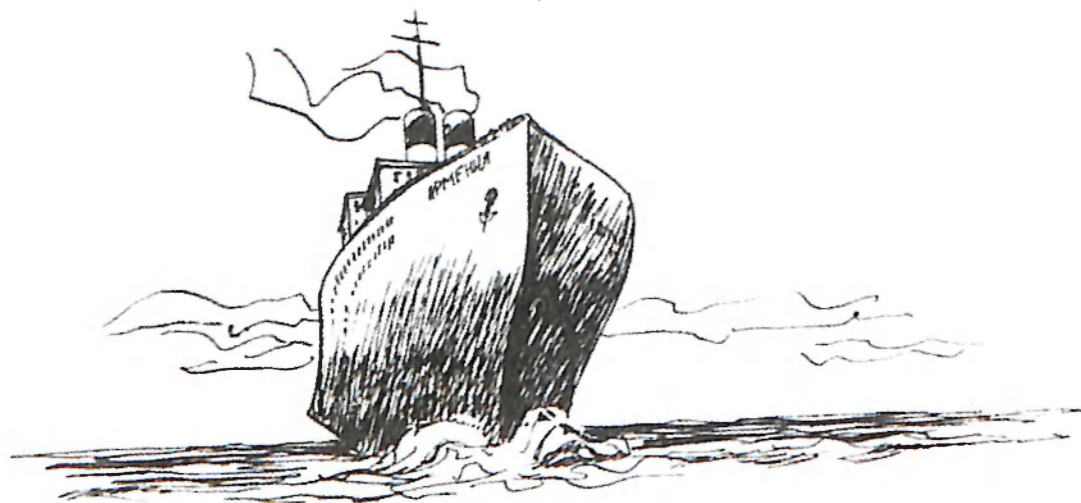
Տեն, Նուրի փաշադ հասել է Արցախ,
Եւ յոխորտում է. «Յանձնուէք խաղաղ...

Թէ՛ ոչ, լա՛ն յիշեք, հայէ՛ր, Սասունը,
Ջուր մի՛ գրգռեք թուրքի ցասումը...»:

Կարաբեքիրը խուժել է Շիրակ,
Գիւմրիից-Ջաջուռ արիւն է, կրակ...

Բաքու է հասել Էնվերը ցինիկ,
Եւ ուզածն ի՛նչ է. Ջանգեզուր-Սիւնիք...

Բաշ-Ապարանից մինչ Սարդարապատ
Կռում է Հայոց բանակը անյաղթ:

Արամ ու Քրիստ... Սիլիկեան, Դրօ...
Ետ են շարտում հազար մի գրոհ:

Տարօնական մեր ոգում անկոտրում
Նժդեհը նոր լիցք, կիրք է հաղորդում:

Ոտքի է ելել ժողովուրդը ողջ,
Մարտի է գնում մի նոր ռազմակոչ.

- Ով էլ, որ Հայոց թշնամի դառնայ,
Շահան Նաթալուց պիտի դառնանայ.

Կը յառնի վրեժ, ոխ, ահաբեկում,
Բերլինը վկայ, Թիֆլիսն ու Բաքուն...

Քեզ հենտ ենք, քեզ հենտ, Համբիկ Սասունեան,
Մենք քո թիկունքին Միեր ենք ցաման:

Երբ նախապապիդ հողը կը վարենք,
Այնժամ քո վառած մոմը կը մարենք:

Երդում ենք Մշոյ Սուրբ Կարապետով,
Մենք մեր սուրբ Ուխտին կը հասնենք յետոյ...

Ախ, Պոլին, Պոլին, վերքերս շատ են,
Գիշատիչներիդ ես ինչպե՛ս չատեմ:

Տեն, Նոյեմբերեան այս պարզկայ գիշեր
Յուշերն ինձ այստեղ ո՛նց են պաշարել:

Նեցուկս է միայն «Արմենիա» նաւը,
Նա է հասկանում իմ խիւղն ու ցաւը:

Շուրջս՝ հայորդիք՝ պարմանի, սեւաչ,
Սեղան են բացել, կոնեակ ու լաւաշ:

Բուլորն էլ՝ հրդեհ, անթեղուած կրակ,
Համբուրում են, տեն, երեսուն բաժակ:

Ո՛վ է այս մեկը. վանեցի մի լաճ,
«Ախթամար»ն առած եկել է առաջ:

Կորցըրել է նա իր տոհմածառը,
Յուզիչ է նրա բաժակաճառը:

Աչքներիս արցունք՝ կանգնում եսք ոտքի,
Խմում կենցաղը մեր հայրենիքի:

- Կենացդ լինի, ո՛վ հայ ժողովուրդ,
Մասսիդ պես սեգ, Սեանիդ պես լուրթ,

Քո ռուս եղբոր հետ յաւերժ գորացիր,
Ո՛վ չի նախանձում քո Այգաբացին...

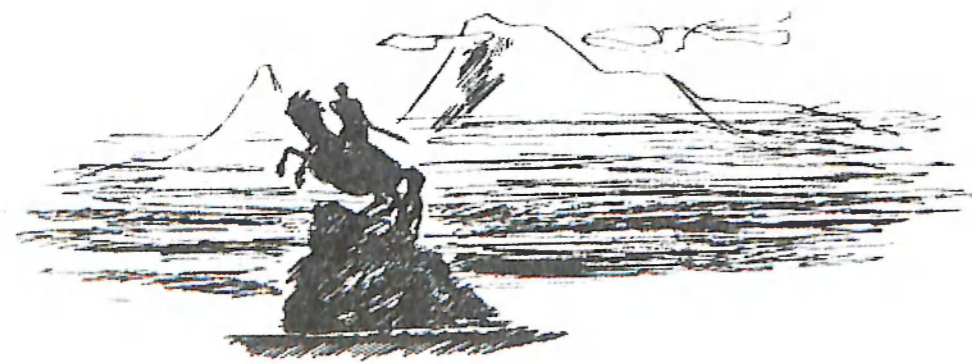
Աուլում է կրկին «Արմենիա» նաւը,
Սեւ ծովն է կիսում իմ արեան ցաւը:

Հաւաքում եմ լուռ կծիկն յուշերիս,
Հրաժեշտ տալիս ցաւին, փշերին:

Ետ եմ դառնում ես ճամբէքից յոգնած,
Ողջո՛յն, Երեւան՝ մայր իմ, գիրկդ բաց:

ՄԱՍՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

23-24 նոյեմբերի 1983թ.
Իսթամպուլ-Սեւ ծովի վրայ

Ի Վայական Շարժում

ԱՆԽՈՒՍԱՓԵԼԻՆ...

Իր գոյութեան առաջին տարիներէն սկսեալ, «Բագին» պարբերաբար եւ անդամ մըն ալ ուղղագրական մասին շարք մը գրողներու մտորումները հաւաքաբար ուշադրութեան յանձնեց, իսկ վերջին չորս-հինգ տարիներուն աւելի հրատապ դարձած նոյն հարցին արձագանգեց անցեալ տարուան իր երրորդ եւ չորրորդ համարներուն մէջ:

Առաջին անգամ հայրենի մտաւորական Ռաֆայէլ Համբարձումեանի խոհական առաջարկներուն առիթով, եւ երկրորդ անգամ՝ Արեղեանի «սխալերէնին» ամբօրէն կառչած եւ զայն առանց այլեւայլի նաեւ Սփիւռքին պարտադրելու ելած ակադեմիկոս-փրոֆեսէօր-հիմնարկներու վարիչներու թիւր կարծիքներուն դէմ ընդվզած արձակագիր Ռուբէն Յովսէփեանի մտորումներուն առնչաբար:

Հետաքրքրական էր սխալապաշտներու այդ խումբին Յովսէփեանի յիշեցումը,

«...Որ հին ուղղագրութեան դաշտը գնալով ընդարձակում ու րնակչութեամբ խտանում է՝ ի հաշիւ նոր ուղղագրութեան դաշտից հեռացածներից»:

Ինչպէս գիտէ ընթերցողը, «նոր ուղղագրութեան դաշտից» հեռացածներ կային առաջ ալ, սկսեալ հրամանագրին հրատարակութեան օրերէն, լեզուաբաններու թէ մտաւորականներու շարքերուն, Աճառեան-Մալխասեանց խումբէն մինչեւ Յովհաննէս Թումանեան, Ռաֆայէլ Իշխանեանէն մինչեւ Պարոյր Սեւակ, եւ ուրիշներ, որոնք յաճախ պարտադիր լուծիւնը խզելով ըսին իրենց առարկութիւնները Արեղեանական «սխալերէնին» դէմ, Մեսրոպեան համակարգին հանդէպ հաւատարմութեան ազդու կորով ներշնչելով իրենց շուրջ շնչող «լուռ մեծամասնութեան» թէ հեռու-հեռաւորներուն տառապող սերունդներուն:

Մինչեւ երէկ, ծայրագոյն հաւատարմութեամբ Սփիւռքն էր

Մեսրոպեան ուղղագրութեան պաշտպանը, բանիւ եւ գործով, բոլորով եւ բոլորով սրտիւ, իսկ այսօր ի մեծ ուրախութիւն ամէնուս, Լուսաւորչի աստղին տակ մատի վրայ համրուող մտաւորականներ միայն չունի ան իր թիկունքին, շատ են եւ օրըստօրէ կը խտանան անոնց շարքերը, որոնք առանձին-առանձին եւ երբեմն հաւաքաբար հանդէս կու գան ի նպաստ դարերուն նուիրագործած ճշմարտութեան:

Այս մէկը, Ռուբէն Յովսէփեանի բառերով «ընդարձակուող դաշտ»ին իրականութիւնը անսպասելի չէր, երբ կարմիր բռնակալութեան մեր վիզին անցուցած անուրները մէկ առ մէկ կը թօթափէին եւ ազատութիւնը կը թագաւորէր մեր երկրին մէջ:

Յօգուտ Մեսրոպեան համակարգին յոյժ յատկանշական էր «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթին մէջ համախօսականով մը հաւաքաբար հանդէս եկած հայրենի խումբ մը մտաւորականներու այն ելոյթը, որ ի զարմանս բիւր-բիւրաւորներուն, այեկոծեց հանգամանքներու տէր եւ պաշտօններու վրայ գտնուող տիտղոսակիրներու խաւերը, որոնք, իրենց կարգին, երկու անգամ հրապարակ եկան, միշտ նոյն յանկերգով, որ հրամանագրով իրենց պարտադրուածը անքննելի է, ա՛յնքան՝ որ նոյնիսկ Մեսրոպեան ուղղագրութեան բեռը թօթափելու ո՛չ խոհական եւ յամենայնի ամօթալի յորդորներ կարդացին Սփիւռքին:

Արեղեանական խեղագրութեան դէմ ու Մեսրոպեան ճշմարտութեան թեր ահագին գրականութիւն մը ստեղծուեցաւ անցնող ութսուն տարիներուն, մա՛նաւանդ վերջին հնգամեակին, Փարիզի «Յառաջ»ը եւ Պէյրութի «Զարթօնք»ը յատուկ թիւեր նուիրեցին հարցին բարուք լուծման կարգախօսներուն, գրուեցան փոքրածաւալ ու մեծածաւալ հատորներ, անթիւ-անհամար յօդուածներ, որոնց ամբողջը կարելի չէր թուել հոս, հետագայ էջերուն տրուածները, սակայն, կրնան ընդհանուր գաղափար մը տալ նոր թափ ստացած հարցին լրջութեան մասին:

Ընթերցողը անմիջապէս պիտի նկատէ հարկաւ, որ արտագրուած թէ՛ նոր գրուած մտորումները ուղղակիօրէն կ'արձագանգեն իրարու, դժգոհութիւնները նոյն են, համարումները՝ նոյնը, հիմնաւորումները՝ դարձեալ, բաղձանքները տարբեր չեն նորէն, եւ ընդհանուր յայտարար ունին համոզում մը, թէ՛ վերադարձը անխուսափելի է...

Սկսինք «սխալերէն»ը պետականօրէն հրամանագրած Պօղոս Մակինցեանի զղջումէն, պարագայական խորագիրի մը տակ...

ՊՕՂՈՍ ՄԱԿԻՆՅԵԱՆԻ ԱՊԱՇԱԼԸ...

Արտասահմանի բազմաթիւ հայ գաղութները, Ասորիք, Կ. Պոլիս, Պարիզ, Եգիպտոս, Ամերիկա, Եւայլն, ինչպէս եւ Վիեննայի եւ Վենետիկի Միսիթարեանների գիտնական հիմնարկութիւնները՝ մինչեւ այս օրս ո՛չ միայն չեն ընդունել այս նոր ուղղագրութիւնը, այլեւ առիթ բաց չեն թողնում ծաղրի ենթարկելու այդ ռեֆորմը, այդ «սխալագրութիւնը», ինչպէս նրանք անուանում են:

...Պէտք է նկատել՝ որ նաեւ Խորհրդային երկրում այս հարցի նկատմամբ կատարեալ համերաշխութիւն չկայ: Բաւական է յիշել Մալխասեանցի առարկութիւնները:

...Նոյնիսկ մեր ընկերների շրջանում շատ կան այնպիսիներոք, որոնք ո՛չ միայն համաձայն չեն նոր ուղղագրութեան, այլեւ շարունակում են գրել հին ուղղագրութեամբ: Այդ բոլորը մեզ ստիպում է այս հարցը նորից քննութեան ենթարկել, որ ինչպէս յայտնի է՝ լուծուեց կիսկատար կերպով:

...Եթէ հայերէնի ուղղագրութեան ռեֆորմին վիճակուած է սառչիլ մնալ կէս ճանապարհին, այս դեպքում անելի լաւ կը լինէր առանց այլեւայլի դառնալ էլի հին ուղղագրութեան:

...Մենք կատարելապէս համոզուած ենք, որ ընդունուած ռեֆորմը մեզ խզեց, անջատեց արտասահմանի հայկական տարրերից:

...Մեր ընկերները հաղորդում են, որ մեր Խորհրդային հրատարակութիւնները չեն տարածում ուղղագրական պատճառով: Յէնց այս մի հանգամանքն այնքան ծանրակշիռ է, որ հարկադրում է նոր ուղղագրութիւնը վերացնելու մեջտեղից: Որովհետեւ պարզուեց, որ յօգուտ այս ուղղագրութեան մեր արած ամբողջ փրոպականտը վիժեց:

...Հայ Խորհրդային իշխանութեան չորրորդ տարեդարձի մեր այս տօնը ամենեւին մթազնած չենք լինի՝ խոստովանելով անյաջողութիւնը ուղղագրական ռեֆորմի գործում:

...Արեղեանի ուղղագրութիւնը այնքան է այլանդակել հայերէն բառերի պատկերը, որ շատերն արդէն երկու եւ կէս տարի միմիայն այս նոր ուղղագրութեամբ կարդալով հանդերձ՝ չեն կարողացել նրան ընտելանալ:

(«Մարտակոչ», 1926)

ՊՕՂՈՍ ՄԱԿԻՆՅԵԱՆ

Բագին

«...Ի ՑԱԷ...»

Ուշագրաւ Է Պօղոս Մակինցեանի ապաշաւին հոս արտագրուած վերջին պարբերութիւնը, ուր կ'ըսուի.

«... Արեղեանի ուղղագրութիւնը այնքան է այլանդակել հայերէն բառերի պատկերը, որ շատերն արդէն երկու եւ կէս տարի միմիայն այս նոր ուղղագրութեամբ կարդալով հանդերձ՝ չեն կարողացել նրան ընտելանալ»:

Հայոց լեզուին ուղղագրութիւնը տակնուվրայ ընողներուն «հիմնաւորումներէն» մէկն ալ այն էր, որ նորը աւելի դիւրին պիտի ընկալեն բոլորը,- ուսուցիչ, աշակերտ, խմբագիր, գրաշար, գրագետ ու մտաւորական բոլորը ու մէկ օրէն միւսը երախտագետ զեղումներ պիտի ունենան այդ սրբապիղծ քայլին դիմած դերակատարներուն հանդէպ:

Ի՞նչ պատահեցաւ սակայն, պատահեցաւ այն, որ աւանդականը եղծողներուն դէմ ընդվզած մտաւորական ջոկատին ներկայացուցիչները ի ձայն մեծ կամ իրենց մտերմութեան մէջ մէկ կողմէ պաշտպանեցին դարերով նուիրագործուածին հաստատած օրէնքները եւ, միւս կողմէ՝ օրինակներով հաստատեցին, որ նորին իւրացումը աւելի դժուար է ու կը վիստայ շփոթեցուցիչ տարրերով:

Այս մասին քիչ վկայութիւններ չկան եւ վկայութիւններէն մէկը կը գտնուի Լ.Գ.Խաչերեանի «Հայոց համազգային մաշտոցեան համակարգուած միասնական եւ միակերպ ուղղագրութեան պատմութիւնը» անուն հոյակապ ուսումնասիրութեան մէջ, 287րդ էջին վրայ, Խորհրդային Հայաստանի առաջին նախագահ Ալեքսանդր Միասնիկեանին կապուած:

Ան, կը տեղեկագրէ Ղուկտոր-Փրոֆեսէօր Խաչերեան, «իր դժգոհութիւնն ու «հիասթափութիւնն է յայտնում ուղղագրութեան առնչութեամբ, Սերիկ Ղալբեանին 1924 թուականի Ղեկտեմբերի 23ին յղած նամակում իր խոր ափսոսանքն է յայտնում՝ գրելով՝ «Ներեցէք պահպանողականութեանս. մինչեւ այսօր, ի ցաւ, չեմ սովորել կարգին գրել նոր ուղղագրութիւնը»:

Մտաւորական լայն պաշարի տէր յայտնի անձնաւորութիւն էր Ալեքսանդր Միասնիկեան, գրական հարցերու գիտակ ու կարծիքները պայծառօրէն բանաձեւող կարողութիւն եւ երբ այդ բա-

րամասնութիւններով օժտուած անձը ամբողջ երկու տարիներու վրայ երկարած փորձէն ետք չէ կրցած ընտելանալ Արեղեանական խեղագրութեան, կարելի է երեւակայել այլեւս, թէ տանջալից ինչ փորձութիւններու ենթարկուած են այդ փորձանքը իւրացնելու հարկադրուած խոնարհ խաւերը, երբ մանաւանդ դէմ-յանդիման գտնուած են նմանաձայն բառերը նոյն ուղղագրութեամբ կարդալու հարկին տակը...

«...ՄԷԿ ՁԱՅՆԻ

ԱՌԱՒԵԼՈՒԹԵԱՄԲ»...

Սեր լեզուին ուղղագրութիւնը այլասերած ձեռնարկին մէջ երկու անուն կը յիշուին ընդհանրապէս, գիտնական Մանուկ Արեղեան եւ այն օրերուն լուսաւորութեան նախարար Պօղոս Մակինցեան, առաջինը իբրեւ «սխալներէնը» թխած մեղաւոր, եւ երկրորդը՝ իբրեւ թխուածը հրամանագրած յանցապարտ:

Բայց այս երկուքէն զատ այդ անքաւելի մեղքին վերջնական լուծում մը տալու համար քիչ անգամ բարձրաձայն եւ հազուադէպօրէն կը յիշուի նաեւ առ այդ կազմուած խումբ մը, այսպէս կոչուած Հայաստանի Գործավարներու Խորհուրդը, որ խնդիրը քննելէ ետք, կ'անցնի քուէարկութեան եւ մէկ ձայնի առաւելութեամբ տուեալ խեղագրութիւնը կ'արժանանայ ընդունելութեան:

Մենք այս մասին առաջին անգամ ակնարկութիւն մը կարդացած ենք Փարիզի «Յառաջ»-ի 17 Սեպտեմբերի 1969 թուակիր համարին մէջ, «Ուղղագրական ցաւոտ հարցը» խորագիրին տակ, Հրանտ Սամուելի ստորագրութեամբ. սա՝

«Հաստատուած իրողութիւն է, որ Խ. Հայաստանի Գործավարներու Խորհուրդը, մէկ ձայնի առաւելութեամբ, ընդունած է նոր ուղղագրութիւնը: Չար բերանները կ'ըսեն, թէ այդ մէկ ձայնը կը պատկանէր ծագումով հրեայ գործավարի մը...»:

Յաջորդող տարիներուն ու տասնամեակներուն, ուղղագրութեան հարցին նուիրուած գրութիւններուն մէջ, այդ մասին մենք երկրորդ փաստի մը չհանդիպեցանք, մինչեւ որ հասաւ հայրենի «Ազգ» թերթին 11 Մարտ 1997 թուակիր համարը, ուր

Հայաստանի ազգային գրադարանի տնօրենը, խնդրոյ առարկայ հարցին պատմութեան բոլոր ծալքերուն լաւածանօթ Գեորգ Տեր-Վարդանեան, «Հայերէնի ուղղագրութեան փոփոխման մէկ-երկու պատճառ» խորագիրին ներքեւ, եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ կը գրեր ի միջի այլոց.

«... Աբեղեանի հետագայ կեանքի ամբողջ ողբերգութիւնը այն էր, որ նրա ներկայացրած տարբերակներից դեկրետ դարձաւ ամենածայրայեղ չորրորդը: Շատ ճիշդ է, բայց ուրիշ կերպ լինել չէր կարող, որովհետեւ նախ պարտաւոր ենք յիշել, որ դեկրետն ընդունուեց մէկ ձայնի առաւելութեամբ (այդ ձայնի տերն էլ միայն ծագումով հայ, մնացած ամէն ինչով հայութեան հետ կապ չունեցող, «կուսակցական կարգով Հայաստան մոբիլիզացուած մի ընկեր» էլեւմտից նախարարն էր»:

Ինչպէս կ'երեւի, Գեորգ Տեր-Վարդանեանի պատկերացումով կուսակցական կարգով Հայաստան «մոբիլիզացուած» ծագումով հայը յար եւ նման է Հրանտ Սամուէլի ուրուանկարած ծագումով հրեային, որոնք մէկ կամ միւս անունին տակ մասնակցեցան ուղղագրական նոյն ոճիին:

Աբեղեան-Մակինցեան գործակցութեան օրերուն անկարելի շատ որոշումներ առնուեցան ու գործադրուեցան «բոցաշունչ յեղափոխականներուն» կողմէ, որոնց ներկայացուցչական մէկ տիպարը կարելի է համարել տարագրութենէն ազատած ու քսանական թուականներու կետերուն Հայաստան հասած Երուանդ Օտեանի Փանջունին, որ իր բնատրութեան յարմար մթնոլորտի մէջ զգալով ինքզինք՝ ամբողջական ազատութեամբ սկսաւ բարբառիլ.

«Ես լծուած եմ մի փրկարար աշխատանքի: Ես պիտի քանդեմ հնութիւնը, հին լեզուն, հին կրօնը»...

Եւ այլն: Ու շարունակութիւնը.

«Թերեւս յաջողուեմ միայն քանդել: Այդ արդէն բաւարարութիւն կու տայ ինձ: Իմ յաջորդը թող լծուի վերաշինութեան գործին: Ես վայելում եմ քանդումի հեշտանքը, իմ յաջորդը թող կրի վերաշինութեան տաժանքը»:

Փանջունիի «Քանդումի հեշտանքին» շրջանը իր լրումին հասաւ մեծ ճիւղին գերազմանումով ու հետզհետէ զգացուեցաւ վերաշինութեան շունչ մը: Բայց ոչ բոլոր մարգերուն մէջ, մանաւանդ ուղղագրութեան պարագային, ուր տիտղոսակիր անձինք կը շարունակեն հաւատարիմ մնալ փանջունիական «քանդումի հեշտանքին», երբ իրենցմէ կը սպասուէր «վերաշինութեան տաժանքը», ափսոս...

Կ. Զարյան

ՄԻ ԵՁ

Մանուկ Աբեղեանի խեղագրութեան մասին եղած դժգոհութիւններուն պատճառները վերացական ոլորտի մը մէջ չձգելու համար, նպատակայարմար թուեցաւ մեզի յատկապէս նոր ընթերցողներուն համար տալ բնորոշ նմոյշ մը, եւ նմոյշներուն յարմարագոյնը նկատուեցաւ Կոստան Զարեանի մէկ էջը, զոր կ'արտագրենք դարձեալ Պուլքրէշի «Նաւասարդ» պարբերաթերթէն (Բ. տարի, 1926):

Թուական չունի գրութիւնը եւ Զարեան յայտնապէս գայն գրած է Հայաստան ապրած տարիներուն (1924-1925) եւ լոյս ընծայած այն օրերուն թերթերէն մէկուն կամ միւսին մէջ, ուրկէ անիկա անցած է «Նաւասարդ»ի էջերուն:

Ինչպէս պիտի կռահէ ընթերցողը հոս արտագրուած Կոստան Զարեանի գրութեան միայն առաջին 10 տողերուն մէջ դասական առումով կան ուղիղ 20 սխալներ...

1922 Մարտ 4էն սկսեալ, ամբողջ տասնութ տարի, հոս կիրարկած Զարեանի ուղղագրութիւնը պարտադիր դարձաւ մեր երկրին մէջ, մինչեւ որ անոր դէմ մղուած լուռ կամ բարձրաձայն պայքարին շնորհիւ պատասխանատուները անդրադարձան հրամանագրուած անհեթեթութեան եւ 1940 22 Օգոստոսին առին սրբագրութեան առաջին քայլը, կարգ մը ձայնատրներուն իրատւութիւններուն վերահաստատումով...

Յաւօք, սրբագրութեան ձեռնարկը կէս մնաց եւ վաթսուն եւ այսքան տարի ուշացուց ամբողջական վերափոխումը, որ «գալու է, բայց դեռ չկայ»...

...Նորքի բլուրից մինչեւ Արարատ-քաղաք ու դաշտ պարտեզների կանանչ մոմերով են վառված:

Բլուրի կատարից, ծառերը խումբ խումբ, դահլիճ գլորվում են դեպի վար: Յերբեմն կանգ են առնում շնչասպառ ու բարձր բարտիների աչքերով դիտում յերկնքի խորութիւնը:

Յես սիրում եմ Նորքի բլուրից դիտել Արարատյան դաշտը:

Մատ Հաճախ իրիկնամուտին, որվա բեռը ուսերիցս վար եմ նետում ու կամաց կամաց՝ բուրումնավետ պարտեզների մոտից՝ վեր եմ բարձրանում: Նորքում աչքերս շունչ են առնում ու մազերիս մեջ վերջալույսը վոսկե խարույկ ե վառում:

Լավ ե դիտել Արարատյան դաշտը այս տեղից: Գյուղ

վերադարձող ճոճուան սայլերն ել կանգ են առնում այստեղ եւ կին ու տղամարդ, ճանապարհը շարունակելուց առաջ, մի անգամ ել հետ են նայում՝ յերկայն ու հանգիստ նայվածքով:

Այստեղ կրոնական վեհուկայան մի անբացատրելի շունչ կա: Խոր ու ծաղկավետ այս պարտեզների մոտ կանգնած, խոնարհ եւ անպաճույճ հողե խրճիթներն իսկ կարծես աննյութանում ու գեղեցկանում են: Ամեն ինչ-յերեկոյեան այս ժամուն մանավանդ-մտածում է: Մտածում է մի խոր եւ անբացատրելի միտք, վորը կարծես մարդկային եուկայանից ել դուրս է, վեր է, վորը ավելի է քան պարզ լինելիութուն, միակողմանի կյանք, հույզերի եւ զգացումների բարդ մի սիստեմ-նշան է, վերհիշում:

Հեովում յերկարող լայնածավալ այս տափաստանը մի վայրկյան կանգ առած ծովի ե նմանում: Ծով՝ առանց արտաքին հոյգի: Անշարժ եւ ներույժ: Լուռ ծով ուր քամի եւ բորոզան ծառերի տակ սառած շունչ են եւ թեւ՝ հանգիստ կերպով դրված բարեկամ ուսի վրա:

Ամեն յերկիր ունի իր հիմնական գաղտնիքը, վորը դժվար է, անկարելի է հասկանալ, բայց վորի հետ պետք է հաղորդակցութեան մեջ լինել:

Ու ահա մեր հոգիների դրաման:

Հիմալայի ստորոտին կամ Գանգեսի ափին կանգնած Հնդիկը մեծ է նրանով, վոր իր դիտած դաշտանկարի անբաժանելի մի մաս է: Նա յերբ դիտում է՝ տիեզերապրումի վայրկյաններն ե ստեղծում: Կարելի է ասել-այդ վայրկյաններից է հյուսված աստվածայինը՝ անվերջ ստեղծագործական թափը անդորր նայվածքի մէջ բյուրեղացած:

Ու այս բարձրաբերձ, գրեթե աննյութական Մասիսները, ակկրակ ճառագայթների մէջ թաղված, տարրինակ մի պատարագի են մասնակցում այս ժամին, վորին հաղվագյուտ մարդիկ միայն հաղորդակից են դժբախտաբար: Ձախ կողմից յերկարող լերկ ու մերկ, աղքատիկ բլուրը, աջից ծառաստանների գիրկը վայր ընկնող ձորը, Ձանգուի օձապտույտ լույսը, հեովում թառած գյուղերը, բազուկները լայն բաց արած այս դաշտը ու մի քանի չորացած խոտի մոտ, ժայռի քարերի վրա վորոճող եզր ու գոմեշը, ամենքն ել, ամենքն ել մասնակից են այն գործողութեան վորը անցնում է յերեւոյթներից մյուս կողմում, տիեզերքի խոր եուկայան մէջ:

Ձգալ գերագույն այդ յերաժշտութունը, ապրել բարոյական այդ մթնոլորտը եւ պահել իր եուկայան մեջ ինչպես թանգագին

արկղի մեջ շատ թանգագին մի գոհար: Այդ ըիթմը, այդ կշռույթը, ասել է ամեն ինչ հասկանալ, ամեն ինչ վերապրել:

Վերջը վերջով գերագույն նպատակն է միութունը: Մարդ պէտք է իր կյանքի ամեն մի վայրկյանում, ամեն մի քայլափոխին, մեծ ու փոքր գործի առջեւ, զգա կապը վորդի եւ արեւային սիստեմի, ճպուռի ձայնի եւ փոթորիկների վորոտումների, կնոջ մելամաղձոտ ժպիտի եւ հորիզոնի վրա մեռնող արեւի:

Կարեւորը այդ է:

Յեվ չկա վոչ մի տեղ աշխարհում ուր այդ միութունը զգացվի այնքան, ինչքան այստեղ՝ Արարատյան դաշտի առաջ: Ձկա վոչ մի տեղ ուր հողը խածող գութանի յերկաթը լինի այնքան բնական, գետնի վրա տրոփող ձիու վազքը այնքան փափուկ ու կովի աչքերի մեջ ճառագայթող լույսը այնքան իմաստուն:

Այստեղ բռնազբոսիկ, անհանգիստ, բուռն եւ անկյունավոր ժեստերը աւելորդ են:

Ամեն ինչ մտածում է, հիշում է,

ամեն ինչ լույս է,

ամեն ինչ քամանչի թելերի վրա սահող մասերի նման խուլ

հույզ է եւ լսողութուն:

Յեվ կարծես մեծ ճանապարհի վրա մի կույր կանգ է առել եւ լսում է հեռավոր զանգակների դողանջը-

Նորքի բլուրից մինչեւ Արարատ («Նաւասարդ» պարբերական, Բ. տարի թիւ 1, էջ 17):

ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐՅԱՆ

Բ. Թաշեան

ՄԵՂԱՆՉՈՒՄԸ...

Վերապրող մտաւորականներէն քիչ մը վար ու որբերու սերունդէն քիչ մը վեր տարիքի մը մէջ վաստակած մտաւորականներէն է Բենիամին Թաշեան, որ աւագանի անունով թէ Վեմունի ծածկանունին տակ՝ Եգիպտոսի «Նոր շարժում»-ին, Պոսթընի «Յայրենիք»-ին, Պուրթէշի «Նաւասարդ»-ին, դարձեալ՝ Եգիպտոսի «Յուսաբեր» օրաթերթին ու նոյնանուն ամսագիրին (1944-1948) մէջ տեսական, քննադատական ու հրապարակագրական ահագին էջեր կուտակեց, բայց իր ժամանակին մեծ մասը յատկացուց իր սերերէն առաջինին,- մեր բառերու նրբերանգներուն հետազօտման եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան սրբազան ճշմարտութեան:

Առաւել՝

Շաւարշ Միսաքեանի, Շաւարշ Նարդունիի, Խ. Զարտաշեանի, Մխիթարեան Յայրերու կարգ մը վարդապետներուն հետ անդով պայքար մը մղեց Արեղեանական խեղագրութեան դէմ, անվիճելի օրինակներու վրայ հիմնաւորելով իր տեսութիւնը:

Մեր տրամադրութեան տակ հինգ անուն հատորներ ունի Բենիամին Թաշեան,- «Ներածութիւն հայ գրական պատմութեան»-1861, «Լսարան հայ լեզուին»-1962, «Լեզուական հարցեր»-1963, «Թիւրն ու թերին»-1968 եւ «Ղեգերումներ Տիրոջ այգիին մէջ»-1972, որոնց այս կամ այն էջին ընթերցողը անպայման կը հանդիպի Արեղեանական ուղղագրութեան դէմ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը խոհական լրջութեամբ պաշտպանող իր մտորումներուն:

Ի յուշ եւ ի յարգանս իր եւ իր սերունդին հաւատարմութեան. Մեսրոպեան ուղղագրութեան նոր հաւատարիմներուն շարքին. հետագայ էջերուն կը ներկայացնենք նաեւ իր մէկ տեսութիւնը, որ իր համոզելի ոճին ու բերած ըմբերանող փաստերուն համար ընթերցողը անպայման պիտի ողողուի խնդրութեամբ ու հաւատքով:

Կը վախնանք գրելու, թէ Երեւանի նոր ուղղագրութիւնը, Հակամետաքան ուղղագրութիւնը,- որ 1922ին պետական դեկրետով պարտադիր դարձաւ մեր Հայրենիքին մէջ, դէմ է Հայ լեզուի ոգիին եւ Հինգերորդ դարու սրբազան աւանդութիւններուն: Կը վախնանք ո՛չ թէ որովհետեւ սխալ բան մը ըսած կամ մեղանչած կ'ըլլանք ճշմարտութեան դէմ, այլ որովհետեւ անգամ

մը եւս առիթ տուած կ'ըլլանք, որ մեզ կոչեն... «Հակահայաստանեան» եւ «Հայ ժողովուրդի ռիսերիմ թշնամի»:

Արդարեւ, երբ մէկը փորձէ իր դժգոհութիւնը յայտնել այն մասին, թէ ինչո՛ւ «հաջող» պէտք է գրել եւ ոչ թէ «յաջող», կամ թէ ինչպէս մենք ծառայած կ'ըլլանք Հայ ժողովուրդի գերագոյն շահերուն, եթէ սկսինք «թվական» գրել փոխանակ «թուական»ի, «հոդված» գրել՝ փոխանակ «յօդուած»ի, «աղբյուր» գրել՝ փոխանակ «աղբիւր»ի: Յայնժամ վարձկան «Հայրենասէր»ները Հրապարակ կը հանեն իրենց պահեստի զէնքերը՝ անխնայ զնդակօծելու համար մեզ:

Այս վարձկան «Հայրենասէր»ներէն մէկը, ասկէ ճիշդ եօթը տարի առաջ, Նիւ Եորքի համայնավար օրգանին՝ «Լրաբեր»ի մէջ գրեց, թէ դաշնակները, «Հայ ժողովուրդի այս ռիսերիմ թշնամիները», երբ «սովետահայ մշակոյթի մասին լսեն, անմիջապէս իրենց ձեռքերը մէջքի աւրանակներուն կը տանին»: Ի՞նչ ընելու համար. կասկած չկայ՝ կրակելու համար...

Այս վարձկաններուն կարծիքով՝ կա՛մ բնաւ պէտք չէ խօսինք սովետահայ մշակոյթի «պահակ»ներուն հերթական բարբարոսութեան՝ նոր, հակամետաքան ուղղագրութեան մասին,- եւ ուրեմն լռելիայն պէտք է ընդունինք զայն,- եւ կամ հարկադրաբար պիտի արդարացնենք այդ բարբարոսութիւնը,- ուստի՝ բարձրաձայն պիտի... լռենք եւ պիտի սկսինք «սովետահայ մշակոյթի մասին լսել», առանց մեր ձեռքը տանելու մեր մէջքի ատրճանակներուն:

Բարբախտաբար, ատրճանակներ չունինք մեր մէջքին վրայ. ունինք փետուրէ գրիչ մը միայն մեր ձեռքին մէջ: Հետեւաբար, պիտի խօսինք ո՛չ թէ կրակելով, այլ չկրակելով, մեր փետուրէ գրիչը միայն գործածելով եւ ջանալով բացատրել, համոզել, տեսակէտ եւ սկզբունք պաշտպանել, փոխանակ «վարձու Հայրենասիրութեան» մարզանքներ ընելու:

Ըսուած է, թէ յեղափոխականները շուտ կը ծերանան: Կրնար նաեւ ըսուիլ, թէ յեղափոխութիւններն ալ շուտ կը ծերանան: Համայնավարութիւնը, իբրեւ յեղափոխութիւն, ո՛չ միայն շուտ ծերացաւ, այլեւ դարձաւ յետադիմութիւն:

Այս ծերութեան նախանշաններէն մէկն էր «ուղղագրութեան բարեփոխումը»: Այսպէս՝ 1922ի դեկտեմբերէն ճիշդ տասնեութ տարի ետք, 1940ին, ընդունուեցաւ ուղղագրութեան մասնակի բարեփոխութիւն մը: Ո՞րն էր բարեփոխութիւնը սակայն, 1922ի՞նք թէ 1940ինը:

1922 «բարեփոխութիւն»ը պէտք եղածին չափ յեղափոխական չնկատելով, Պօղոս Մակինցեան (ետքէն գնդակահարուած իբրեւ... հակայեղափոխական) առաջարկեց թանգարան նետել Մեսրոպեան այբուբենը եւ անոր տեղ ընդունիլ... լատինականը:

Ասիկա իրապէս չծերացող յեղափոխութիւն մը պիտի ըլլար. բայց ըսինք արդէն, թէ յեղափոխութիւններն ալ նոյնքան շուտ կը ծերանան, որքան յեղափոխականները: Մակինցեանները ծերանալու ժամանակ իսկ չունեցան, իսկ «սովետահայ մշակոյթ»ի յեղափոխութիւնը արագօրէն նահանջեց եւ վերադարձաւ հոն, ուրկէ մեկնած էր: Այս նահանջը կոչուեցաւ Մասնակի բարեփոխութիւն:

Յեղափոխութիւնը ծերացած էր:

Անոնք, որ իրենց ձեռքերը մէջքի ատրճանակներուն չեն տանիր, երբ սկսին լսել կամ խօսիլ սովետահայ մշակոյթի մասին, վկայութեան կը կանչեն Միքայէլ Նալբանդեանը՝ արդարացնելու համար իրենց ծերացած եւ հետզհետէ ծերացող յեղափոխութիւնը, որ քանի մը տարի առաջ գնաց, իսկ քանի մը տարիէ ի վեր սկսած է արդէն ետ երթալ:

Միք. Նալբանդեան կը գրէր մեզմէ շուրջ հարիւր տարի առաջ.

«Տարուց տարի նորաձեւութիւնը հարկադրում է մեզ բաց ձգել այն գգեստը, որ մի երկու տարի առաջ հագած էինք, եւ պատրաստել տալ մեզ համար այնպիսի գգեստ, որ առհասարակ կրում էին մեր ժամանակակիցքը: Եթէ նիւթական գգեստը այսպէս է, ապա ի՛նչ գարմանք, որ մտքի գգեստը, որ լեզուն է, այդքան դարաւոր ժամանակների մէջ պիտոյ է փոփոխուած լինի. լեզու եմք ասում, որ կենդանի, հոսանուտ բան լինելով, համարեա՛ թէ ամենայն բոլոր փոփոխութեան ներգործութեան տակ է» (Մ. Նալբանդեան, «Երկեր», հատ. 2, էջ 147):

Այս վկայութիւնը առաջ բերելով՝ սովետահայ մշակոյթի ինքնակոչ, իրենց կարծիքներն ու համոզումները օտարին չվաճառող պահանջները կ'ուզեն ըսել, թէ ինչպէս նորաձեւութիւնը կը պահանջէ, որ «մի երկու տարին» անգամ մը զգեստ փոխենք, այնպէս ալ յեղափոխութիւնը կը պահանջէ, որ «մի երկու տարին» անգամ մը նաեւ ուղղագրութիւն փոխենք:

Ճար չկայ. կա՛մ պէտք է ենթարկուինք այս նորաձեւութեան եւ կա՛մ պէտք է ընդունինք, որ անուղղելի պահանջողականներ ենք, իմպերիալիզմի անարգ գործակալներ ենք, գնդակահարուելու արժանի հակայեղափոխականներ ենք:

Նորէն լաւ է, որ մեր «յեղափոխական»ները գոհացած են ուղղագրութիւն միայն փոխելով եւ չեն մտածած նաեւ լեզու փոխելու մասին:

Սակայն, մեր կարծիքով, Միք. Նալբանդեանի վկայութենէն երբեք այն չի հետեւիր, ինչ որ կ'ուզեն, որ հետեւի սովետահայ մշակոյթի աննահանջ ախոյեանները:

Եթէ յանկարծ պատահի, որ Միք. Նալբանդեան երկրորդ անգամ աշխարհ գայ, ի՞նչ կը կարծէք, ճշդիւ այն լեզուով պիտի գրէր, ինչ լեզուով որ գրած է իր երկերը իննսուն կամ հարիւր տարի առաջ: Ո՛չ, անկասկած: Այլ պիտի գրէր այնպէս, ինչպէս նոր դարաշրջանի «նորաձեւութիւնը հարկադրում է»:

Ձի կրնար ըլլալ, որ լեզու մը «ամենայն ըոպէ փոփոխութեան» ենթարկուի: Այդպիսի լեզուներ չկան աշխարհի մէջ: Բայց ամէն լեզու, ինչպէս հայ լեզուն, կը բարեփոխուի եւ կը բարեշրջուի միշտ:

Լեզուն՝ այո՛, բայց ո՛չ՝ ուղղագրութիւնը:

Կրնա՞ք երեւակայել լեզու մը, որուն ուղղագրութիւնը փոփոխուի «մի երկու տարին» անգամ մը եւ կամ «ամենայն ըոպէ»:

Հնարաւոր է ենթադրել, որ աշակերտ մը առաջին դասարան մտած ատեն «հաւաքածոյ» գրէ, երկրորդ դասարանին մէջ սկսի գրել «հաւաքածո», երրորդ դասարանին մէջ՝ «հաւագածո», իսկ տասներորդ դասարանը աւարտելու ատեն՝ «հաւագացոյ»...

Իրապէս ասիկա կ'ըլլար «յեղափոխական ուղղագրութիւն», բա՛ն մը՝ որ «ամենայն ըոպէ փոփոխութեան ներգործութեան տակ է»: Սովետահայ մշակոյթի «պահակ»ները կ'ուզեն, որ նոյն բառը առտուն մէկ տեսակ գրենք, կէսօրին մէկ ուրիշ տեսակ, լիւր երեկոյեան՝ բոլորովին ուրիշ տեսակ:

Եւ եթէ այսպէս ընենք, կը դադրի՞նք «օտարին երեսուն արծաթով» ապրելէ: Կը դադրի՞նք «հակահայրենական խմբակ» ըլլալէ: Կը դադրի՞նք մեր ձեռքերը մէջքի ատրճանակներուն տանելէ:

Մենք լեզուաբանական «հողմած» չենք գրեր. մեր ըրածը, ընել ուղածը, ներկայ պարագային, հրապարակագրութիւն է, թերեւս նաեւ՝ գրական հրապարակագրութիւն: Մանչայն մենք դատ մը կը պաշտպանենք, սնկուցունք մը կը պաշտպանենք, տեսակէտ մը կը պաշտպանենք: Ուրիշ ոչինչ:

Մեր պարտքն է յիշեցնել միշտ, թէ Երեւանի ուղղագրութիւնը հակամեսրոպեան է, լեզուի ոգին դէմ է, Հինգերորդ դարու աւանդութիւններուն դէմ է:

Փոխեցէ՛ք այդ ուղղագրութիւնը, աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ մի՛ փոխէք մեր ուղղագրութիւնը: Մնացէ՛ք հաւատարիմ՝ լեզուի ոգին եւ տասնհինգ դարերու աւանդութիւններուն:

Ասկէ մօտ տասը տարի առաջ, 1947 Սեպտեմբերին, «Սովետական Հայաստան» ամսագիրը կը գրէր.

«Տերմինաբանական կոմիտէն 1940ին քննութեան առաւ մեր ուղղագրութեան մասնակի բարեփոխութեան հարցը եւ հաստատեց նոր օրէնք մը, որը շօշափում էր «յ» ձայնակապի եւ բառակազմի ձայնաւորների հարցը:

«Այդ մասնակի բարեփոխութեան հետեւանումը մեր ուղղագրութեան մէջ մտան մի շարք փոփոխութիւններ:

«ա. Վերականգնուեցին հայոց այբուբենի եւ գրականութեան մէջ օ եւ է տառերը:

«բ. Վերականգնուեց Ե եւ Ռ տառերի արտասանութիւնը բառակազմում:

«գ. Սահմանուեց յ ձայնակապի օգտագործումը միայն այբից եւ յից յետոյ:

«դ. Սահմանուեց «եմ» օժանդակ բայի տարբեր ձևերի հաստատուն ուղղագրութիւնը, ինչպէս եմ, ես, է, եմք, էք, եմ, էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին:

«Այս որոշմամբ վերացուեց մեր լեզուին հին ու նոր շրջանների միջեւ առաջ բերուած ընդհատուածութիւնը եւ ստեղծուեց մանկավարժական, գիտական եւ աւանդական սկզբունքները բաւարարող ուղղագրութիւն»:

Ո՛չ,- կ'ըսենք մենք,- «այս որոշմամբ» ո՛չ «վերացուեց... ընդհատուածութիւնը» եւ ոչ ալ «ստեղծուեց մանկավարժական, գիտական եւ աւանդական սկզբունքները բաւարարող ուղղագրութիւն»: Եթէ պիտի շարունակենք հողված, աղբյուր, հաւաքածո գրել փոխանակ յօդուած, աղբիւր, հաւաքածոյ գրելու, ապա ուրեմն ո՛չ «ընդհատուածութիւնը» վերցուած է, ոչ ալ աւանդական ուղղագրութիւնը վերահաստատուած:

«Մեր արքունիքը բոլոր - մեր իսկ անձին մէջ կրենք», կ'ըսէր կոյր բանաստեղծը՝ Միլտըն: Մեր «արքունիք»ը Մեսրոպեան ուղղագրութիւնն է. շարունակենք զայն «մեր իսկ անձին մէջ կրել»...

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԹԱՇԵԱՆ

ՅԱՆՈՒՆ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մեր խնդիրն ու մտահոգութիւնը Հայաստանի եւ հայ ժողովրդի առջեւ ծառայած համազգային՝ միասնական ուղղագրութիւն ունենալու հարցի կարեւորութիւնը շեշտելն ու մեր ժողովրդին եւ նրա պետական հաստատութիւններին այս կենսական անելիքի լուծմանը կոչելն է:

Նախորդ եւ ներկայ դարերի սահմանագծում հայ մտաւորականութիւնը, Արեւմտեան Հայաստանի ազատագրման յոյսեր ունենալով, սկսել է մշակել հայերէնի երկու ճիւղերի մերձեցման ծրագրեր: Միաժամանակ, հայկական պետականութեան, ուստի եւ լեզուի ու նրա խնդիրների կանոնաւորման հարցերով զբաղուող համազգային կազմակերպութեան չգոյութեան պատճառով յատկապէս արեւելահայ գրական մշակոյթի մէջ առաջացել էին ուղղագրական տարակարծութիւններ ու տարածեցութիւններ, որոնք, բնականաբար, մտահոգում էին մեր մտաւորականներին:

Կային սրանց վերաբերող տարբեր, իրարամերժ կարծիքներ, որոնցից մեկի հիման վրայ 1922 թ. Խորհրդային Հայաստանի բոլշեփկեան կառավարութիւնը հիմն ի վեր փոխեց եւ պարտադրեց իբր հնչիւնական՝ մի կամայական տարբերակ: Սա, 1940 թ. մասամբ շտկուած լինելով հանդերձ, Հայաստանի (հետագայում՝ նաեւ խորհրդային Միութեան ազդեցութեան տակ գտնուող Ռումանիայի ու Պոլկարիայի հայկական) գրական մշակոյթը անընկալելիութեան չափ հեռացրեց թէ՛ տասնվեց դարեայ մեր հին գրականութիւնից եւ թէ՛ արեւմտասփիւռքահայ (ներառեալ նաեւ՝ Պարսկաստանի արեւելահայութեան) գրականութիւնից:

Ազգային-մշակութային իմաստով անլիարժեք՝ խեղուած ու ապագային մերօրեայ կրթութեան, ինչպէս նաեւ՝ ուղղագրական պատնէշի պատճառով, այսօր Հայաստանում անընկալելի ու խորթ են մեր գրական մշակոյթի միջնադարեան գրաբար, նախախորհրդային արեւելահայ, արեւմտահայ ու սփիւռքահայ հսկայածաւալ շերտերը, մատչելի է միայն խորհրդային շրջանում ստեղծուած փոքր մասը: Այսինքն՝ մեր տասնվեցդարեայ մշակոյթը եւ ազգային յիշողութիւնը շարունակում են օտարուած մնալ մեզանից:

Արտաքին պատճառներով անապահով Սփիւռքի ազգապահպանման դժուարութիւնները մեծանում են նաեւ ուղղագրու-

թեան անմիասնականութեան այս ներքին պատճառով: Հայաստանում գործածուող ուղղագրութեան տարբեր լինելն ուղղակիօրէն առաջացնում է Սփիւռքում յաճախ թոյլ գործածականութիւն ունեցող արեւմտահայերէնի անկառավարելիութիւն, ուստի եւ՝ նահանջ, ուժացման վտանգի մեծացում, լեզուի եւ նրա ուղղագրութեան վիճակը կախուած է այս կամ այն ուսուցչի, որեւէ պարբերականի խմբագրի ու թղթակցի գրագիտութեան աստիճանից: Սրան ւելանում են նաեւ ամէն առանձին գաղութի հայութեան ու նրա հայերէնի վրայ՝ տեղական լեզուի մտածողութեան, առոգանութեան, բառապաշարի եւ այլ յատկանիշների հարկադրական ազդեցութիւնները, որոնց պատճառով տարբեր գաղութներում ապրող մարդիկ երբեմն դժուարութեամբ են հասկանում միմեանց հայերէնը:

Աւելին. վիճակագրական հետազոտութիւններով հաստատուել է, որ միջին կրթութիւն ունեցող ներկայիս հայաստանցիներն ու սփիւռքահայը միմեանց խօսքի մէկ քառորդը չեն հասկանում: Տարբեր են լինում յատկապէս նոյն երեւոյթը նշանակող նորաբանութիւնները եւ փոխառութիւնները (նաեւ՝ սրանց տառադարձութիւնը), միեւնոյն հասկացութիւնը Հայաստանում արտայայտում է մի բառով, Սփիւռքի մի գաղութում՝ մի այլ, երկրորդ գաղութում՝ երրորդ բառով եւ այսպէս շարունակ: Եթէ թողնենք, որ այսպէս շարունակուի, ամենամօտ ապագայում հերթով կորցնելու ենք Սփիւռքի բոլոր գաղութները՝ մեր ժողովրդի կէսից ւելին, նրա հետ նաեւ՝ բազմաթիւ ու բազմազան արժէքներ:

Այսօր Մ. Նահանգների ամենահայաշատ՝ Քալիֆորնիայի գաղութում տիրում է կատարեալ ուղղագրական խառնակութիւն, միաժամանակ գործածուում է, կարելի է ասել, երեք ուղղագրութիւն. հայերէնի բուն դասականը, պարսկահայ ծագումով մարդկանց հիւնագրութիւնը (Աստուած, գտնուել) եւ Հայաստանից արտագաղթածների խորհրդային ուղղագրութիւնը:

Հարկադրուած ենք կրկնելու, եթէ այս անտերունջ ու բարձիթողի վիճակը շարունակուի նաեւ Հայաստանի Հանրապետութեան արդէն անկախ պետականութեան շրջանում, մարդկային-մշակութային-քաղաքական տարատեսակ արժէքների մեր կորուստները շուտով ւելի զգալի կը դառնան:

Բոլորովին սխալ հիմնազուրկ եւ ապագիտական են սակաւաթիւ մասնագետների այն պնդումները, թէ իբր դասական ուղղագրութիւնը գրաբարինն ու արեւմտահայերէնինն է, իսկ «Հայաստանեան-արեղեանական-խորհրդայինը»՝ արդի արեւելահայերէնինը: Հայերէնի հին ու նոր տարբերակների բառապաշարները հիմնականում միասնական են, ուստի եւ՝ այդ կարելի է միասնականութեան, իմա՝ պատմա-մշակութային եւ համազգային միասնականութեան պահպանման ու հզօրացման կարելի է

եւ անհրաժեշտ գործօններից մէկը հայերէնի միասնական ուղղագրութեան խնդրի անյապաղ լուծումն է:

Սա ո՛չ միայն լեզուական կամ լեզուաբանական հարց է, այլ եւ՝ խորապէս քաղաքական, ուստի եւ՝ «լեզուաբան»-«ոչ լեզուաբանի», «մասնագետ»-«ոչ մասնագետ» բանակռուի, լրագրային բանավեճի կամ այդ եղանակով լուծելիք խնդիր էլ չէ, այլ, կրկնում ենք, հրատապ լուծում պահանջող քաղաքական օրախնդիր:

Ուրեմն՝ դիմում ենք Հայաստանի Հանրապետութեան իշխանութիւններին, հայ մտաւորականութեանն ու ամբողջ ժողովրդին եւ առաջարկում.-

Հայաստանում կազմակերպել լեզուական բարեփոխման համաժողով՝ Սփիւռքի բոլոր մեծ գաղութներից հրաւիրելով խմբագիրների, համայնքների առաջնորդների եւ մասնագետ-ուսուցիչների ու նրանց հետ միասին ստեղծել միասնականացման գործընթացն ապահովող մի իրաւասու մարմին, որի ընդունած որոշումները պարտադիր կը լինեն թէ՛ Մայր հայրենիքում եւ թէ՛ Սփիւռքում:

Գեորգ Տեր-Վարդանեան՝ Հայաստանի Ազգային գրադարանի տնօրէն,

Յակոբ Աւետիքեան՝ «Ազգ» թերթի գլխաւոր խմբագիր,

Հենրիկ Բախչինեան՝ բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու,

Արամ Գոոյեան՝ թեքնիք գիտութիւնների թեկնածու,

Սուրէն Դանիելեան՝ գրականագետ, փրոֆեսէտօր,

Միքայել Հայրապետեան՝ բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու, դասախօս,

Աշոտ Մաշուրեան՝ ԵՊՀ դասախօս-մաթեմաթիկոս,

Ռազմիկ Մարկոսեան՝ Երեւանի գիտակադեմիայի փրոֆեսէտօր,

Ճանի Սիրգաբեկեան՝ բանասէր, փրոֆեսէտօր ՀՊՃՀ լեզուների ամպիոնի վարիչ:

Լեւոն Միրիջանեան՝ «Հայ դպրութիւն» ընկերութեան նախագահ, բանաստեղծ,

Բագրատ Տերտերեան՝ աշխարհագրական գիտութիւնների թեկնածու:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ» (1998)

Պ. Միմոնեան

**ԴԱՍԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ՝
ՀԱՅՐԵՆԻՔ-ՍՓԻՒՌ
ՓՈԽՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ
ՏԵՍԱՆԿԻՒՆԷՆ**

Մինչեւ 1922 Հայերէնի երկու լեզուաճիւղերը, - Արեւմտահայերէն-Արեւելահայերէն, - նոյն ուղղագրութեամբ՝ Մեսրոպեան-դասական ուղղագրութեամբ կը գրուէին: 1922ին, մեծ Հայագէտ եւ հեղինակութեան տէր Մանուկ Աբեղեանի մշակած Reformeով եւ պետական (խորհրդային) հրամանագրով Հայաստանաբնակ Հայութեան գործածած ուղղագրութիւնը խզուելով մեսրոպահիմարմատներէն եւ շեղելով աւանդական սկզբունքներէն որդեգրեց նորը, որ այլանդակումն էր դարերու նուիրագործումով Հաստատուածին, ընդհանրացածին: Մեսրոպեան Հայերէնի հանդէպ սրբապղծումի համագօր նկատուեցաւ Աբեղեանական «բարեկարգումը», որ արժանացաւ ո՛չ միայն Հայաստանի անուանի (Հրաչեայ Աճառեանի նման) լեզուաբաններու ընդդիմութեան, այլեւ՝ Սփիւռքի ամբողջական մերժումին: Ուղղագրութեան «բարեկարգում»ի պետական հրամանագիրը - ինչպէս այլ հրամանագիրներ - անխախտելի կարգապահութեամբ գործադրութեան դրուեցաւ եւ բաժանում առաջացուց Սփիւռքի (Արեւմտահայերէն) եւ Հայաստանի (Արեւելահայերէն) ուղղագրութեան միջեւ...: Բաժանում մը, որ անդրադարձաւ նաեւ Հայ ժողովուրդի երկու հատուածներու մշակութային յարաբերութիւններուն վրայ, յատկապէ՛ս լեզուական-ուղղագրական մարզէն ներս հաղորդակցութեան տեսակէտով...

Ուղղագրութեան հարցը լեզուականէն անկախաբար, զգեցաւ քաղաքական բնոյթ ալ, յատկապէս Խորհրդային վարչաձեւին հակադրուած կողմերուն համար, որոնք ուղղագրական «բարեկարգումի» մէջ տեսան ապագային միտումներ, ազգային լեզուն աղճատելու եւ աղարտելու միտումնաւոր ու չարակամ ձգտումներ...: Միջազգայնականութեան հարկատու այլասերում վերագրելով...: Հակառակ այս կեցուածքին քաղաքական շահագրգռութիւններուն, Հայկական Սփիւռքը մնաց միակամ՝ կառչած մնալով աւանդականին, որ մեր «հազարազանձ» լեզուի ակունքներէն կը բխէր անխաթարօրէն վճիտ ու մշտահոս...

Խորհրդային վարչակարգը տապալեցաւ եւ Հայաստան տասնամեակէ մը ասդին իր անկախութիւնը ունեցաւ, բայց «համայնավարական բոնատիրութեամբ պարտադրուած Աբեղեանական ուղղագրութիւնը ո՛չ միայն կը շարունակուի եւ չի վերականգնիր դասականը, այլեւ՝ հեղինակաւոր լեզուաբաններ եւ գիտնականներ համոզումով եւ կիրքով, անտեղիտալիօրէն ջատագովը կը հանդիսանան նոր Ուղղագրութեան, որ իրենց տեսակէտով լեզուաբանական-հնչիւնաբանական օրէնքներուն յարիր է. «Արդի ուղղագրութիւնը յայտարարելով «խորհրդային, բուլչեիկեան», նրանք պարզապէս դրսեւորում են իրենց անտեղեկութիւնը հարցի պատմութեան խնդրում: Հայերէնի ուղղագրութեան կատարելագործման փորձերը դեռեւս սկսուել են Միջնադարում: Ինքը՝ Մ. Աբեղեանը, դեռ 1892 թուականին (բուլչեիկների գալուց տասնամեակներ առաջ գիրք էր հրատարակել «Հայոց լեզուի Ուղղագրութիւնը» վերնագրով: Մ. Աբեղեանի նախագծում շօշափուող բոլոր դրոյթների մասին, մասնագէտները արտայայտուել են նրանից առաջ եւ յետոյ: Այնպէս որ, «բուլչեիկեան», «խորհրդային» պիտակաւորումը, որ կրկնուում է պատմական ճշմարտութեան հետ կապ չունի, պարզապէս քաղաքական շահարկում է»:

Հայաստանի անկախութեան շրջանի իշխանութիւններու տեսակէտն ու մօտեցումն ալ տարբեր չե՛ն դասական ուղղագրութեան վերականգնումին առնչութեամբ:

Ուղղագրութեան հարցը Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւններու տեսանկիւնէն լուծման կարօտ հարց մըն է, որ ո՛չ հակադրութեամբ, ո՛չ իրարամերժութեամբ եւ ոչ ալ անցեալի հին վէճերը բորբոքող յարձակողապաշտ տրամադրութեամբ եւ անհանդուրբողութեամբ կարելի է հասկացողութեան եւ համախոհութեան եզրերու յանգիլ: Կարելի չէ հրամանագիրներու եւ պարտադրանքի լեզուով խօսիլ: Հայաստանի մէջ ալ, Սփիւռքի մէջ ալ այդ ծայրայեղ շեշտով խօսողներ եւ գրողներ կան, որոնք աւելի շատ կը ծառայեն մերձեցման հակամիտութիւնները խանգարելու...

Ուղղագրութեան միաձեւ համակարգի ստեղծումը լուրջ հարց է, եւ կարելի չէ փութկոտութեամբ վճիռներ արձակել, յայտարարութիւններ ու հաղորդագրութիւններ ստորագրել: Ակադեմական ոճ չէր Հայաստանի գիտնականներու կողմէ ստորագրուածը, որքան ալ ան ըլլար անմիջական հակազդեցութիւնը Հայաստանէն եւ Սփիւռքէն բանաձեւուած խիստ պահանջներուն: Քաղաքական շահարկումներուն...

Չէր սպասուեր, որ Հայաստանի ակադեմիական շրջանակներէն այսքան կարծր ու արմատական ձայն կը բարձրանայ Նոր Ուղղագրութեան պաշտպանութեան ի խնդիր՝ անտեսելով ամբողջովին Սփիւռքը, որ դասական ժառանգութեան անաղարտ պահպանման աւանդական ուղիով կ'ընթանայ ուղղափառ անշեղութեամբ: Յանցանքն ու սխալը իրը չեն, եթէ մնացած է հաւատարիմ ուղղագրութեան ա՛յն «օրէնսդրութեան», որ ժառանգած է անոր լուսաւոր հիմնադիրներէն եւ «որպէս մասունք սրբազան» պահած ու պաշտած՝ հակառակ Սփիւռքի հայ լեզուին համար յարուցած աննպաստ պայմաններուն: Այն գաղափարը թէ Արեւելահայերէնը պետական լեզու է եւ անոր Նոր Ուղղագրութիւնը պետականացուած ժողովուրդի մը, - 2 միլիոնէ աւելի, - կիրարկածն է, հետեւաբար Սփիւռքն ալ, որ հինգ միլիոնէ աւելի է այսօր, հետեւի այդ ուղղագրութեան, առնուազն անհեթեթութիւն է, ըլլալով անյարիր ակադեմիական մտածողութեան եւ լեզուաբանական համակարգին. «Եւ որքան Սփիւռքը շուտ թօթափի հին ուղղագրութեան անցանկալի բեռը, այնքան աւելի լաւ՝ սփիւռքահայութեան համար», կ'ըսէ ակադեմիայի հաղորդագրութիւնը: Բայց հարց է, թէ ակադեմիական տրամաբանութեամբ Սփիւռքն ալ չի՞ մղուիր «անգրագիտութեան անդունդը»:

Անգիջող դիրքերէ մեկնող ժխտական կեցուածքները հարցին լուծում չեն բերեր: Ուղղագրութեան միակերպ համակարգ բոլորին ցանկութիւնն է, որ կը մտնէ Հայրենիք-Սփիւռք յարաբերութիւններու ճիրէն ներս, ուր տիրող ոգին պիտի մնայ, - լողուն-գային սահմաններէն անդին, - «Մէկ ազգ, մէկ մշակոյթ» նշանաբանը՝ ճշմարիտ միասնականութեան գործելաձեւի առանցքին շուրջ:

Այդ առանցքին երկու լծակներն են՝ Հայրենիքն ու Սփիւռքը: Հայաստան ունի իր լեզուի կանառը, Սփիւռքի տարբեր կեդրոններու մէջ չեն պակսիր հայերէնագէտներ: Անհնար չէ երկուստեք մէկտեղումով ուղղագրութեան համադրուած նոր համակարգի մը գոյացումը, - ընդունելի բոլորին կողմէ, - որ հանգրուանային կիրարկմամբ դառնայ համազգային մեր ուղղագրութեան նոր օրէնսդրութիւնը: Անով Արեւելահայերէնը պիտի ձերբազատուի հայ լեզուի արմատներէն հեռացած ըլլալու շեղումներէն եւ Արեւմտահայերէնն ալ պիտի օժտուի կիրարկման համար աւելի մատչելի ուղղագրութեամբ՝ հաշտ բարեշրջումի ոգիին եւ հաւատարիմ՝ դասականի սկզբունքներուն:

2 նոյեմբեր 2002

Կ. Ա. Միմոնեան

ԻՍԿ ԻՄ ՄԻԱԿ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ
ՀԱՅԵՐԷՆՆ Է...

Այսօր, հայ իրականութեան մէջ, հայերէնի, այբուբենի եւ ուղղագրութեան տագնապայարոյց վիճակը ահագանգող պահանջատիրական մեր ելոյթները դատապարտող մարդիկ կան՝ լրագրողներ ու մերձգրական երեւոյթներ, որ յօդուածներ, հարցազրոյցներ կամ համախօսականներ են հրապարակում ճիշդ այն ժամանակների փորձառութեամբ, այսինքն՝ բանուորի ու կոլխոզնիկի անգիտութեամբ եւ սովետական ծառայամիտի ինքնագոհ խանդավառութեամբ:

Վերջապէս, այսօրուայ Հայաստանի վարչակարգի հիմքերը խարխուլու այդ ի՞նչ մահացու վտանգ է ներկայացնում հայոց լեզուն, այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը վերականգնելու մեր արլեզուն, այբուբենը եւ ուղղագրութիւնը վերականգնելու մեր արդար պահանջատիրութիւնը, որին այսքան եռանդով դիմադրում են «գիտականից մինչեւ ընթերցող», բացայայտելով ո՛չ միայն են խրենց անգիտութիւնը, այլեւ՝ գաւառամտութիւնը: Ո՞ւմ հրաիրենց անգիտութիւնը, այլեւ՝ գաւառամտութիւնը: Ո՞ւմ հրահանգն են կատարում նրանք...: Եւ որո՞նք են նրանց փաստարկները... Ճշմարիտ փաստերը ամէն կերպ թաքցնում են հասարակութիւնից եւ ճշմարիտ փաստերի փոխարէն վկայակոչում են իրենցից ոչ պակաս գաւառամիտ մարքսիստ ակադեմիկոսների ու դուկտորների, որոնք մէջտեղ են եկել հայոց լեզուն օրինակարդուկտորների, որոնք մէջտեղ են եկել հայոց լեզուն օրինակարգելու նկրտումներով: Բայց քանի որ «օրինակարգելու» նրանց ջանքերը նոյնքան փուճ են, որքան եւ դասակարգայնագերծ լեզուագիտութեան մարզի մտաւոր եւ իմացական նրանց կարողութիւնները, ապա այդ փուճ բրածոներին կչիռք տալու համար բոլոր առիթներով փորձում են միամիտներին համոզել, թէ լեզուի արդար արմատները անյարգալից են «համաշխարհային հեղինակահանջատէրերը անյարգալից են «համաշխարհային հեղինակութիւններին» կարծիքների նկատմամբ: Բայց որ նրանցից ոչ մէկը ճանաչում չունի համաշխարհային եւ նոյնիսկ երբեմնի համահովտական ասպարէզի մէջ, դժուար չէ համոզուել բանաստեղծ ո՛չ միայն Լարուսները, Ռոբերտները, Բրիտանիկաները, այլեւ՝ «Սովետական հանրագիտական բառարան»ը (Մոսկուա, 1990 թ.): Անյողողոզ մի փաստ, որից հետեւում է այն ճշմարտութիւնը, թէ

սովետական իրականութեան մէջ դոկտորի ու ակադեմիկոսի կոչումով զարդարուած ամէն ոք չէ, որ գիտնական է, եւ ամէն ճշմարիտ գիտուն չէ, որ արժանացել է դոկտորի ու ակադեմիկոսի տիտղոսի: Չենք մոռանալու, որ կոչումներն ու տիտղոսները մեծաւ մասամբ, եթէ չասենք՝ ամէնից առաջ եւ հիմնականին շնորհուել են ծառայամիտներին, ովքեր Հլու-Հնազանդ կատարել են պալատականի իրենց պարտականութիւնները:

Բայց մի պահ մոռանանք կեղծ հեղինակութիւն ստեղծելու այս հանգամանքը, եւ ընդունենք, թէ հայերէնի, այբուբենի եւ ուղղագրութեան հակառակորդները յիշուի «համաչխարհային համբաւ» ունեն: Յետո՞յ... եւ ընդհանրապէս, ե՞րբ ենք սթափուելու եւ մէկ ընդ միշտ ըմբռնելու, թէ «անուանի» կամ «համբաւաւոր» կարող են օրինակելի լինել այն դէպքում միայն, եթէ նրանց կեանքն ու գործը նուիրուած է ազգային շահին: Ի՞նչ արժէք կարող է ունենալ այն զինուորը, որ թշնամու բանակի մէջ խիզախօրէն կուռւմ է իւրայիններէի դէմ եւ դառնում է «հեղինակաւոր զօրավար»:

Ինձ տարակուսանք է պատճառուում նաեւ այն հանգամանքը, որ ազգային շահի նկատմամբ իրենց նուիրումով եւ հայերէնի ճակատագրով մտահոգուած մարդկանց անունները ամօթխածօրէն չեն տալիս Հայաստանի մէջ, երբ խօսք է բացուում լեզուի, այբուբենի եւ ուղղագրութեան խնդրի շուրջ: Բայց գուցէ Յովհաննէս Թումանեանը, Ակսել Բակունցը, Պարոյր Սեւակը, էլ չեմ խօսում Հրաչեայ Աճառեանի, Գրիգոր Ղափանցեանի, Մխիթարեան Հայրերի աստղաբոյլի մասին, նուա՞ղ հեղինակութիւններ են, քան Գէորգ Ջահուկեանը, Ռոպեր Ճեպեճեանը, Պետրոս Բեղիրեանը կամ Պարոյր Երիցեանը եւ միւս յարգելի մարդիկ, որոնք ազնուօրէն նուիրուած են սովետական ապագային շահին:

ԿԱՐԷՆ Ա. ՍԻՄՈՆԵԱՆ

(Հատուած)

ՄԵՐ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ...

Քանի որ ունինք մէկ հայրենիք եւ ամէնքս գաւակներն ենք անոր, պէտք է բոլորուինք ուրեմն ուղղագրական մէկ համակարգի շուրջ:

Այս է մեզմէ պահանջուածը այսօր:

Այդ մէկուն հասնելու համար պէտք է ճշդել լաւագոյն ձեւը:

Համերաշխութեան ոգին պէտք է առաջնորդէ մեր լեզուին երկու ճիւղերուն տերերը, որպէսզի ուղղագրական դատը դրուի ճիշդ հունի մէջ:

Խորհրդային Միութեան օրերուն աղճատուած, օրինագանցուած ու հրամանագրով պարտադրուած ուղղագրութիւնը անկասկած զոիք եղաւ կարմիր բռնակալութեան, որուն դրօշակիրները հետեւեցան ամբողջատիրական վարչաձեւին, որով կը պարզուէր ազգային գոյն ու դիմագիծ ունեցող մշակոյթներուն փլուզումը, անջատուող աւանդականէն:

Այդ եղաւ նաեւ Աբեղեանական ուղղագրութեան մէկնակետը: Այս իրականութեան դիմաց Հայաստանի հայագետն ու պարզ ընթերցողները պիտի ըսէին.

- Օրերը խառնակ էին, էլի, սովետին հրահանգն էր, ինչ արած...

Բայց այսօր օրերը պայծառ են, յստակ ու արեւոտ, մտածումներու եւ հոգիներու մէջ, եւ պէտք է ունենանք երեկուան կոպիտ սխալները դարմանելու քաջութիւնը: Հիմա ոչ ոք բռնած է մեր կոկորդէն, ոչ ոք ծուռ կը նայի մեզի, իսկ Սիպերիան շատ հեռու է մեզմէ:

Յաւակնութիւնը չունինք ենթակայական մարզանքներ ոնելու, ըսելու «իմս աւելի լաւ է, քան քոնը»: Ատիկա ծիծաղելի պիտի ըլլար: Պէտք է կանգնիլ ծառին արմատին, եւ ոչ թրթռացող ճիւղին վրայ:

Ու հիմա, մեր համեստ կարծիքով, լուծման լծակները կը գտնուին հասուն եւ անկաշկանդ միտքի տեր Հայաստանի թէ Սիփիւքի հայագետներուն մօտ, որոնք ձեռք ձեռքի՝ պէտք է միանան կլոր սեղանի մը շուրջ եւ անկեղծօրէն վերաքննեն հարցը արդարամտութեամբ եւ ոչ՝ կողմնակալութեամբ, քաջաբար ըսեն, թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն. թէ երէկ մենք մորկաւ էինք բաժնուած, իսկ այսօր մրրիկուսեն.

ՇԱՀԱՆՊՈՒՄՏ

Լ. Միրիջանեան

ԺԱՄԱՆԱԿԸ ՊԱՐՏԱԲՈՐԵՑՆՈՂ Է

Նորհրդային-աքեղեանական «ուղղագրութիւնը» վաղուց հասել է իր նպատակին՝ ապագայնացրել է Հայաստանի գրաւոր հայերէնը: Մէկից անելի օրինակներով մենք արդէն հաւաստիացանք, որ ժողովրդին պարտադրուած է այնպիսի գրաւոր լեզու, որը դուրս է ազգային լեզուամտածողութեան օրինաչափութիւններից:

Իրավիճակը տազնապալի է ո՛չ միայն Հայաստանաբնակներին համար: Համազգային միասնական ուղղագրութեան 80ամեայ բացակայութիւնը զագաթնակէտին է հասցրել մեր ժողովրդի ո՛չ միայն ազգային մտածողութեան, այլեւ աշխարհասփիւռ զանգուածների հետ համազգային փոխըմբռնման եւ միասնական մտածողութեան արգելակումը: Հայրենիքում տպուած գրքերը, թերթերն ու ամսագրերը մեծաւ մասամբ անմատչելի են Սփիւռքին՝ եղծուած ուղղագրութեան հետեւանքով: Նոյն պատճառով, Սփիւռքի մամուլն ու գրականութիւնը, արեւմտահայ գրականութեան հետ միասին, անհասանելի են մնում Հայաստանցիներին: Անկեղծ լինելու դէպքում, պէտք է ընդունել, որ հիմնականում ջուրն են ընկնում ը շահ միասնութեան երկուստեք գործադրուող ջանքերը՝ խորին ամսոսանքի արժան իրողութիւն:

Բոլոր նրանք, ովքեր մասնակցում էին 1999ի Սեպտեմբերին Երեւանում կայացած Հայաստան-Սփիւռք Համաժողովին, միշտ կը յիշեն այն խանդավառութիւնը, որով Նախագահ Ռոբերտ Քոչարեանը, Ազգային Ժողովի նախագահ Կարէն Դեմիրճեանը, Վարչապետ Վազգէն Սարգսեանը, բարձրաստիճան հոգեւորականներ, գործարար շրջանների ներկայացուցիչներ, անուանի մտաւորականներ, մէկ սիրտ, մէկ հոգի դարձած հաստատեցին «Մէկ ազգ՝ մէկ մշակոյթ» սրբազան կարգախօսը՝ տեսական ըմբռնումներից այն փոխադրելով գործնական հիմքի վրայ: Միշտ պիտի յիշուեն նաեւ այն հուժկու, որոտընդոտ ծափերը, որոնցմով բազմահազարանոց դահլիճը ձայնակցեց բանաստեղծ Վահէ Օշականին, երբ նա իր ելոյթում պահանջեց Հայաստանում վերականգնել Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը, յայտարարելով, թէ

Հայաստան - Սփիւռք կապերի հետագայ զարգացումը մեծապէս պայմանաւորուած է միասնական ազգային ուղղագրութեան վերականգնումով:

Այժմ 2002 թուականն է: Անցած ժամանակամիջոցը լիովին բաւարար էր Հայաստանում ազգային ուղղագրութիւնը վերականգնելու, գործնական հունի մէջ դնելու, դրանով ազգային միասնականութեան կամուրջներն ընդլայնելու համար: Բաւարար էր, այո՛, սակայն...

Մակայն յամառ է լեզուաբանների այն խումբը, որն ազգային՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնման մասին լսել անգամ չի ուզում: Այդ խումբը ոչ մի առիթ բաց չի թողնում՝ Գիտութիւնների Ազգային Ակադեմիայի ղեկավարութեանը, նրա միջոցով Հանրապետութեան ղեկավարութեանը ապակողմնորոշելու եւ Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը խափանելու համար:

Դժուար չէ կանխազգալ ընթերցողի հնարաւոր հարցը.
- Գուցէ լեզուաբանների այդ խումբը հիմնաւոր փաստարկներ ունի:

Բանն էլ այն է, որ չունի՛, չի՛ ունեցել եւ ունենալ չի՛ կարող:

Ազգային ուղղագրութեան վերականգնումը կենսական անհրաժեշտութիւն է: Դէմ գնալ այդ անհրաժեշտութեանը, կը նշանակի լողալ պատմութեան գետի ընթացքին հակառակ: Լեզուաբանների այս խումբը դա հիանալի գիտակցում է: Նրա յոյսը այդ գետի ընթացքը ո՛չ թէ գիտականօրէն յաղթահարել կարողանալու վրայ է, այլ իրենց տիտղոսներով միամիտների վրայ ներգործելու: Իսկ դա՝ գիտական տիտղոսով կամ ազդեցիկ գործելամիջոց էր, որը, ցաւօք, տակաւին չի վերացել: Մարդիկ դեռեւս չեն վարժուել ճշմարտութիւնը եւ համոզիչ խօսքը տիտղոսներից ու պաշտօններից վեր դասելուն, ինչն ընդունուած կարգ է Նորհրդային կոապաչտութիւն չապրած երկրներում:

Լեզուաբանների յիշեալ խմբի փաստարկների մասին ընթերցողին ընդհանուր պատկերացում տուած լինելու համար, ծանօթանանք նրանցից ամենահեղինակաւորի՝ ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեանի տեսակէտներին: Ցարգելի լեզուաբանը վերջերս մամուլում յայտարարեց, «Իմ կարծիքով, լեզուաբանը վերջերս մամուլում յայտարարեց, «Իմ կարծիքով, գիտական տեսակէտից անմտութիւն է դասական ուղղագրութեանը վերադառնալը: Աշխարհում չկայ մի դէպք, որ օգտակար բարեփոխում կատարուի, յետոյ նորից յետ գնան»:

յայտարարութիւնը «Հիմնաւորել» է՝ բերելով «մի ամբողջ շարք բառեր, որոնք դասական ուղղագրութեամբ հնարաւոր չէ գրել՝ առանց աղճատելու բառիմաստը (բույս, թոզ, կոոպերացիա, կոորդինացիա, դեպո, եւայլն» («Գրական թերթ», 9 Յունիս 2000թ.):

Բերուած օրինակները փայլուն կերպով հաստատում են գիտական տիտղոսներով կամ ազդեցիկ պաշտօնով միամիտների վրայ ներգործելու սովորոյթի վերաբերեալ վերելում մեր ասածը:

1600 տարի է, ինչ բույս բառը դասական, այսինքն՝ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ գրուում է բոյս, եւ դրանից նրա բառիմաստն ամենեւին չի աղճատուել: Ինչ վերաբերում է թոզ բառին, ապա Հրաչեայ Աճառեանի անունը կրող Լեզուաբանութեան ինստիտուտի տնօրէն, յարգարժան ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեանին պէտք է յիշեցնենք, որ հանճարեղ Հրաչեայ Աճառեանի «Հայերէն արմատական բառարան»ում այդ բառը գրուած է թօզ ձեւով ու բացատրուած է «կալի մանրուք, փոշի, մղեղ»: Գրանից յետոյ խօսք կարող է լինել այս բառի իմաստի աղճատման մասին: Այս ի՞նչ թօզ է, որ պարոն Զահուկեանը փչում է միամիտների աչքին...

Գալով կոոպերացիա եւ կոորդինացիա բառերին՝ դրանք մեր լեզուից արդէն վտարուած օտարաբանութիւններ են եւ չեն արժանանալու դասական ուղղագրութեանը: Առաջինի փոխարէն օգտագործում ենք համագործակցութիւն, երկրորդի փոխարէն՝ համակարգում: Մնաց դեպո բառը, որի իմաստը երբեք չի աղճատուի, եթէ մնայ նոյնութեամբ կամ գրուի դեպօ:

Դասական ուղղագրութիւնը որեւէ բառի իմաստ աղճատելու յատկութիւն չունի եւ չի կարող ունենալ, քանի որ ստեղծուած է ազգային լեզուամտածողութեան օրինաչափութիւնների հիման վրայ: Մի՞թէ հայկական չքնադագեղ Նուարդ անունը դասական ուղղագրութեամբ կարող էր աղճատուել՝ դառնալով Նվարդ, երբ որ բառիմաստը վարդի հետ բնաւ կապ չունի: Մի՞թէ Յովհաննէսը կը դառնար Հովհաննէս, երբ հովի հետ կապ չունի: Մի՞թէ Վարդգէսը կը դառնար Վարդգես, աղճատուելով ու մնալով անհասկանալի, քանի որ հայերէնում գես արմատ կամ ածանց չկայ: Մի՞թէ Զօրայրը, հօրը, գօրքն ու գօրավարը կը գրկուէին գօրեղ, գօրութիւն բառիմաստից: Մի՞թէ յաւէտ, յաւակնել, յաւելում բառերը իմաստով կ'աղճատուէին՝ յն փոխելով հի, երբ որ հաւի հետ առնչութիւն չունեն: Մի՞թէ գետ բառը դասական ուղղագրութեամբ կարող էր մարդ արարածին առնչուել անհեթեթ բառա-

կազմութիւններով, ինչպէս օրինակ՝ ամենագետ (բոլոր գետերի տէ՞ր), անգետ (գետ չունեցող), բանագետ (խօսքի գե՞տ), գրագետ (գրելու գե՞տ), տգետ (գետ չիմացող), լեզուագետ (լեզուի գե՞տ), երաժշտագետ (երաժշտութեան գե՞տ), հայագետ (հայի գե՞տ), օրինագետ (օրէնքների գե՞տ)... Դասական ուղղագրութեամբ գետ արմատը կը գրուէր իր բնական ձեւով, բառիմաստները չէին աղճատուի, եւ ամէն ինչ կը լինէր պարզ ու հասկանալի՝ ամենագէտ, անգէտ, բանագէտ, գրագէտ, տգէտ, լեզուագէտ, երաժշտագէտ, հայագէտ, օրինագէտ, եւայլն, եւայլն:

Ինչպէս տեսնում ենք, բառիմաստի աղճատումը միայն արեղեանական՝ ժամանակակից ուղղագրութեան յատկութիւնն է:

Դառնանք ակադեմիկոս Զահուկեանի այն արտայայտութեանը, թէ «Աշխարհում չկայ մի դէպք, որ օգտակար բարեփոխում կատարուի, յետոյ նորից յետ գնան»: Յարգելի ակադեմիկոսին պէտք է յիշեցնենք, որ այդպիսի դէպք կայ: 1980 թուականին հրատարակուեց «Հայոց լեզու, 1ին մաս, Ա. պրակ» բուհական դասագիրքը՝ Գէորգ Զահուկեանի, Էդուարդ Աղայեանի, Վարազդասագիրքը՝ Գէորգ Զահուկեանի, Էդուարդ Աղայեանի, Վարազ Առաքելեանի եւ Վաղարշակ Քոսեանի համահեղինակութեամբ: 15.000 օրինակ տպաքանակով ուսանողութեանը մատուցուած այս դասագրքում, առաջին անգամը լինելով, անաչառ գիտական վերաբերմունք է դրսեւորուած Արեղեանական ուղղագրութեան հանդէպ: Դասագրքի 174րդ էջում ամենայն յատկութեամբ գրուած է, թէ 1922 թուականին «Արեղեանի այս բարեփոխութիւն կոչուած ուղղագրութիւնը առանց որեւէ քննութեան ընդունուեց եւ գործածութեան մէջ դրուեց՝ հակառակ ողջ հայ մտաւորականութեան բողոքին: Արեւմտահայութիւնը, պարսկահայերը ու գաղութների ողջ մշակութային հաստատութիւնները մերժեցին այդ «բարեփոխութիւնը»: այդ միայն պարտադիր դարձուեց Սովետական Միութեան սահմաններում: Այս ուղղագրական «բարեփոխութիւնը» ունէր բազմաթիւ անյարմարութիւններ»: Նոյն էջում անդրադարձ կայ նաեւ 1940 թուականին պետական որոշմամբ կատարուած Արեղեանական ուղղագրութեան վերանայուած տարբերակին, որը եւ գործում է ցայսօր: Որոշակիօրէն ասուած է, որ «բարեփոխութեան» ենթարկուած այս տարբերակն էլ լիակատար դարձանում չէ. «Այս բարեփոխութեամբ մասամբ դարմանուեց Արեղեանի անյաջող ուղղագրութիւնը»: Դասագիրքը, վերջապէս, ճշմարիտ խօսք ասաց ներկայիս ուղղագրութեան մասին՝ այն որակելով «Արեղեանի անյաջող ուղղագրութիւն»: Սա, յիրաւի, ծրագրային եւ օգտակար բարեփոխում էր: Ակադեմիկոս Գէորգ Զահուկեանն

աճա, 20 տարի անց, յայտարարում է, թէ «Իմ կարծիքով գիտական տեսակէտից (ուրիշ տեսակէտ էլ կարող էր լինել - Լ.Մ.) անմտութիւն է դասական ուղղագրութեանը վերադառնալը»... Մի՞թէ սա «նորից յետ գնալ» չէ, եւ արդեօ՞ք այս յետ գնալու մէջ կարող է լինել գիտական սկզբունքայնութեան որեւէ նշոյլ...

Տարօրինակ իրողութիւն է, որ արեղեանականների պատկերացմամբ ուղղագրութիւնը պատուում է միայն մէկ հարցի շուրջ՝ բառը գրել այնպէս, ինչպէս հնչում է: Թէ դրանից լեզուի մէջ ի՞նչ աւերածութիւններ են առաջացել եւ դեռ շարունակում են առաջանալ, դա նրանց հոգը չէ: Նրանք շարունակում են Մանուկ Աբեղեանի խաղացած ինքնատիպութիւնը՝ արհամարհելով նաեւ մօտ ու հեռու ժողովուրդների ուղղագրութիւնների տրամաբանութիւնը: Ինչքա՞ն կարելի է հաշուի չնստել ազգային լեզուամտածողութեան օրէնքների հետ, որոնք ընկած են լեզուների ստեղծման հիմքում: Մի՞թէ աշխարհի միակ խելօք ժողովուրդը մենք՝ հայերս ենք, որ ունեցանք երկու ուղղագրութիւն՝ բնական մէկի փոխարէն: Մի՞թէ Անգլիան չէր կարող մի բռնի ռեֆորմով հրաժարուել իր լեզուի խրթին տառադարձութիւնից: Ինչո՞ւ է անգլիացին գրում չուրչ (church) եւ կարդում չըրչ, որովհետեւ դա է նրա ազգային ուղղագրութիւնը: Այդ ուղղագրութիւնից դուրս չկայ ո՛չ անգլիացի, ո՛չ անգլերէն: Մի՞թէ ողջ Ռուսաստանում չգտնուեց մի Աբեղեան, որպէսզի ռուսներին ազատէր խորոշ գրելու եւ խարաշո կարդալու «դժուարութիւնից»: Բայց ռուսերէնն էլ նրանով է ռուսերէն, որ ունի իր ազգային ուղղագրութիւնը, որի համաձայն պարտադիր չէ գրել այնպէս, ինչպէս հնչում են... Պարտադիրը բառի արմատը, բնածին տեսքը, ազգային կերպը պահել-պահպանելն է, առանց որի չի կարող լինել լեզու, լեզուի բնականոն աճ ու զարգացում:

Առանց սեփական, ինքնօրինակ, մշտակայուն արմատների, ընդհանրապէս չի կարող լինել ոեւէ ազգի լեզու: Ինչպէս որ մարդիկ ունեն բազում ընդհանուր յատկանիշներ եւ, դրանց կողքին, ունեն նաեւ միայն իրենց բնորոշ յատկութիւններ, որոնցով տարբեր են միւսներից, ճիշտ այդպէս էլ լեզուներից ամէն մէկն ունի իր անհատականութեան վկայագիրը, որն անփոփոխելի է, միշտ պիտի մնայ ինքնատիպ, ձեւափոխման ո՛չ ենթակայ: Անհատականութեան այդ վկայագիրը լեզուի ուղղագրութիւնն է:

Հայերէնի անհատականութեան վկայագիրը փոխած, Հայոց լեզուի հիմքերը քայքայած Մանուկ Աբեղեանի այսօրուայ յետնորդները իշխանութիւններին կարողանում են համոզել, թէ

լեզուի տէրն ու տիրականը իրենք են, եւ անարգել առաջ են տանում իրենց ազգավնաս ու ազգակործան գործը:

Սակայն պէտք չէ մոռանալ, որ ժամանակները փոխուել են: Ուղղագրութեան խնդիրն այլեւս հնարաւոր չէ շահարկել Խորհրդային սնտոի գաղափարներով՝ «ժողովրդական զանգուածները հեշտ են իւրացնում», «դասականը եկեղեցու եւ գրաբարի ուղղագրութիւնն է», եւ այլն: Անկախացած ժողովրդի ուղղագրութիւնը պէտք է որոշուի ազգային հիմքերի վրայ: Մեր լեզուաբանները վերջ ի վերջոյ պէտք է ընդունեն, որ լեզուն լեզուաբաններին սեփականաշնորհուած՝ մասնաւորեցուած կալուածք չէ: Դասական, ազգային՝ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը համայն Հայ ժողովրդի 1600ամեայ համազգային սեփականութիւնն է: Աբեղեանի, մեղմ ասած՝ անյաջող ուղղագրութիւնը մի 80ամեայ թիւրիմացութիւն է, որն Անկախ Հայաստանին տխուր ժառանգութիւն է մնացել Խորհրդային կարգերից, եւ ինչքան շուտ մենք նրանից ազատուենք, այնքան լաւ:

Թող որ արեղեանականների հրամանատարական կազմում շարունակում են յամառել: Միեւնոյնն է, կեանքն իրենն է պահանջում եւ իրենը թելադրում: Գրաւած լինելով գիտական հաստատութիւնների, բուհերի ամբիոնների, դեկանատների եւ զանազան ու զարմանազան օղակների ու խորհուրդների ղեկավար ամբիոնները, արեղեանականների որոշակի մի խումբ առայժմ կարողանում է պարտադրել իր կամքը: Նրանք հեշտութեամբ ձեռք են բարձրացնում անկախութեան ձեռքբերումների վրայ նոյնպէս: Նրանց օրապակաս պահանջներին վստահելով, իշխանութիւնները Հանրապետութիւն բառն աղճատեցին մայր թերթի ճակատին, պաշտօններից ազատեցին Մեսրոպեան ուղղագրութեան ջատագովներից մի քանիսին, հասան այն բանին, որ մամուլը, չնչին բացառութեամբ, դադարեց ազգային ուղղագրութեամբ նիւթեր տպագրելուց:

Այս բոլորը, իսկ սրանք դեռ բոլորը չեն, նորից յետ գնալու ցաւալի դրսեւորումներ են, երիցս ցաւելի, քանի որ տեղի են ունենում ո՛չ թէ Մոսկուայի թելադրանքով, այլ՝ անկախութեամբ երաշխաւորուած ժողովրդավարութեան պայմաններում...

Յամենայնդէպս, դէպի արդարութիւն պատմութեան ընթացքն անկասելի է, եւ ամէն պղտորութիւն կը յատակուի: Մենք մնում ենք հրապարակօրէն արտայայտած մեր համոզմանը՝ «Ապագան Մեսրոպեան ուղղագրութեանն է» («Ազգ», 22 Յունուար 1997): Դա միայն մեր համոզումը չէ: Յայտնի է, որ մեր՝ Մեսրոպ-

եան ուղղագրութեան պաշտպաններին հետ մէկտեղ, այդպէս են կարծում շատ լեզուաբաններ եւս: Շատերն էլ հարկադրուած են առերեւոյս ընդունել գործող ուղղագրութիւնը՝ արեղեանամով վերադասանքի զայրոյթից խուսափելու, աշխատատեղը չկորցնելու, անհնալիք գիտական աստիճանից ու կոչումից չզրկուելու համար: Քչերը կարող են լինել Վարազ Առաքելեան (1910-2001)՝ ո՛չ միայն բանասիրական գիտութիւնների դոկտոր, պրոֆեսոր, այլեւ համարձակ ազգային-հասարակական գործիչ: Վարազ Առաքելեանը գրել է. «Կը գայ նաեւ ուղղագրութեամբ գրադուելու ժամանակը» («Նրեւան», 19 Մարտ 1999):

Արդեօք, դեռ չա՞տ պիտի սպասենք, մինչեւ որ «կը գայ նաեւ ուղղագրութեամբ զբաղուելու ժամանակը»: Մեր կարծիքով, այդ ժամանակը եկաւ Անկախութեան Հռչակագրի հետ միասին, միայն թէ իշխանութիւններն աւելի քան անհետեւողական գտնուեցին: Խորհրդային բոլոր օրէնքները վերացան կամ վերանայուեցին, մինչդեռ ազգային ուղղագրութիւնը կասեցնելու վերաբերեալ 1922 թ. Մարտ 4ի տխրահռչակ Որոշումը տակաւին «փառաւորապէս» մնում է ի գորտ...

Մէկ ուրիշ լեզուաբան, արդէն 21րդ դարում, դոկտոր, պրոֆեսոր Պետրոս Բեդիրեանը յայտարարում է, թէ. «Ես չեմ ասում, թէ չպէտք է վերադառնալ դասական ուղղագրութեանը...: Եթէ գիտականօրէն հիմնաւորուում է այդ փոփոխութիւնը, ապա մեթոդիկայի խնդիրն է ծառայել այդ ուղղագրութեան ուսուցմանը» («Իրաւունք. հարց ու պատասխան», 22-28 Մայիս 2001 թ.): Մա նշանակում է, թէ ընդդիմութիւնն անտու՛մ է տեղի տալ: Պատրաստակամութիւն է յայտնուում, դասական ուղղագրութեան վերանվանման դէպքում, մշակել նրա ուսուցման մեթոդիկան: Պարզ է, այդպէս էլ պէտք է լինի:

Այն էլ ասենք, որ վաղը, երբ որ Հայաստանի Նախագահի Հրամանով չեղեալ յայտարարուի 1922 թ. Մարտ 4ի անփառունակ Որոշումը, եւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերահաստատուի, նախկին չունենա՞ք, որ անմիջապէս հրապարակ պիտի նետուեն նոյն արեղեանամովները եւ պիտի սկսեն միամիտներին համոզել, թէ իրենց ջանքերով վերականգնուեց դասական ուղղագրութիւնը, ողին եւ պիտի սկսեն ովսաննա երգել...

Թող երգեն: Միայն թէ արդարութիւնը յաղթանակի:
Եւ կը յաղթանակի՛:
Ժամանակը պարտաւորեցնող է:
ԼԵՒՈՆ ՄԻՐԻՋԱՆԵԱՆ

Քազին

ԱԿԱՂԵՄԻԿՈՍՆԵՐՈՒ ԶԱԿԱՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ...

Լեւոն Միրիջանեանի տեսութենէն կ'իմանանք, որ ակաղեմիկոս Զահուկեան, Էդուարդ Աղայեան, Վարազ Առաքելեան եւ Վաղարշակ Խոսեան, համահեղինակութեան կարգով՝ 1980 թուականին ուսումնական բարձրագոյն կարգերուն համար պատրաստած են դասագիրք մը, 15 հազար տպաքանակով, ուր Արեղեանական խեղագրութիւնը ըստ ամենայնի անընդունելի գտնելէ ետք, հեղինակներէն մէկը, այսօր արդէն միջազգային համբաւի տիրացած Գեորգ Զահուկեան, քսան տարի ետք կը յայտարարէ, թէ «Իմ կարծիքով գիտական տեսակետից անմտութիւն է դասական ուղղագրութեան վերադառնալը»:

Երէկ այնպէս, այսօր այսպէս զարգացումներու յաճախ հանդիպեցաւ հայ մարդը, մասնաւորաբար համայնավար լուծը թօթափած եւ անկախութեամբ շնչող որոշ մարդոց մօտ, բայց մընչ ուրիշներ բռնօրէն պարտադրուածը բեռնաթափելու կը միտին, ակաղեմիկոս Գ. Զահուկեան ազատութեան օրերուն կառչած կը մնայ բռնակալութեան օրերուն եւ բռնութեամբ պարտադրուածին:

Ընթերցողը ակաղեմիկոս Զահուկեանի կեցուածքին յար եւ նման կեցուածք մը մատնած ուրիշ ակաղեմիկոսի մը եւս հանդիպեցաւ վերջերս. Նորոգ հանգուցեալ Լեւոն Զախվերդեանին, որուն ուղղագրական բարենպաստ տեսութիւններուն հայ մարդը առնուազն երեք անգամ հաղորդուելէ ետք, չորրորդին ափ ի բերան մնաց, երբ առաջին երեքին տրամագծօրէն հակառակ զիջք մը սկսաւ քուէն տալ անբարենպաստին:

Առաջինը իր խմբագրած «Պարոյրը» խոհագրութեան մէջ, ուր եղերաբախտ բանաստեղծին պէս Արեղեանական ուղղագրութիւնը վնասարար կը համարէր, երկրորդը՝ «Վարպետը» անուն իր միւս գործին մէջ, Իսահակեանի հետ վարած գրոյցին ատեն, զոր արտադրեցինք «Բազին» ի անցեալ տարուան չորրորդ համարին մէջ, իսկ երրորդը իբրեւ իր այժմեութիւնը պահած տեսութիւն վերջերս ուշադրութեան յանձնեց քաղաքիս «Զանասեր» երկշաբաթաթերթը, ուր խմբագրական ծանօթութեամբ մը կը յայտնէ, թէ հեղինակը նոյն ելոյթը ունեցած է 1981 Ապրիլին, Հայաստանի Գրողներու Միութեան ութերորդ համագումարին եւ զայն լոյս ընծայած է «Ստորումներ» անուն հատորին մէջ (1984):

Կարդանք.-
 «Մենք գլուխ եւք խոնարհում Մանուկ Արեղեանի հայագիտական վիթխարի վաստակի, բայց ոչ հայերէնի ուղղագրութեան այն «բարեփոխման» առաջ, որի պատճառած վնասն աւելի շատ եղաւ, քան օգուտը, ինչպէս համոզուած ասում են մեր լեզուաբանները, եւ մեր սերունդն էլ տեսաւ իր աչքով: Դրա բացասական կողմերից մէկն էլ այն էր, որ խորթացում ընկաւ Մայր Հայրենիքի հայութեան ուղղագրութեան եւ Սփիւռքի ուղղագրութեան միջեւ: 1940ին այդ «բարեփոխում» ուղղագրութիւնը վերստին բարեփոխուեց՝ մղուելով դէպի

աւանդականը: Լեզուաբանների ու գրողների կարծիքն այն է, որ պետք է եւս մի քայլ արուի դէպի աւանդականը, որի նպատակը կը լինի հայերէնի հնչիւնային համակարգի աւելի ստոյգ դրսեւորումը, իսկ հետեւանքը՝ երկու ուղղագրութիւնների առաւել մերձեցումը: Մերձեցումը պետք է կատարուի փոխադարձաբար, լեզուագետների համատեղ ուժերով, փոխադարձ ըմբռնումով»:

Մեծասքանչի ուղղագրութեան հարցով շահագրգիռ չկայ թերեւս մէկը, որ չբաժնէ Լեւոն Յախվերդեանի վերը արտագրուած տեսութիւնը:

Եւ չբաժնէ նաեւ նոյն տեսութեան շարունակութիւնը:

Ջարմանալի է սակայն, որ ակադեմիկոս Լեւոն Յախվերդեան, ճիշդ նոյն տիտղոսով զարդարուած Գեորգ Ջահուկեանի պէս, մոռցած քսան տարի առաջ վկայակոչած «մեր լեզուաբանները» եւ մոռցած իր աչքով տեսածները, այսօր բոլորովին ուրիշ ակնոցով մը կը նայի խնդրոյ առարկայ հարցին, «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթի էջերուն «Յանուն Մեսրոպեան ուղղագրութեան» հանդէս եկած մտատրականներուն դէմ գրուած ելոյթին մէջ, հեշտ համարելով Արեղեանական սխալերէնը, ու դժուար՝ Մեսրոպեանը, սենով ճերմակի վրայ գրելով, «Ինչու պետք է գրենք Յիշատակ, յուշ, յանուն եւ կարդանք հիշատակ, հուշ, հանուն, ինչու պիտի գրենք Յակոբ, Յասմիկ եւ կարդանք Հակոբ, Հասմիկ», եւայլն:

Լեզուի մը ուղղագրական հարստութիւնը այս աստիճան հարստահարելու միտումը սովորական մահկանացուներուն ներելի է թերեւս, բայց չենք կարծեր որեւէ արդարացում կարելի է գտնել նոյն տրամաբանութիւնը կիրարկող ակադեմիկոսներուն:

Լեւոն Յախվերդեանի խնդրոյ առարկայ գրութիւնը կը կոչուի «Մտաւորական մարդիկ էք, գոնէ դուք ձեզ պարկեշտ պահեցէք», որ «Հայաստանի Հանրապետութիւն» թերթին (23 Յունուար 1998) մէջ լոյս տեսնելէ ետք անցաւ նաեւ 2000 թուականին լոյս տեսաւ իր «Մենք եւ մեր դժուար օրերը» անուն հատորին մէջ:

Գեորգ Ջահուկեանի եւ Լեւոն Յախվերդեանի պէս մարդիկ եղան Հայաստանի մէջ, որոնք բոլշեփկեան հեղձուցիչ օրերուն աւելի առողջ կը մտածէին, քան ազատ մտածումի պայմաններ ստեղծած մթնոլորտին մէջ:

Մենք դիւրին չենք դիտեր հակասական այս երեւոյթը եւ հաճութեամբ չէ, որ նման մարդոց ելոյթները ուշադրութեան կ'ընծայենք:

Քազին

«ԿԱՍԿԱԾ ՉՈՒՆԵՆՔ...»

Մէկ դիրքէն տրամագծօրէն միաը անցած մարդոց շատ հանդիպած ենք... մարդիկ, որ երբեմն ապշութեան մատնուած են եւ երբեմն խնդրութեամբ ողորդուած:

Խօսքը, անշուշտ, չի վերաբերիր բռնակալական կարգերուն տակ բռնակալներուն օր մը խունկ ծխած եւ ուրիշ օր մը նզովք կարդացած խաւերուն: Այդ մէկը յաճախ պատահած է եւ ժամանակակիցները թէ յետնորդները ընդհանրապէս փափկանկատօրէն աչք գոցած են հակասութեանց վրայ:

Այդ պայմաններուն մէջ էր, որ մեր հայրենի սահմաններուն վրայ անազատութեան պայմաններուն մէջ անաստուածեան դարձած նոյն մարդերը այսօր աստուածաբանութիւն կ'ուսուցանեն նոյն մոլեռանդութեամբ եւ անոնց վարքին ծանօթ ուրիշներ կը զգուշանան մատի փաթթոց դարձնել իրենց դիմափոխութիւնը:

Տարօրինակը միան է, անըմբռնելին, ազատ ընտրութեան կարելիութիւններուն մէջ պարտադրուած խորթութիւններուն վրայ տարիներով յամառողներուն կեցուածքը կամ բնաշրջման երեւոյթներուն դէմ նիզակ ճօճողներուն պարագան, որ երբ ի վերջոյ առիթ կը տրուի իրենց սրբագրուելու, այս անգամ կը դառնան խորթին ամենէն մոլեռանդ հաւատացեալները:

Մենք անգամ մը, դարձեալ ուղղագրական հարցին կապակցութեամբ, ուշադրութեան յանձնած ենք նոյն ելեւէջներուն առնչուող յատկանշական պարագայ մը, նահատակ գրագետ Արտաշես Յարութիւնեանի ախտաճանաչումով, թէ՛

«Գաղափարը ինքնին պիտի ընդունուի՝ ճշմարտութեան ուժին շնորհիւ՝ զոր իր մէջ կը պարունակէ: Մտածելու ուր եղանակ մըն է ասիկա՝ որ այսօր հազիւ թէ կը ծնծղայ, բայց վաղը հոսանք պիտի կազմէ, ու անոնք, որ այսօր կը յամառին ճշմարտութեան լոյսը ուրանալ, հաւատացեալներու պիտի փոխուին առանց գիտնալու, ինչպէս աշխարհաբար գրել սկսան առանց ուզելու» («Արձակ երկեր» Փարիզ, էջ 136):

Պայծառամիտներուն ուրուանկայում ճշմարտութեան լոյսին երկրպագուներուն շարքերը խտացած են միշտ եւ բոլոր մարզերուն մէջ:

Այս կապակցութեամբ, հաւանականութիւն մը կը յայտնէ նաեւ Լեւոն Միրիջանեան:

«Այն էլ ասենք, - կ'ըսէ բանաստիճը,- որ երբոր Հայաստանի նախագահի հրամանով չեղեալ յայտարարուի 1922 թ. Մարտ 4ի անկառունակ որոշումը, եւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը վերահաստատուի, կասկած չունենք, որ անսխալապէս հրապարակ պիտի նետուեն նոյն Արեղեանականները եւ պիտի սկսեն միամիտներին համոզել, թէ իրենց ջանքերով վերականգնուեց դասական ուղղագրութիւնը, որին պիտի սկսեն ովսանա երգել»:

Մենք եւս կասկած չունինք, այն համոզումով, որ բռնութեան տակ հրամանագրուածը չէ կրցած ու չի կրնար օրէնքին կարգը անցնիլ...

Ն. Չարխուտեան

ՄԵԾԱՍՔԱՆՉԸ ԵՒ ՄԵՆՔ...

Այնքան կը սիրեմ ձեր լեզուն, որ մեր քան մէջ, ներկայիս,
հայերէն կը խօսիմ կնոջս եւ զաւակներուս հետ:
ՖՐԵՏԵՐԻՔ ՄԱՔԼԷՐ
Ֆրանսացի լեզուաբան

Ասկէ մօտ 76 տարի առաջ, 1922ին, այսինքն՝ Համայնավարութեան տիրապետութենէն Հազիւ երկու տարի մը ետք, Հայաստանի մէջ գործուեցաւ արարք մը, զոր պիտի որակենք «լեզուապղծութիւն»: Մոսկուայի դրդումով եւ բոլշեւիկ ղեկավարութեան Հաւանութեամբ՝ մեր Մեծաքանչը ենթարկուեցաւ «գենոցիդի», մէկ խօսքով՝ բռնաբարուեցաւ, ինչպէս կը բռնաբարեն գեղեցիկ կին մը, լեզուաբան Մանուկ Աբեղեանի եւ անոր նմաններուն գրիչով:

Մանուկ Աբեղեանին պաշտօն տրուած էր Մեսրոպեան այբուբենը յարմարեցնելու մարքս-լենինեան գաղափարախօսութեան, այսինքն՝ նոյնութիւն Հաստատել բառերու ուղղագրութեան մէջ:

Աբեղեան խնայեց բաղաձայնները եւ Հաշուեյարդարի ենթարկեց ձայնաւոր եւ կէս-ձայնաւոր գիրերը՝ է, Յ, Ի, Օ, եւ անոնց դէմ խեցեվճիռ արձակեց: Եւ ունեցանք Վահէի տեղ, վահ, եւի տեղ եվ, օյի տեղ ո, շօյի տեղ շոո, քիւնի տեղ թյուն, Զաւարեանի տեղ Զավարյան:

Պէտք չէ մարգարէ ըլլալ Հասկնալու Համար այս լեզուապանութեան նպատակը: Խորհրդային իշխանութիւնները ուզեցին աւելի ուրիշացնել մեր երկու լեզուները, որպէսզի կտրուի Հաղորդակցութեան կապը Հայրենիքի եւ Սփիւռքի միջեւ:

Կարգ մը յառաջդիմական լեզուաբաններ գացին շատ աւելի հետունները, անոնք առաջարկեցին Մեսրոպեան այբուբենը փոխարինել լատինական տառերով, ինչպէս ըրած էին թուրքերը, աւելի մերձենալու Համար միջազգային հոսանքին:

Բոլոր անոնք, որ անգլիական եւ ֆրանսական վարժարաններ եւ համալսարաններ յաճախած են, գիտեն այդ երկու լեզուներուն ուղղագրութեանց ղժուարութիւնները եւ որոգայթները:

Եւ պէտք է ընդունիլ, որ ամէնէն անրնական, անհեթեթ, անտրամաբանական ուղղագրութիւնը ունեցող լեզուն անգլերէնն է:

Այսօր անգլիախօս ամէնէն բազմամարդ երկիրը՝ Միացեալ Նահանգները, ունին երկու սրբութիւններ եւ զէնքեր՝ լեզուն եւ Սահմանադրութիւնը:

Ամերիկացի մտաւորականները, ակադեմականները, լեզուաբանները, ներկայացուցիչները, ծերակուտականները ընդունելով Հանդերձ անհեթեթութիւնը իրենց լեզուին ուղղագրութեան, որ չի համապատասխաներ Հնչիւնարանութեան, երբեք չեն մտածած զայն բարեփոխել եւ պատշաճեցնել բառերու հնչումին: Սակայն մօտ երկու դար կեանք ունեցող եւ սրբութիւն սրբոց նկատուող Սահմանադրութիւնը անոնք ենթարկեցին բազմաթիւ սրբագրութիւններու եւ բարեփոխութիւններու:

* * *

Երբ Հայաստան վերագտաւ իր անկախութիւնը, կարծեցինք եւ յուսացինք, որ իշխանութիւնները բան մը կ'ընեն դարմանելու Համար գործուած սխալը եւ լեզուին կը վերադարձնեն իր բնածին Հարազատութիւնը եւ պայծառութիւնը: Բայց յուսախար եղանք:

Ճիշդ է, սկիզբի ճգնաժամային օրերուն շատ աւելի հրատապ հարցեր կային լուծելիք, սակայն ասիկա պատճառ մը չէր անտեսելու լեզուին հարցը, որ մեծ ներդրումներէ աւելի կը պահանջէ գուրգուրանք եւ բարի կամեցողութիւն:

Այդ բարի կամեցողութիւնը չգտանք նախկին կառավարութեան մօտ եւ յուսացինք, որ այս նոր վարչակարգը, օգտուելով ներկայի խաղաղ պայմաններէն, կը սկսի բան մը ընել, կամ մտադրութիւն յայտնել վերականգնելու Մեսրոպեան ուղղագրութիւնը:

Այս պարագային ալ յուսախար եղանք:

Քանի մը տարի առաջ, պետական բարձրաստիճան պատուիրակութիւն մը՝ այսօր արդէն նախկին վարչապետ եւ երկու նախարար, այցելեց Լիբանան՝ երկու երկիրներու կապերը սերտացնելու համար: Լիբանան, թէեւ վիրաւոր եւ արիւնաքամ, նոյնիսկ այսօր նկատուած է սփիւռքահայութեան մշակոյթի եւ գրականութեան վառ օճախը: Հետեւաբար լիբանանահայերուն համար Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերականգնումը կենսական եւ առաջնահերթ հարց մըն է:

Մամլոյ ասուլիսի մը ընթացքին, երբ հարցում ուղղուեցաւ պատուիրակութեան Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերահաստատման մասին, Հայաստանի Հանրապետութեան «Օպերատիւ հարցերու» այն օրերու նախարար Շահէն Կարամանուկեան պատասխանեց, որ «Արեղեանական ուղղագրութեամբ Հայաստանում կրթուել է մի քանի սերունդ, եւ ուղղագրութեան փոփոխումը կարող է յանգեցնել նրան, որ երեք միլիոն մարդ միանգամից կը դառնայ անգրագէտ»:

Ես համոզուած էի, որ պարոն նախարարը կատակ կ'ընէր, որովհետեւ եթէ լուրջի առնենք իր պատասխանը՝ զայն պիտի նկատենք ո՛չ միայն անհեթեթ, այլեւ՝ ծիծաղելի:

Պէտք կա՞յ պարոն նախարարին յիշեցնելու, որ Մեսրոպեան ուղղագրութեամբ կրթուել է ո՛չ թէ մի քանի, այլ քանի մը տասնեակ սերունդ, այնպէս որ՝ Արեղեանական ուղղագրութեան որդեգրումը ուրացումն էր անոնց հազարամեայ ժառանգութեան:

«Պատուարժան օպերաթիւ հարցերի նախարարը խորհուրդ տուեց չչտապել: Նա միաժամանակ տեղեկագրեց, որ մշակուած են գիշումային տարբերակներ, որոնք գիշումներ են ակնկալում նաեւ Մեսրոպեան ուղղագրութիւնից»:

Պարոն նախարարը կրնա՞յ ըսել, որ ո՞վ է հայերէն գիրերուն գլխարարը եւ հետեւաբար բառերու ուղղագրութեան կեդտիւզը, Մեսրոպ Մաշտո՞ցն ու անոր աշակերտները, թէ Մանուկ Արեղեանը: Այն ատեն կ'որոշուի, թէ ո՞վ պիտի ըլլայ գիշողը՝ Մաշտո՞ց, թէ Արեղեան:

Իսկ Հայաստանի նախկին վարչապետը աւելցուցած է, որ «տարբերակներից մէկը Հայաստանում գործածուած լեզուն համահայկական դարձնելն է»:

Որովհետեւ լեզուի պարագային, Արեղեանական ուղղագրութիւնը սառցալեռան գագաթն է միայն, պարոն նախկին վարչապետ, մի՛ վորձէք Սփիւռքին պարտադրել ձեր տարբերակները, միայն բաւականացէ՛ք ձեր լեզուին վերադարձնելով իր հարազատ դիմագիծը, այդ մաքուր արեւելահայերէնը, զոր կը գործածէին Րաֆֆի, Թումանեան, Տէրեւան, Շիրվանզադէ, լեզու մը, զոր դիւրութեամբ կը կարդայինք, կը հասկնայինք եւ հաճուքով կ'ըմբռնէինք:

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ

Փաստեմնա

Բ. Չորասպեան

ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՀՐԱՏԱՊ Է...

1922 թ. արեղեանական ուղղագրութիւնը պետական որոշումով հայ ժողովրդին պարտադրուելուց յետոյ երկար ժամանակ թէ՛ հայրենի երկրում եւ թէ՛ Սփիւռքում հայագէտները, գրողներն ու հրապարակախօսները եւ ընդհանրապէս ողջ հայ մտաւորականութիւնը դատապարտում էին կատարուածը եւ պահանջում անյապաղ վերականգնել դասական ուղղագրութիւնը: Այս կապակցութեամբ գրուեցին բազմաթիւ յօդուածներ, անգամ գրքեր, որոնց մէջ խնդիրը քննարկուած էր ազգային միասնութեան, հին ու նոր գրականութիւնների կապերի խզման, ա՛նգամ թղթի խնայողութեան ու գրաչարների աշխատանքային արտադրողականութեան անկման եւ այլեւայլ տեսանկիւններից:

Այս բոլորի հետեւանքը եղաւ այն, որ 18 տարի յետոյ միայն, 1940 թուականին, մասնակի փոփոխութիւններ մտցուեցին մտորհրդահայ ուղղագրութեան մէջ, որով եւ հարցը փակուած համարուեց: Անհատի պաշտամունքի եւ յետագայ ծանր ժամանակներում մարդիկ կամայ թէ ակամայ ստիպուած լուեցին. ոչ ոք չէր համարձակուած խնդիրը հրապարակաւ արծարծել: Ճիշտ է, շատ աւելի ուշ առանձին փորձեր եղան, բայց դրանք հետեւողականօրէն դատապարտուած էին: Այսպիսով առերեւոյթ այն տպաւորութիւն է ստեղծուած, թէ հայերէնի ուղղագրութեան բնագաւառում ամէն ինչ բարւոք վիճակում է: Ա՛նգամ ողջունելի էր համարուած, եթէ սփիւռքահայութիւնը եւս Հայաստանի օրինակով անցնէր նոր ուղղագրութեան:

Եթէ մեզ մասամբ ստիպուած եւ մասամբ էլ տասնեակ տարիների սովորութեան ուժով, մարդիկ սկսում էին համակերպուել նոր ուղղագրութեանը եւ խորթանալ հնին, իսկ նոր սերունդները ոչ մի գաղափար իսկ չէին ունենում հնի մասին, ապա սփիւռքահայ մտաւորականութիւնը, առանց ընկճուելու, տասնամեակներ

չարունակ հետեւողականօրէն անդրադառնում էր հայերէնի միասնական ուղղագրութեան խնդրին, ջերմօրէն արձագանգում հայրենի երկրում այդ խնդրի շուրջ եղած ամէն մի ելոյթի եւ, ինքը եւս իր հերթին, զանազան դեղատոմսեր առաջարկելով, աշխատում էր մի այնպիսի լուծում գտնել, որ երաշխաւորէր գոնէ ուղղագրութեան միասնութիւնը, որ նշանակում էր՝ ապահովել մեր ժողովրդի երկու հատուածների հոգեկան կապի ամենամեծ գործօնի կենսունակութիւնը:

(...) Համաձայն պրոֆ. Ալ. Մարգարեանի՝ հայերէնի գործող այբուբենը ոչ այլ ինչ է, «քան հէնց մեսրոպեան հրաչակերտ այբուբենը, որտեղ, ինչպէս յայտնի է, միայն մի քանի, այն էլ՝ անհրաժեշտ ու անխուսափելի փոփոխութիւններ են կատարուել»: Երանի թէ այդ փոփոխութիւնները իսկապէս «անհրաժեշտ ու անխուսափելի» լինէին, բայց յայտնի է, թէ Մեսրոպեան այբուբենից «փոքրիկ» լի վտարումը եւ նրա փոխարինումը ու՝ ու, ինչպէս նաեւ ձայնաւոր է-ի ու օ-ի, իւ եւ ոյ երկբարբառների ուղղագրական միասնական կիրառութեան կուռ սկզբունքների խախտումները ինչպիսի հետեւանքներ ունեցան ճակատագրի դառն թելադրանքով տարանջատուած մեր ժողովրդի համար: Այս խնդիրները մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ դեռեւս ըստ ամենայնի չեն քննարկուել եւ իրենց գնահատականը չեն ստացել, բայց ժամանակը կը գայ եւ ցոյց կը տայ այն ցաւալի հետեւանքները, որոնք 1922 թ. ուղղագրական փոփոխութեան հետեւանքը հանդիսացան:

(...) Նոր ուղղագրութեան կողմնակիցները, այդ թուում նաեւ պրոֆ. Մարգարեանը, գտնում են, որ անցած 50 տարիների ընթացքում այդ ուղղագրութեամբ «ծովածաւալ գրականութիւն է ստեղծուել» հետեւաբար ինչպէ՞ս կարելի է դրանից հրաժարուել: Հարցադրումը արտաքուստ միանգամայն տրամաբանական է թուում, սակայն եկէք մի պահ տեսնենք ի՞նչ գրականութիւնից պիտի հրաժարուենք:

Մեր երկրի քաղաքական վերափոխումների, գաղափարական խնդիրների արմատական վերանայումների ներկայ պայմաններում այդ «ծովածաւալ գրականութեան» հիմնական մասը արդէն հնացել է եւ պիտանի չէ ո՛չ միայն գալիք սերունդների, այլեւ մեզ՝ ժամանակակիցներին համար, հետեւաբար կարելի է ասել, չատ բան, նա մահատանդ հասարակական գիտութիւնների

բնագաւառում, պէտք է նորից սկսել: Ի վերջոյ ստեղծուած պիտանի գրականութիւնն էլ իր տպագրական որակով հիմնականում ցածր ու տեսքով անհրապոյր է եւ վանում է ժամանակակից ընթերցողին: Նշանակում է մենք այսօր կանգնած ենք մեր գրականութեան հիմնաւոր նորացման խնդրի առջեւ, ուստի հիմա է ամենանպաստաւոր ժամանակը, որպէսզի վերանայուի մէկ ժողովուրդ եւ մէկ միասնական ուղղագրութիւն ունենալու խնդիրը:

(...) Չենք կասկածում, որ մեզ պիտի առարկեն, թէ դասական ուղղագրութեան մէջ եւս գործածուում են որոշ համր գրեր: Մեր յարդելի ընդդիմախօսները հաւանաբար քաջ գիտեն, որ գրաբարեան ուղղագրութեան կատարելագործման շուրջ դեռեւս միջին դարերից երկխօսութիւններ են տեղի ունեցել եւ շատ բան կատարելագործուել է, մնում են միայն աննշան արբագրումներ, որոնց կապակցութեամբ հնարաւոր է Հայրենիք-Սփիւռք համատեղ միասնութեան այնպիսի ուղղագրութեան հիմքի վրայ, այնպիսի ուղղագրութիւն որգեզրել, որ բաւարարելով ժամանակակից գիտութեան պահանջները, բաւարարի նաեւ մեր ժողովրդի երկու հատուածներին, ապահովի նրանց հոգեկան միասնութիւնը:

(...) Հարցը այստեղ, ի հարկէ, դասական կամ նոր ուղղագրութեանը նախապատուութիւն տալը չէ, այլ այն, թէ աշխարհասփիւռ մեր մի բուռ ժողովրդի արտակարգ սահմանափակ ու սուղ պայմաններում արդեօք կարիք կա՞յ դասական ու նոր ուղղագրութեամբ համակարգիչներ ունենալ եւ աւելորդ տեղը կրկնակի ու եռակի գործ կատարել: Մի՞թէ մենք այնքան հարուստ ենք, որ մեր ժամանակն ու եռանդը վատնենք ուղղագրութիւնները «թարգմանելով» եւ իրար յարմարեցնելով, ինչպէս արուում է 67 տարի շարունակ. հարիւրաւոր մտաւորական ուժեր Սփիւռքում, Հայրենիքին հաղորդակից լինելու մտահոգութեամբ, հայրենասիրական մղումներով, յաճախ ինքնազոհութեան գնով աշխատում են հայաստանեան հրապարակումները դասական ուղղագրութեան վերածել, իսկ Հայաստանում էլ աշխատում են Սփիւռքում ստեղծուած գրականութիւնը նոր ուղղագրութեամբ հայրենի ընթերցողներին մատուցել: Եւ այս ոչպէքում էլ հնարաւոր է լինում միայն ստեղծուած գրականութեան մի չնչիւն մասը իրար հասցնել: Արարելի է ամենայն վստահութեամբ ասել, որ հայաստանեան պատմագիտական, գրականագիտական, լեզուաբանական, արուեստաբանական, ճշգրիտ գիտութիւնների

եւ բազում այլ բնույթի գրականութիւնը սփիւռքահայ ընթերցող լայն շրջանների համար դժուար ընկալելի է, եթէ չասենք՝ ընդհանրապէս անհասանելի: Հետեւաբար մենք ի՞նչ իրաւունք ունենք հայրենի մտաւորականութեան հազար ու մի դժուարութեամբ երկնած մտքի արգասիքը փակի տակ դնել եւ արտասահմանում ապրող չորս միլիոններից աւելի մեր եղբայրներին զրկել դրանից օգտուելու հնարաւորութիւնից, դրանով իսկ նրանց անհաղորդ դարձնել հայրենի երկրի մշակոյթին:

(...) Մեզ մօտ կան մարդիկ, որոնք համոզուած են, թէ իւրաքանչիւր գրագէտ հայ երկու ուղղագրութիւններից էլ ազատ օգտուում է: Նման եզրակացութիւնը դժբախտաբար իրականութեանը չի համապատասխանում. դա միայն ցանկալի երազանք է: Ովքեր ի մօտոյ առնչուել ու առնչուում են երկու իրականութիւններին, շատ լաւ գիտեն, ու քաղաքական այլ գործօնների հետ մէկտեղ, ուղղագրութիւնների տարբերութիւնները մեզանից վանել ու վանում են Սփիւռքահայ հոծ զանդուածներին եւ արագացնում նրանց ուժացումը, իսկ հայրենաբնակ ժողովրդին էլ խորթացնում են սփիւռքահայութիւնը:

(...) Հրապարակայնութեան ու դեմոկրատիայի ներկայ պայմաններում, երբ հիմնովին վերագնահատուած են պատմութեան ու մշակոյթի շատ խնդիրներ, հայերէնի միասնական ուղղագրութիւնը նորից օրակարգի հարց է դարձել. երիտասարդական «Աւանգարդ» թերթը մտքերի փոխանակութիւն է բացել եւ արդէն առանձին մտաւորականներ հրապարակայնօրէն արծարծում են այդ կարեւոր հարցը, բայց այս անգամ ո՛չ միայն որպէս քաղաքական իրադրութեան թելադրանք, այլեւ՝ որպէս ժամանակակից գերզարգացած տեխնիկայի պահանջ՝ նրա առաւել ճշգրտութեան ու առաւել տրամաբանական համակարգի սկզբունքներով:

Մեր ժողովրդի պատմութեան ներկայ դժուարին ժամանակաշրջանում, երբ «Մէկ ժողովուրդ, մէկ հայրենիք» նշանաբանն է օրուաւ: կարգախօսը, երբ հայրենի պետական իշխանութիւնները դնում են մեր ժողովրդի երկու հատուածների մերձեցման, մշակութային ու տնտեսական կապերի սերտացման խնդիրը, երբ պէտք է խնայուեն մեր սահմանափակ ուժերն ու եռանդը, հրատապ է դառնում եւ միասնական ուղղագրութեան խնդիրը:

(Հատուածներ)

ԲԱԲԳԷՆ ԶՈՒՔԱՍԶԵԱՆ

«ՅԻՄՆԱԿԱՆ ՄԱՍԸ»...

Բազին

Հանգամանքներու եւ պաշտօններու դիրքերէն Աբեղեանական խեղագրութեան կառչած ակադեմիկոսները եւ միւսները եւ ասոնց շուքերը յաճախ այն վարկածին վրայ կը յենուն իրենց միտքերը, որ այդ ուղղագրութեամբ մշակուած է ահագին գրականութիւն մը, որուն տրուած մեծ հարուած մը պիտի ըլլար Մեսրոպեան ուղղագրութեան վերադարձը: Այսինքն՝ Աբեղեանականով սնածները մէկ օրէն միւսը պիտի կորսնցնեն կարդալու իրենց վարժութիւնը եւ դառնան անգրագէտ:

Այս մտայնութեան ուղղակի մէկ հակադարձութիւնն է կանխող էջերուն արտագրուած Լեւոն Չուգասգեանի գրութեան մէկ հատուածը, ուր կ'ըսուի, թէ առաջ քշուած «այդ «ծովածաւալ գրականութեան» հիմնական մասը արդէն հնացել է, եւ պիտանի չէ ո՛չ միայն գալիք սերունդներին, այլեւ մեզ՝ ժամանակակիցներին համար»:

Այդ «գրականութեան հիմնական մասը» երբեք պիտանի եղած է արդեօք, որուն մասին այդքան երկիւղածութեամբ կը խօսին Աբեղեանականները:

Լեւոն Չուգասգեանի կատարած ախտաճանաչումը ունի ընդհանուր բնոյթ մը եւ խնդրոյ առարկայ «ծովածաւալ» ին քաջածանօթները միայն կրնան պատկերացնել չըսուածը:

Չըսուածը մասամբ ըսելու համար պիտի ըսէինք, որ այդ «ծովածաւալ» ին ինստուն տոկոսը ո՛չ միայն շահեկանութենէ զուրկ է ըստ էութեան, այլեւ բեռ մը եղած է մեր մատենադարաններուն ու յիշողութեան, այլեւ բեռ մը եղած է մեր մատենադարաններուն ու յիշողութեան, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն: Մէկ կողմ ձգելով թեմը, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն: Մէկ կողմ ձգելով թեմը, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն: Մէկ կողմ ձգելով թեմը, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն:

Չըսուածը մասամբ ըսելու համար պիտի ըսէինք, որ այդ «ծովածաւալ» ին ինստուն տոկոսը ո՛չ միայն շահեկանութենէ զուրկ է ըստ էութեան, այլեւ բեռ մը եղած է մեր մատենադարաններուն ու յիշողութեան, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն: Մէկ կողմ ձգելով թեմը, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն: Մէկ կողմ ձգելով թեմը, անոր միատրոսներուն լոյս ընծայման օրերէն:

Ո՞րքերտ Կարայնաններու եւ կամ մեծ տան գաւակները» եւ ասոնց խաղարկուներէն Հրաչեայ Զոչարի «Մեծ տան գաւակները» եւ ասոնց որակակից միւսներուն արձակ ու «չափածոյ ձանձրոյթները»:

ՂԾՈՒԱՐ Է, անշուշտ խոտաններուն թուական համարը կատարել հոս, ինչպէս դժուար է ջիշել յայսկոյս մեծարուած խոտանները, Սիտալները, Յակոբ Գույումճեանները, Երիցանցները եւ հայոց ոսկեղէնիկ լեզուն յումպետս վատնած անաստիճան դպիրները, որ իրենց մարտնչող ծառայամտութեամբ ծաւալեցին «ծովածաւալը» եւ վարձատրուեցան՝ հայ բանտորին քրտինքը չարաշահած դրածոներէն:

Ո՛հ, «ծովածաւալ»ը երբեք վստահելի կռուան մը չէ կորսուած դատ մը շահելու օգտին...

Լ. Պ. Խաչերեան

«ԵՐԲ ԷԼ ԼԻՆԻ ՎԵՐԱԴԱՌՆԱԼՈՒ ԵՆՔ»...

1981 թուականի Յունուարին, վաստակաշատ հայագէտ եւ ընդհանուր լեզուաբանութեան ճանաչուած տեսարան ակադեմիկոս էդ. Աղայեանին հրատեչտ տալիս ընտանեօք Միացեալ Նահանգներ տեղափոխուելու առնչութեամբ՝ վերջինս երկու խնդրանք ինձ արեց. «Առաջինը՝ նամակ չգրե՛ս ինձ Լոս Անջելըսից» – հասկանալի մտավախութիւնն իր յայտնելով՝ ԿԳԲին ի նկատի ունենալով: Ապա շարունակեց. «Երկրորդ՝ արտասահմանեան մամուլում կը պաշտպանես մեր հայաստանեան ուղղագրութիւնը...»:

Տագնապը թափանցիկ էր. իր ամբողջ գիտական կեանքում հրատարակած տասնեակ լեզուաբանական հատորների եւ Բացատրական երկհատոր ստուարածաւալ Բառարանի հեղինակութիւններով, ինչպէս եւ Հր. Աճառեանի ժառանգութեան լոյսընծայմամբ մեծ վաստակ էր թողել եւ արժէքաւոր ներդրում կատարել հայագիտութեան մէջ, ուստի եւ միանգամայն հասկանալի երկիւղ էր ապրում յետագայ սերունդների կողմից չկարդացուելու համար՝ ղասական Ուղղագրութեանը վերադառնալու պարագային..., որ տազնապն է միաժամանակ հայաստանի ներկայիս քիչ թէ շատ վաստակաւոր բոլոր հայագէտների ու գրողների, այստեղից եւ՝ իրենց բարձրացրած չկամութեան «փաստարկ»ների պատուարը...: Ով ո՛վ՝ լեզուաբանները շատ լաւ են պատկերացնում, որ ուղղագրութիւնը գրաւոր հաղորդակցման միակ յուսալի եւ պարտադիր պայմանն է տուեալ ազգի տարբեր հատուածների ու տարբեր սերունդների միջեւ շաղկապուածութեան յարատեւման՝ թէ՛ աշխարհադրական տարածքային եւ թէ՛ ժամանակային տարբեր շրջափուլերի երկեակ առումներով: Բայց տուեալ դէպքում՝ Հայաստանի լեզուաբաններն ու քանասէրները մտահոգուելու կարիքը չունեն, քանի որ նրանց աշխատութիւնները մասնագիտական բնոյթի լինելով՝ ապագայում եւս մասնագէտներն են, հիմնականում, առնչուելու իրենց աշխատութիւններին, իսկ վերջիններս, բնականաբար, իրենց մասնագիտութեան իսկ բերումով ծանօթ պիտի լինեն նաեւ այսպէս կոչուած Արեղեանական եւ «Հայաստանեան» ուղղագրութիւններին: Մինչդեռ ոչմասնագէտ ղանգուածների համար այնպէս էլ կարեւորութիւն եւ հրատարակ հետաքրքրութիւն ունենալ չի կարող՝ ընկալելու համա-

պատասխան պատրաստուածութիւն չունենալու իրողութեան իսկ պատճառով...

Առաջին խնդրանքը միանգամայն սրբութեամբ կատարեցի, բայց երկրորդի կապակցութեամբ՝ գիտակցաբար... դրժեցի: Վերջինիս դէպքում՝ անձնական ցանկութիւնը, սակայն, բախուած էր համազգային շահերին՝ խորապէս համոզուած լինելով, որ «Ազգի տուն»ը կարգի բերելու համար պիտի զոհարբութեան գնալ:

Մաշտոցեան համակարգուած ու կանոնագրուած միասնական եւ միակերպ համազգային Ուղղագրութեան վերադառնալուն անհասկանալի յամառութեամբ ընդդիմացողների մէջ Հայաստանում, տարօրինակօրէն անըմբռնելի է Մաշտոցի անունը կրող հիմնարկութեան՝ Մատենադարանի ղեկավարութեան դիրքորոշումը, որ զարմանալիօրէն ջատագովն է դարձել հայաստանեան խեղադրութեան պահպանման եւ... յարատեւման: Նշանակում է՝ այդ ղեկավարութիւնը իր բարձրութեան վրայ չի գտնուում, տարաբախտաբար:

Իմ՝ հայագէտիս, խորին համոզմունքն է՝

Ե՛րբ էլ լինի վերադառնալու եմք Մաշտոցեան միասնական Համազգային եւ աւանդական ուղղագրութեանը՝ տէր դառնալով հազարամեակների մեր անցեալի իմացական հարուստ ժառանգութեանը...

Քսանմէկերորդ դարը դիմաւորելու եմք միասնական ուղղագրութեամբ իբրեւ միասնական ազգ՝ դիմագրաւելու համար նոր մարտահրաւերների ազգովին վերապրումի...

Իմ իսկ նախաձեռնութեամբ եւ հայագէտիս ինքնական պատասխանատուութեամբ հէնց յաջորդ տարին Արեւմտեան թեմի Առաջնորդարանի հովանաւորութեամբ լոյս տեսած առաջին եւ յետագայ հայագիտական աշխատութիւններս հրատարակեցի Մաշտոցեան ուղղագրութեամբ..., չնայած այն իրողութեանը, որ Հայաստանում իմ հեղինակութեամբ արդէն իսկ հինգ աշխատութիւններ լոյս էին ընծայուել հայաստանեան խեղադրութեամբ...

Միաժամանակ դեռեւս 1990 թուականին Ուղղագրութեան հարցերի արծարծմանը նուիրուած իմ ուսումնասիրութիւններում նաեւ պատմութեան համար անվերապահօրէն յայտարարել եմ,

«Սփիւռֆահայ դպրութեան եւ գրականութեան երախտարժան ներդրումն եմք համարում եւ ա՛յն, որ հաւատարիմ մնաց դասական՝ Մաշտոցեան ուղղագրութեան համակարգի նկատմամբ եւ ոգի ի բոլին, իբրեւ ազգային ինքնութեան վաւերականութիւն, սկզբունքային անդրդուելիութեամբ կիրառեց եւ պահպանեց այն»⁽¹⁾:

Վերջում՝ ամփոփելով մեր տեսակէտները, եզրակացրել ենք.
«Բնաշխարհի մեր ժողովրդի ազգային-քաղաքական գր-
տակցութեան ներկայ բացառիկ զարթոնքն ու հասունացումը
հրամայաբար թելադրում են.

«Հրաժարուել ստալինիզմի պարտադրած Արեղեանական
ժամանակավրէպ վերջին ուղղագրական համակարգից եւս, որը՝
«ա. խրամատաւորում է մեր ազգային միասնութիւնը հա-
կասելով «Մէ՛կ Ազգ. Մէ՛կ Հայրենիք եւ Մէ՛կ Մշակոյթ»
գերնպատակին. արժէքազրկում եւ արհեստականօրէն դժուա-
րացնում գրական հոգեւոր հաղորդակցութիւնը Բնաշխարհի եւ
Սփիւռքի միջեւ՝ մեր մշակութային ամբողջական հարստութեան
խանգարումով. ջլատում համազգային համախմբումով պայմա-
նաւորում ազգային ուժականութիւնը. արգելափակում ազգա-
յին հպարտութիւն պարզեւող մաշտոցեան օրնորց հայի հանճա-
րով ստեղծուած իմացական վիթխարի գանձարանը գրաբարեան
լեզուի՝ հայորդի մտաւորական սերունդների հասողութիւնից.

«բ. հայոց լեզուի հնամենի բառապատկերների եղծումով եւ
աղաւաղումով զրկում հայերէնը պատմա-մշակութային արժեւո-
րումներից եւ ունեցած միջազգային նշանակութիւնից.

«գ. իմաստազրկում հայերէնի ունեցած միջազգային քա-
ղաքակրթական նշանակութիւնից՝ ամլացուելով Միջազգային
Հայագիտութեան ուսումնասիրման առարկայ դառնալուց:

«Սոհական ո՛չ մի ժողովուրդ, բնականաբար, նման զոհաբե-
րութեան չէր գնայ վա՛ն: Ինքնաթերարժէքման եւ... մշակութային
խեղումների:

«Պահանջելով՝

«Վերադառնա՛լ Մաշտոցեան ուղղագրական համակարգին
որպէ՛ս մեր Ազգային Ինքնութեան Վաւերականութեան»^{1,2}:

ԼԵՒՈՆ Գ. ԽԱԶԵՐԵԱՆ

1.- Տե՛ս «Արմաշ» հայագիտական պարբերագիրք, 1990, էջ 85, «Հայ լեզուա-
բանութեան առաջացման պատմութիւնը եւ Գերականագիտական Միտքը V-
XVI դարերում», Երկհատոր, Լիզպոն, 1992, հ. Բ., էջ 406, «Հանդէս
ամսօրեայ», 1998:

2.- Տե՛ս «Արմաշ» Պարբերագիրք, Մոնթրէալ, 1990, էջ 86, «Հայ լեզուաբա-
նութեան առաջացման պատմութիւնը եւ Գերականագիտական միտքը
Հայաստանում (V-XVI) դարերում», Լիզպոն, Երկհատոր, 1992, հ. Բ., էջ
405, նաեւ «Հանդէս ամսօրեայ», 1998:

Քազին ՈՉ ՄԷԿ ԿԱՍԿԱԾ...

Հրամանագրով պարտադրուած Արեղեանական խեղագ-
րութեան ուսմունքին մէջ երբեմն այնքան առաջ գացին գործօն
տարրերը, որ, անշուշտ, պարտադիր ստրկութեան պայմաննե-
րուն մէջ ըսին իրենց աշակերտներուն, ու ըսուածը, նոր ընթեր-
ցողներուն պէս մենք կարդացինք «Հայոց Համագային Մաշ-
տոցեան համակարգուած եւ միակերպ ուղղագրութեան պատ-
մութիւնը» անուն փրոֆեստոր Լ.Գ. Խաչերեանի պատկառելի
գործին մէջ:

Փրոֆեստոր Լ. Գ. Խաչերեանի սոյն աշխատասիրութեան
մէջ, ընթերցողը կարդաց նաեւ նոյն հարցին առնչուող ոչ քիչ
թիւով անհեթեթութիւններ դուրս տուած մարդոց էլոյթները,
մէկը՝ «անծանօթ մնալ ցանկացած ուսուցիչի» (323) սա գոհարը.

«Իմ սիրելի աշակերտներ,

«Ռուք պէտք է գիտենաք՝ որ հայ լեզուի ուղղագրական հար-
ցը շատ հին է արդէն Կովկասում: Սրանից մօտաւորապէս քա-
ռասուն տարի առաջ, մեր հայկաբանները սկսեցին մի թունտ
պայքար Ի ու Վ գրերի շուրջ, եւ խախտեցին դրանց. Բայց մեր
կոմունիստական կառավարութիւնը խորհեցաւ՝ որ միայն այդ
գրերը չէին մեղաւոր, այլ բոլոր ուղղագրութիւնը, որը բուր-
ժուագիական ծագում ունէր, ինչպէս ասաց մեր գրողներից մին:
Չէ՛ որ նրա հեղինակ Մեսրոպը մի թագաւորի գործակցութեամբ
կազմել է նրան: Յէնց դրա համար մեր ազատամիտ կոմիսարնե-
րը ձեր բարի տատերի հաճութեամբ փոյս առան նրանց պրոլե-
տարական ուղղագրութիւնը, ու ստիպողական դարձրին նրան
բոլորի համար՝ (էջ 323-324):

Նորէն ու դարձեալ կարդանք մերժման սա պատճառը.

«Չէ՛ որ նրա հեղինակ Մեսրոպը մի թագաւորի գործակցու-
թեամբ կազմել է նրան»:

Աշակերտներուն ուղղուած այս յորդորականը շարունակու-
թիւն մը ունի եւ շարունակութիւնը նուազ անհեթեթ չէ, քան էին
պրոլետարական ողջ գիւնանոցին ձաքռտութիւնը:

Այսօր, գայրոյթէ աւելի քմծիծաղ առաջացնող այս եւ նման
«տեսութիւնները» ի սպառ չքացած են եւ նման արշաւներու
ձեռնարկած անձինք, իրենց ուրանալ փորձած ուժերուն խունկ
ծխելով զոցեցին իրենց մառախլապատ աչքերը:

Ոչ մէկ կասկած, որ նոյնը պիտի պատահի պրոլետարական
նոյն պայմաններուն մէջ թխուած թիրիմացութիւններուն հաւա-
տարիմ այն մարդոց: որոնք սխալագրութեան դիրքերէն դեռեա կը
շարունակեն սիզակ ճօճել Մեսրոպեան սրբութիւններուն դէմ...

Նշարներ

«ՏՈՒՆ»Ը,
«ՅՈՐԴ»Ը, «ՍԷՐԴ»...

Մեր գրականութիւնը ամէնուն ու յատկապէս կազմաւորուող սերունդներուն, աշակերտներուն եւ ուսանողներուն մատչելի դարձնելու մղումով նախաձեռնութիւններու դիմող անձերուն հանդէպ երախտապարտ զգացումներով տարուածներուն թիւը քիչ չէ եղած եւ ուրախութիւն է հաստատել, որ մեր դասական ու նոր գրողներուն երկերը լոյս ընծայողներուն նկատմամբ շահագորգիտ երիտասարդներ ունինք մեր շուրջն ու հետուն:

Գիրքի ու գրականութեան հանդէպ ազնիւ վերաբերումներ ունեցող ու զոհաբերութիւններու առջեւ չընկրկող այդ անձնաւորութիւններէն մէկը, անտարակոյս, Արմէն Յարութիւնն է, «Զարթօնք» օրաթերթին կիրակնօրնայ նամակագիրը, որ վերջնորս իր զոհաբերութեամբ ի միջի այլոց լոյս ընծայեց Պոլսոյ «Մարմարա» թերթի երկարամեայ խմբագիրը, զոչ ու հրապարակաւիր Ռոբերտ Հատտէճեանի մէկ անդրադարձը իր օրաթերթին մէջ, ի մասին Դանիէլ Վարուժանի, Սիպիլի եւ Իզնա Սարրասլանի:

Գրքոյկը, ինչպէս սպասելի էր, անարձագանգ չմնաց, գրուեցան զայն ողջունող գրախօսականներ, մեզի ծանօթներէն երկուքը երեւցան «Ազգակ»ի եւ մէկը «Զարթօնք»ի մէջ: Մենք չենք կասկածիր, որ ուսուցիչներէ ու տնօրէնութիւններէ շնորհակալական նամակներ ալ գրուեցան գործը նախաձեռնողին:

Գրքոյկին լոյս ընծայման փաստը այսպէս զնահատելէ ետք, նոյնքան անկեղծ պիտի ըլլանք ու ըսենք, որ անիկա տալագրական բժախնդիր խնամքի մը չէ ենթարկուած: Մենք նկատի ունինք միայն Վարուժանի պարագան, անկէ մէջոներուած առանձին հատուածները, որոնք շուրջ տասնհինգ անգամ հաւատարիմ չեն մնացած վարուժանեան յատուկ ձեւերուն՝ լեզուական սղումներուն, ուղղագրութեան թէ գաղափարներուն կապակցութեամբ:

Վարուժանեան սղումներուն, կէտադրութեան իւրայատկութիւններուն, իրախտումներուն թէ ուղղագրական վրիպումներուն դեռ կարելի է աչք գոցելով անցնիլ, նոյն ներողամտութեամբ հնարաւոր չէ սակայն վարուիլ բանաստեղծութեանց իմաստը գլխիվայր դարձուցած փաստներուն հանդէպ:

Խնդրոյ առարկայ գրքոյկին մէջ Վարուժանի նշանակաւոր «Կարօտի նամակ»էն արտագրուած կայ, օրինակ, սա տողը.

Իրիկունները տուն դարձիդ կը սպասեմ.

Մեր կողմէ ընդգծուած տունը տունն չէ բանաստեղծութեան մէջ, այլ գուր է.

Իրիկունները գուր դարձիդ կը սպասեմ...

«Զուր»ին տեղ «տուն»ը սովորական կը դարձնէ բանաստեղծութիւնը, կը զրկէ զայն վարուժանեան կնիքէն, մինչդեռ գուրը ամբողջ պատմութիւն մը կը թելադրէ ու կը յուշէ ցաւագին հոգեբանութիւն մը:

«Հացին երգր»ին «Ցան»ը իր կարգին վիրաւոր է «Ցեղին սիրտ»ի «Կարօտի նամակ»ին պէս: Կարդանք անոր մէկ տունին առաջին չորս տողերը, տունեալ գրքոյկի էջ 41ին վրայ.

Մշակ, ցանէ, — յանուն տանդ սեղանին,

Թելիդ շարժումն անպարագիծ թող ըլլայ՝

Վաղը՝ նետած ցորեներդ յորդ կը թափին

Օրհնութեան պէս թոռնիկներուդ գլխուն վրայ:

Երրորդ տողին յորդը Վարուժանի «Ցան»ին մէջ յորդ չէ, այլ պարզ ածական մըն է՝ «այդ»:

Վաղը նետած ցորեներդ այդ կը թափին...

Կարդանք նաեւ էջ 55ի վրայ «Բանուորուհին» բանաստեղծութենէն մէջըբերուած տասներորդ տունը.

Կուրծքս վահան բնել կուրծքիդ նշաւակ,

Եւ ֆողն ըլլալ պատիւիդ,

Կրանիտէ բագուկիս տակ պաշտպանել

Սէրդ ու գեղդ անժպիտ:

Վարուժանի պաշտպանել փորձածը ապրումի ալ սէրը չէ բանաստեղծութեան մէջ, այլ սեռդ է, տեսակը:

Այս եւ նոյնանման փաստագրութիւններ կարողագող մարդիկ կրնան դառնալ եւ ըսել մեզի, որ ձեր էջերը նա երբեմն կը տառապին վրէպներու վէրքերով: Կը պատահէ եւ զուր է այդ պարագային արդարացման որեւէ փորձ ընել: Այս կը նշանակէ նախանգախնդիրները ազատ են ցոյց տալ մեր աչքերուն զերանները, ձախնդիրները ազատ են ցոյց տալ մեր աչքերուն հետ նաեւ նախանձախնդրումիայն թէ մեր աչքերը եւ աչքերուն հետ նաեւ նախանձախնդրութիւնը վիրաւորող այդ զերաններուն առկայութիւնը երբեք պատճառ մը չի կրնար ըլլալ, որ չմատնանչենք ուրիշներուն շիւղերը, ճառ մը չի կրնար ըլլալ, որ չմատնանչենք ուրիշներուն ու ըստամթերքին հաւելելով միշտ գրողներու գաղափարներուն ու ըստամթերքին հաւատարիմ մնալու եւ Մեծասքանչը անաղարտ պահելու սրբազան սկզբունքներէն...

«ՅԻՇԱՐԺԱՆ ՃԱՇԱԵՐԵԿՈՅ ՄԸ»...

Այս խորագիրին տակ, իր 20 Մարտի համարին մէջ, «Զարթօնք» օրաթերթը լոյս ընծայեց ոչ ծանօթ եւ ըստ երեւոյթին նաեւ ոչ փորձ գրիչի մը կողմէ շարադրուած երեք սիւնակնոց թղթակցութիւն մը, որ կը թուի, թէ խմբագրական «գրաքննութենէն» չէ անցած, նովին բանիւ դառնալով բազմախոց բան մը:

«Ճաշաերեկոյ»ին մասնակիցներուն չափ պիտի հաճոյանային հաւանաբար նաեւ թղթակցութեան ընթերցողները, եթէ, անշուշտ, անիկա զերծ մնացած ըլլարանճահ տարրերէն, յանգիլը չփոթուած ըլլար հանգիլին հետ, ամենուրեքը ճիշդ ուղղագրուած ըլլալ, հիւրընկալները անոնցի տեղ զանոնք առաջնորդէին եւ ընթերցողին չըսուէր, որ ատենապետուհին ներկաներուն ծանօթացուց օրուան տօնին՝ Ս. Սարգիս զօրավարի հոգեւոր ու աւանդական տօնին մասին, երբ ամէնքս ալ գիտենք, որ ներկաներուն կը ծանօթացնեն տօնը կամ տօնին իմաստը:

Կը պարզուի, որ Ս. Սարգիսի տօնին նախորդած է սիրոյ վարընթայնը եւ առ այդ Տիկնանց ատենապետուհին բաժակ բարձրացնելով մէջբերած է բանաստեղծ եւ արձակագիր Աւետիք Խսահակեանի անտիպներէն մէկը, որ կը կոչուի «Միջնադարեան հայ առակ», մաղթելով, որ սիրոյ կրակը անմար մնայ ներկաներու օճախներէն ներս: Թղթակիցը կը մէջբերէ նաեւ այդ «անտիպը»:

ՍԱՏԱՆԱՆ ՈՒ ԻՐ ԱՂՋԻԿՆԵՐԸ

Միջնադարեան հայ առակ

Սատանան ունէր երեք հատ աղջիկ,
Նաեւ մի աղջիկ՝
Զուարթ, գեղեցիկ:
Հասել էր նրանց մարդու գնալու
Ժամանակն արդէն,
Եւ հայր սատանան

Երեք աղջկան անուանեց «Գոռոզ»՝
Տալով կնութեան իշխանաւորի:

Երկրորդ աղջկան անուանեց «Ազահ»՝
Տալով կնութեան վաճառականի:

Երրորդ աղջկան անուանեց «Նախանձ»՝
Տալով կնութեան արուեստագետի:

Իսկ գեղեցկուհուն «Սեր» կոչեց հայրը՝
Եւ տուեց նրան ամբողջ աշխարհին:

Վերը մենք ընդգծեցինք անտիպներէնը, ըսելու համար, թէ խնդրոյ առարկայ առակը անտիպ չէ, Խսահակեանի դրականութեան ծանօթներուն շուրջ կէս դարէ ի վեր ծանօթ է անիկա, առնուազն 1955ի լոյս տեսած «Երկեր»էն ասդին:

Կ'ուզէինք ըսել, որ անծանօթ ամէն դրութիւն անպայման անտիպ չի կրնար ըլլալ, հետեւաբար անհրաժեշտ է ուշադիր ըլլալ, երբ մանաւանդ Խսահակեանի պէս շատ հոլովուած գրողի մը մէկ գրութեան հետ գործ ունինք...

Ընթերցողը կրնայ հարցնել, թէ թղթակիցը կամ թերթին այդ բաժնին պատասխանատուն ո՞ւր հանդիպած են Խսահակեանի «անտիպներէն» այդ անտիպին, բանաստեղծին արխիւի՞ն մէջ, ալպովի՞ մը էջերուն, ո՞ւր, որ այդ համարձակութեամբ իբրեւ այդ կը ներկայացուի իրեն:

Կարելի է ենթադրել, անշուշտ, բառը «անտիպներէն» չէ, այլ առակներէն է, բայց արագասոյր ընթերցողը պարտաւոր չէ ենթադրութիւններով ընթանալ, անոր պէտք է ներկայացուի ճիշդը, ճիշդ արտասանուածը, ճիշդ գրուածը եւ ոչ թէ զայն մատենել սխալ տպուածը ճիշդ հասկնալու չարչարանքին:

Ճիշդ է, որ Խսահակեան դեռեւս ունի քաղաքական ու կուսակցական ընդթի անտիպներ, որոնք նոյն վերատառութեան տակ երբեմն-երբեմն կ'երեւին հայրենի մամուլին մէջ. այդ հանգամանքը, սակայն, թոյլ չի տար, որ անոր ստորագրած ամէն կտոր անտիպ համարենք, երբ ամէն ոք գիտէ, որ խնդրոյ առարկայ առակին պէս անմեղ եւ նոյն մակարդակով անոր գործերը նոյնիսկ չափէն աւելի տպագրութիւններու արժանացած են...

«ՄՈՒՍԱ ԼԵՌԱՆ 40 ՕՐԸ» ՎԷՊԻ ՅԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԻՆՔՆԱԳՐԻ ՊԱՏՃԷՆԸ

Աւստրիացի մեծանուն գրող Ֆրանց Վերֆելի (1890-1945թթ.) «Մուսա լերան 40 օրը» վեպը Հայոց մեծ եղեռնի թեմաներով գրուած գեղարուեստական ամենանշանաւոր ստեղծագործութիւններից է: Միլիոնաւոր ընթերցողներ աշխարհի բազմաթիւ լեզուներով կարդացել են այդ հրաշալի գիրքը եւ լաւ պատկերացում ստացել 20րդ դարի առաջին ցեղասպանութեան ու մուսալեռացիների հերոսական դիմադրութեան մասին: Գերմանիայի կողմից Աւստրիայի գրաւումից յետոյ (1938 թ.) Ֆ. Վերֆելը հեռացել է այնտեղից եւ ապրել է ԱՄՆում, որտեղ եւ կնքել է իր մահկանացուն: Տաղանդաւոր գրողի ածիւնը երախտագետ հայերի քանքերով Կալիֆորնիայից տեղափոխուել է Վիեննա եւ թաղուել այն գերեզմանատանը, որտեղ հանգչում են Բեթհովենի, Մոցարտի, Շտրաուսի եւ այլ մեծերի ածիւնները: Նրա վեպի հեղինակային ինքնագիրը եւս բերուել է Վիեննա եւ մեծ խնամքով պահուում է Աւստրիայի ազգային գրադարանում:

Վերջերս Մաշտոցի անուան Մատենադարանը ստացաւ «Մուսա լեռան 40 օրը» վեպի հեղինակային ինքնագրի մանրաժապատէնային պատճենը եւ լուսանկարները: Այդ արժէքաւոր նուէրները Երեւան բերեց Աւստրիահայ յայտնի կինոնկարահանող Արտեմ Օհանջանեանը, որը յայտնի է Եղեռնի վերաբերեալ Աւստրիական արխիւներից իր յայտնաբերած եւ մի քանի հատորներով հրատարակած փաստաթղթերի արժէքաւոր ժողովածուներով: Նա յատուկ ուսումնասիրութիւն է նուիրել «Մուսա լեռան 40 օրը» վեպի ստեղծման պատմութեանը:

Պատճենների հետ միասին Աւստրիայի ազգային գրադարանի տնօրէն, Դոկտ. Հանս Մարթեն Մատենադարանի տնօրէնին է հասցեագրել մի գրութիւն, ըստ որի մեծ գրողի հռչակաւոր վեպի ինքնագրի պատճենը Հայաստանին է նուիրաբերում Հայոց մեծ եղեռնի (ըստ նրա գրութեան՝ սարսափելի եղեռնի) հերթական տարելիցի կապակցութեամբ: «Օգտագործելով առիթը.- գրում է նա,- մաղթում եմ Ձեզ եւ ողջ հայ ժողովրդին հոգեկան եւ նիւթական բարեկեցութիւն, եւ թող ապագայում դուք հեռու մնաք այդպիսի դժբախտութիւններից»:

ՎԱՐԴԱՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

...«ԵՂԵԼ Է ՆՐԱՆՑ ԳԻՒՂԵՐՈՒՄ»...

Դիմացի էջին տրուածը առաջին կէսն է Երեւանի Մատենադարանին փոխ տնօրէն Վարդան Գրիգորեանի այն գրութեան, որ նոյն խորագիրին տակ երեւցաւ վիպագիր ու մտաւորական Ստեփան Ալաջաջեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող Լոս Անճելըսի «Առագաստ» ամսագրի ապրիլեան համարին մէջ:

Մինչեւ հոս գրութիւնը կը բովանդակէ նոր տուեալներ, որոնք շահեկան են ըստ ամենայնի եւ կասկած չկայ, որ նշանաւոր վեպը կարդացած բիւրաւոր ընթերցողները իրենք զիրենք պիտի համարեն անտիպ հարստութեան մը տէր:

«Առագաստ»ի մէջ երեւցած գրութեան երկրորդ կէսին վրայ Մատենադարանի փոխ տնօրէնը կը պատմէ «Բառասուն օրեր»ու ծանօթ ծննդոցը եւ ծանօթին վրայ կը գումարէ բոլորովին անծանօթ բաժին մը, որ բոլորովին անյարիր է պատմական իրականութեան եւ վճռական աղերս մը չէ ունեցած եւ չունի ստեղծագործական կառոյցներու հետ. հետեւեալը.

«Վեպի շարադրանքից ելնելով կարելի է ասել, որ մերանց Վերֆելը մուսալեռացիների հերոսամարտի մասին աւելի լրիւ պատկերացում ստանալու համար եղել է նրանց գիւղերում, բարձրացել լեռը, մանրակրկիտ ուսումնասիրել ամէն բան եւ յետոյ միայն ձեռնամուխ եղել գրքի շարադրման»:

Պատահած է, որ գրագէտներ իրենց երկերուն միջավայրը լաւապէս ուսումնասիրելու եւ աւելի հաւաստի դառնալու համար այցելութիւններու ձեռնարկեն, քիչ վկայութիւններ չկան այդ մասին մեր թէ օտար գրականութեանց պատմութեան էջերուն: Բայց նման առաքելութիւններ ձեռնարկող դէմքերը կ'երթան եւ առաջին հերթին լաւատեղեակ բնիկներ կը փնտոեն, կը խորհրդակցին իրազեկներու հետ. հոն թաւալած կեանքին դերակատարներուն մտերմութեան մէջ կը շնչեն պահ մը:

Մենք կարդացած ենք եւ անձնապէս գիտենք, որ մտաւորական, գինուորական, քաղաքական կամ հանրային որեւէ մարդէ Մուսա լեռ ոտք դրած ոեւէ նշանաւոր դէմքի այցելութիւնը ժողովուրդին համար կը դառնար թուական, տօնական օր. հանդիսութիւններ կը սարքուէին, տաւուլ-զուռնան կը թնդար գիւղէ գիւղ, բացազանչութիւններ տեղի կ'ունենային, ուտտաներ, կեցցէներ եւ բնաւ տրամաբանական չէ նոյնը տեղի ունեցած

չըլլար Մուսա լերան հերոսամարտը վէպի վերածելու համար հետազոտութիւն ձեռնարկած Ֆրանց Վերֆէլի համար: Ֆրանց Վերֆէլ: Ղաղտնի չէր կրնար այցելել Մուսա լեռը, իր այցելութիւնը զաղտնի չէին կրնար պահել մուսալեռացիները, տեղ մը արձանագրուած կ'ըլլար այցելութեան այդ դէպքը, ու երբ նման արձանագրութիւններ չկան ու չկան հաւաստի յիշողութիւններ, այդ կը նշանակէ, թէ նման այցելութիւն տեղի ունեցած չէ, իսկ ինչ կը վերաբերի «Քառասուն օրեր»ու յղացման եւ շարադրման նախապատրաստական աշխատանքներուն, առաջինին համար պատմութիւնը կը յիշէ Դամասկոսի փողոցներուն մէջ գրագէտին հանդիպած տառապակոծ հայ պատանիները եւ, եղևողողին համար՝ վիեննայի մատենադարանը:

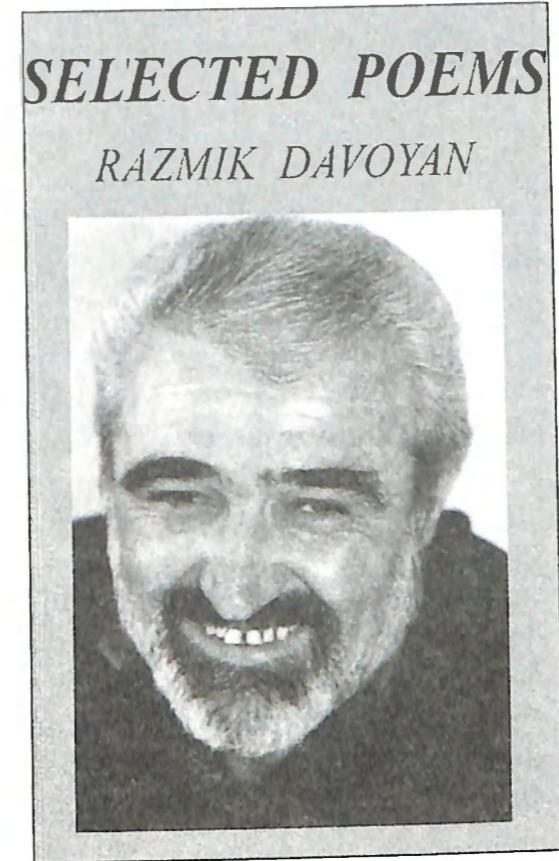
Մնաց որ, «վէպի շարադրանքից ելնելով» կարելի չէ առարկայական ճշմարտութիւններ վստահիլ թուղթին, որովհետեւ նման երակէտները երբեք անհրաժեշտ չեն համարած ստեղծագործ կարողութիւնները եւ ոչ ալ անոնց բերքը կշիռքի զարնող մեկնաբանները: Ճշմարտանման շարադրանքներէն ելլելով չենք կրնար շօշափելի իրականութիւններու մասին խօսք բանալ: Նման պարագաները պիտի արտօնէին ըսել, օրինակ, որ Տանթէն «եղել է» դժոխքը կամ երկինքի յարակից կամ հակադիր բաժնիները, բայց համարձակութիւն կ'ուզէ վստահիլ նման տրամաբանութեան մը...

Վաթսունական թուականներու կէսերուն, կարմիր կայսրութեան սահմաններէն ներս պատմական փաստերը այլասերելով եւ այլասերած պատմութեան համար անկարելի հերոսներ սարքելով ծրագրուած արշաւ տեղի ունեցաւ, որմէ զերծ չմնաց նաեւ Մուսա լերան ճշմարիտ պատմութիւնը եւ ապստամբութիւնը յղացած ու գործողութիւնները վարած անձերուն տեղ, իրազեկները նոր պատմութեան մը անկանջալուր եղան եւ ականատես նոր հերոսներու տողանցքին, ա՛նքան որ ապստամբութեան կոչին անանջ գոցելով սուրիական անապատին մէջ թրքացած տարրերուն յանձնեցին սարքուած հերոսներուն նուիրուած արձաններուն բացման ժապաւէնը կտրելու պատիւը:

Այսօր սուտի, կեղծիքի ու կողոպուտի կարմիր պայմաններուն մէջ չենք գտնուիր եւ ճիշդ չէ ընդամէնը վէպի մը գործողութենէն ելլելով նոր թիրիմացութիւններու մատենել հայ մարդը...

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

ՌԱԶՄԻԿ ԴԱՒՈՅԵԱՆ

Անգլիոյ *Մարմի*ին մեծ հրատարակչութիւնը, Արմինէ Թամրազեանի թարգմանութեամբ անցեալ տարի լոյս ընծայեց Ռազմիկ Դաւոյեանի բանաստեղծական վաստակէն կատարուած ընտրանի մը, որ կը հաշուէ քառասունհինգ միտոք:

Հատորին սկիզբը, Դաւոյեան ստորագրած է հակիրճ տեսութիւն մը այն մասին, թէ ինչու գրողները կը գրեն եւ ինչո՞ւ անձամբ ինք կը գրէ:

Այս հարցումներուն տրուած պատմական ու անձնական պատասխաններուն կը յաջորդեն

թարգմանութիւնները, որոնց իրաքանչիւրին դիմաց, բառարանային օրէնքով, դրուած են նաեւ բանաստեղծութիւններուն հայերէն բնագիրները, այնպէս՝ որ թէ՛ անգլիացիները եւ անգլիախօս ուրիշներ հնարատրութիւն ունին կարդալու մատուցուածը եւ թէ հայ ընթերցողը, որուն կը տրուի նաեւ անմիջականօրէն բաղդատութիւն ընելու հնարատրութիւնը:

Ինչպէս սպասելի էր, ծաղկաքաղը կազմող բանաստեղծութիւնները ընտրուած են հասկացողութեամբ եւ ճաշակով, ուրիշ խօսքով՝ անոնք կը կրեն Ռազմիկ Դաւոյեանի բանաստեղծական յացումներուն ու արուեստին բնորոշ յատկանիշները ու ակներեւ է անոնց թարգմանական հարազատութիւնը:

Հատորին վերջին շապիկին վրայ տրուած է Ռազմիկ Դաւոյեանի հակիրճ կենսագրականը:

**ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ԳԷՈՐԳ ՄԵԼԻՏԻՆՑԻԻ
ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՑԱՆԱԿ**

ԳՄԳ Մրցանակի Դատակազմը կը յայտնէ, թէ բացուած է 2003ի համար նոր գործեր ներկայացնելու շրջանը:

ԳՄԳ Մրցանակը կ'ընդունի գրական թէ ուսումնասիրական որեւէ նոր, անտիպ կամ գիրքի ձեւին տակ ցարդ լոյս չտեսած գոր-

ծեր առ ի գնահատում եւ հրատարակութիւն:

Գրական, իմաստասիրական, պատմական, եկեղեցագիտական, բանասիրական եւ հայ մշակոյթի այլ կալուածներուն վերաբերող գործերը, հայերէն կամ օտար լեզուներով գրուած, պէտք է Դատակազմին հասած ըլլան ամենաուշը մինչեւ 31 Մայիս 2003:

Առաքուած գործերը պէտք է ըլլան մեքենագրուած եւ երեք օրինակով:

Դատակազմին կողմէ գնահատուած գործերը կ'արժանանան հրատարակութեան:

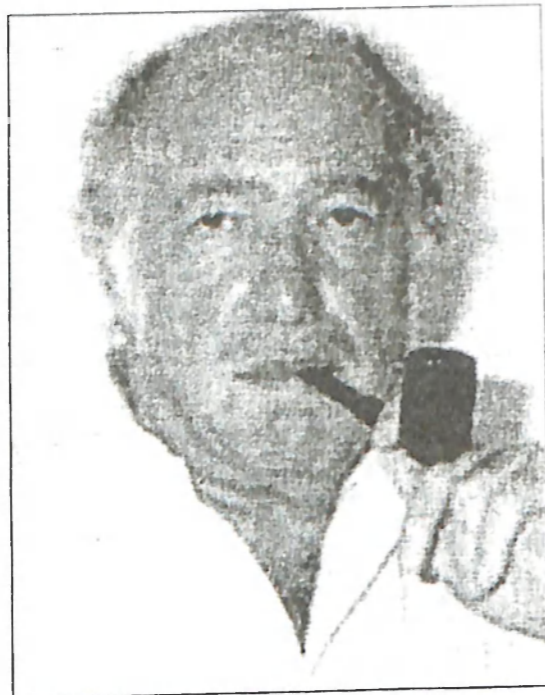
Վեհափառ Հայրապետին նախագահութեամբ Դատակազմին մաս կը կազմեն՝ Գերշ. Ս. Արտաւազդ Արք. Թրթռեան, Գերշ. Ս. Զարեհ Արք. Ազնաւորեան, Գեորգ Գանտահարեան (ատենապետ), Պետօ Սիմոնեան (ատենադպիր), Տոքթ. Արմենակ Եղիայեան, Պօղոս Սնապեան եւ Ժիրայր Դանիելեան:

Դատակազմին հասցէն.
Armenian Catholicosate of Cilicia
P.O.Box 70317
Antelias - Lebanon
E-mail: cathcil@cathcil.org
Fax: +961-4-419724

ԴԻԻԱՆ
ԳՄԳՄ-Ի ԴԱՏԱԿԱԶՄ

Ծանօթ: Դատակազմին ղրկուած գործերը հեղինակին չեն վերադարձուիր:

ՄԱՀ՝ ՎԱՀԷ ՔԱՉԱՅԻ

14 Յունուար 2003ին գիշերը Ֆրանսայի իր բնակարանին մէջ մեռաւ Վահէ Քաչա:

Աւագանի անունով Վահէ Խաչատուրեան ծնած էր 1 Ապրիլ 1923ին, Դամասկոս, իսկ պատանեկութիւնը անցուցած էր Պէյրութի մէջ:

17 տարեկանին՝ անցած էր Ֆրանսա, ուր ուսումը կատարելագործած էր շարժապատկերի ուսմանց հիմնարկի մը մէջ:

Կենսագրական տուեալները կ'ըսեն, որ իր առաջին գործին՝ «Կիրակնօրեայ կնապներ»ուն Քաչա տրամադրած է ամբողջ քսան տարի եւ ձեռագիրը դրկած է նշանատր «Կալիմար» հրատարակչատան, որ կ'ընդունի անոր հրատարակութիւնը, մեծ ոգեւորութիւն պատճառելով հեղինակին:

Երկրորդ գործը, «Այն ընդ ախան» վեպ մը, անմիջապէս

Անորէ Քաչայի կողմէ կը վերածուի շարժանկարի, գլխաւոր դերակատար ունենալով Զըք Արրկընգը:

Ֆրանսերէն լեզուով ստեղծագործած Վահէ Քաչա հեղինակ է 25 վեպերու եւ 15 բեմագրութիւններու: Շարժապատկերի արուեստին մէջ ան աշխատակցած է Զըք Տուկլասի, Անրի Վերնէօյի, Ժան-Փօլ Պելմոնտոյի, Պրիժիթ Պարտոյի, Օմար Շերիֆի եւ ուրիշ նշանատր դէմքերու: Ան իր ներդրումը ունեցած է Վերնէօյի «Մայրիկ» ժապաւենին մէջ, իսկ «Դաշոյն մը պարպէզին մէջ» գործով բացայայտած է իր ծագումը:

Վահէ Քաչայի կարգ մը գործերը թարգմանուած են հայերէնի, վերջինը՝ Ալեքսանդր Թովչեանի կողմէ:

ԳԱԹԻՆ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Եօթը անգամ ճափոն եղած մանկամարդ ջութակահար Գաթրին Մանուկեան մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէ նոյն երկրի ժողովուրդին մօտ:

Ութերորդ այցելութիւնը տեղի ունեցած է Յունիս 2003ին, Արամ Խաչատրեանի ծննդեան 100ամեակին առիթով: Այդ տօնակատարութեան յայտագիրը կ'ընդգրկէ Մանուկեանի ելոյթը Թովիոյի Ֆիլհարմոնիք նուագախումբին հետ, Սէյքիօ Քիմի ղեկավարութեամբ:

Անցեալ տարի Ռիոյի մէջ Գաթրին Մանուկեան մասնակցած էր Վահէ Քոչայեանի ծննդեան 70ամեակին նուիրուած ձեռնարկին, իսկ Ապրիլին երկրորդ անգամ ելոյթ ունեցած էր Ռիոյի մէջ:

Ան մեծ ձեռնհասութեամբ Նալոյայի հանդիսատեսներուն վայելքի բացառիկ պահեր ստեղծած է՝ նուագելով Առնօ Պապաջանեանի եւ Ալեքսանդր Յարութիւնեանի ստեղծագործութիւններէն:

Յիշել պէտք է տակաւին, որ Գաթրին Մանուկեան այնքան մեծ համարում ստեղծած է, որ յատուկ իրեն համար պատրաստուած են երկու տարբեր գործեր, առաջինը՝ Ֆրետերիք Շիֆինցքիի ջութակի մէկ գործը, իսկ երկրորդը՝ գանատացի Ռոնըլտ Ռաբրի ջութակի եւ սենեկային նուագախումբի «Փարփիս»:

Folie dans la famille

William Saroyan

Ed. Buchet-Chastel, 15 €.

Et du meme auteur :

Echappée en roue libre

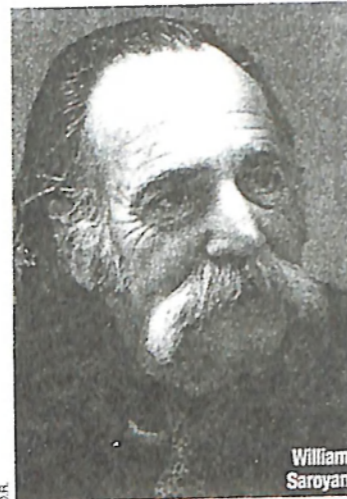
Traduit de l'américain par Françoise Jaouen.

Ed. Buchet-Chastel, 15 €.

Une comédie humaine

Traduit de l'américain par Yvonne Brun.

Ed. Buchet-Chastel, 17 €.

William Saroyan

Un inconnu, Saroyan (1908-1981) ? Un inconnu, celui sans qui il n'y aurait peut-être eu ni Kerouac ni Bukowski ? Eric Neuhoff le rappelle dans sa préface a Folie dans la famille : quel était le nom d'Aznavor dans Tirez sur le pianiste ? Dans le mille : Saroyan. Clin d'œil d'un cinéaste a un écrivain qu'il aimait, et aux happy few qui se précipiteront aujourd'hui pour le lire. Comme on les comprend, comme ils ont raison.

Prenons Echappée en roue libre, un inédit en outre : c'est désinvolte et très sérieux. Le prétexte ? Un voyage de Saroyan avec son cousin, à travers le nord des Etats-Unis. On roule lentement et on parle : Hemingway était-il un chic type ? Le dernier Fellini vaut-il le déplacement ? Pourquoi il est nécessaire d'écrire vite : « Pour n'avoir ni le temps ni l'envie d'être exigeant, ce qui est la pire chose qui puisse arriver a un livre. » On parle de la vie, de la mort, du théâtre, des femmes. Ce livre est un parfait vade-mecum : on le laisse, on y revient, on y repense. C'est un must.

Dans le recueil de nouvelles Folie dans la famille, où il est beaucoup question d'une famille d'origine arménienne qui est sans doute un peu celle de Saroyan himself, on s'attardera avec délectation et émotion sur Vingt ans le plus bel âge de la vie, très beau dialogue d'un père et d'un fils, aussi drôle et touchant que subtil, mais aussi sur Comment choisir une épouse : tout cela est très bien vu, Saroyan sous-écrit comme d'autres sous-entendent : pour en dire plus.

Saroyan, c'est le contraire du

« bien-écrire » : « Je n'élabore pas une intrigue personnelle. Je n'ai pas un joli style. Je ne figole pas une belle atmosphère. J'écris une lettre aux gens pour leur dire dans un langage simple ce qu'ils savent déjà. » En outre, Saroyan redonne tout son lustre a un mot - qui est aussi une posture existentielle - dont la signification profonde a été altérée par un usage immodéré : le doux mot d'humanisme.

François Kasbi

Փարիզի նշանաւոր «Մակագին լիթերեր» ամսագրի այս տարւան մայիսեան (թիւ 420) համարին մէջ լոյս տեսաւ Ֆրանսուա Քասպիի կողմէ Սարոյեան մասին ստորագրած այս կարճ գրութիւնը, որուն հայացումը կը տրուի հանդիպակաց էջին:

ԷՐԻՔ ՆԵՕՂՈՅ

Անծանօթ մը՝ Սարոյեան (1908-1981): Անծանօթ մը, առանց որուն թերեւս գոյութիւն չունենային ոչ Քերուաք եւ ոչ ալ Պիքոլսկին: «Խեղճութիւն ընկալանքի մէջ» անուն գործին կցած իր յառաջաբանի էջերուն, Էրիք Նեօղոֆ զայն կ'ոգեկոչէ: «Կրակեցէք դաշնակահարին վրայ» գործին մէջ ի՞նչ էր անունը Ազնաուրին: Հազարին մէջ՝ Սարոյեան: Բեմագիր մը եւ անոր մէկ ակնբարթը գրագետին, զոր կը սիրէր, եղան երջանիկ սակարթութիւնները, որոնք կ'աճապարեն այսօր զայն կարդալ այնպէս՝ ինչպէս կը հասկնան զինք, ինչպէս որ իրաւունք ունին:

Առնենք «Ազար սնջապում մը» գործը: Անտիպ մը դարձեալ: Ասիկա մերժում մըն է եւ շատ լուրջ: Շարժառիթը: Իր զարմիկին հետ Սարոյեանի մէկ ճամբորդութիւնը Միացեալ Նահանգներու հիւսիսային շրջանները: Անոնք դանդաղօրէն կ'ընթանան եւ կը գրուցեն: Հեմինկուէյ գեղեցիկ տղամարդ էր: Կ'արժէր Ֆելլինիի վերջին գործին համար այսքան ճամբայ կտրել: Ինչո՞ւ անհրաժեշտ է արագ գրել: Ո՛չ ժամանակ չունենալու համար եւ ոչ ալ փափաքը պահանջկոտ դառնալու, որ յոռեգոյն բանն է գիրքի մը ծննդոցին առնչութեամբ: Հոն կը խօսուի

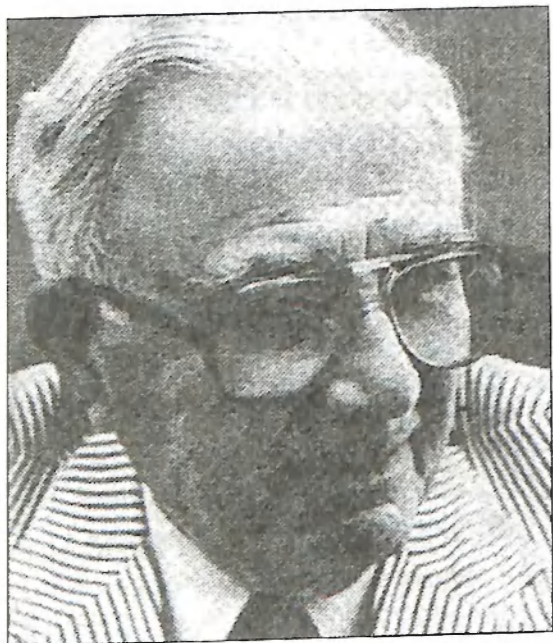
կեանքին, մահուան, թատրոնին ու կինեթրուն մասին: Հատորը մնայուն ընկերակից մըն է: Չայն երբեմն մէկ կողմ կը ձգես. շուտով կը վերադառնաս անոր: Կը մտածես իր մասին: Անհրաժեշտութիւն մըն է անիկա:

«Ընկալանքի մէջ խեղճութիւն» անուն հաւաքածոյին մէջ, որ ծագումով հայ եւ հաւանաբար նոյնինքն Սարոյեանի ընտանիքն է, կան շատ մը հարցեր, որոնք, յուզումով ու բերկրանքով խմբագրւած, կ'երկարին «Քասն ցարիքը ամէնէն գեղեցիկ ցարիքն է կեանքին» պատմուածքին մէջ, ուր հօր եւ որդոյն միջեւ տեղի կ'ունենայ շատ գեղեցիկ, տարօրինակ ու նրբին երկխօսութիւն մը. նոյնը նաեւ «Ինչպէս ընկրել կին մը» պատմուածքին մէջ: Լաւ դիտուած են այս բոլորը. Սարոյեան լռելեայն կը գրէ, ինչպէս ուրիշներ լռելեայն կը հասկնան:

Սարոյեան հակառակ է «խնամուած գրելու» սկզբունքին: «Ես գործողութիւն մը չեմ գրագրներ,- կ'ըսէ ան,- ես գեղեցիկ ոճ մը չունիմ: Ես գեղեցիկ մթնոլորտ մը չեմ յարդարեր: Պարզ լեզուով նամակ կը գրեմ մարդոց՝ ըսելու համար իրենց ա՛յն, զոր արդէն գիրեն»:

Ատկէ զատ, Սարոյեան իր ամբողջ փայլքը կը վերադարձնէ, որ նոյն ատեն գոյապաշտ կեցուածք մըն է, որուն նշանակութիւնը մարդկայնական քաղցր բառով մը այլակերպուած է չափազանց:

ՅԱԿՈՔ ԱՍԱՏՈՒՐԵԱՆ ԾՆՆԴԵԱՆ 100ԱՄԵԱԿԸ

Այս տարի Միացեալ Նահանգներու Նիու Ճրքի քաղաքի Թէքէեան Մշակութային Միութեան նախաձեռնութեամբ, Մարտ 2ին, նշուեցաւ Յակոբ Ասատուրեանի ծննդեան 100ամեակը, ուր խօսքի յարգալիք նիւթ դարձան, ողբացեալ Յակոբ Կարապետցի բառերով՝ «Բանաստեղծը, երգիչը, երաժշտագետը, Կոմիտասագետը, պատմուածագիրը, վիպասանը, փորձագիրը ու հայրենասէրը»:

Յակոբ Ասատուրեան ծնած է Կեսարիոյ շրջանի գիւղերէն Չոնախլուի մէջ: 1922ին տեղափոխուած է Ամերիկա եւ իբրեւ բանուոր աշխատած է տարբեր

մարզերու մէջ, միաժամանակ հետեւելով բարձրագոյն կրթութեան:

20ական թուականներու կէսերէն Ասատուրեան հանդէս եկած է իբրեւ երգիչ, կատարելով ընդհանրապէս Կոմիտասի, Ռոմանոս Մելիքեանի եւ այլ երգահաններու մշակած ժողովրդական երգերը: Աւելի ուշ, ան հրապարակ հանած է Կոմիտասէն, Ռոմանոս Մելիքեանէն, Բարսեղ Կանաչեանէն եւ Ալան Յովհաննէսէն կատարած երգերու ձայնապնակներ:

1930ական թուականներէն սկսեալ Ասատուրեան մամուլին մէջ սկսած է տպագրել բանաստեղծութիւններ եւ պատմուածքներ, աշխատակցելով «Նոր գիր», «Հայրենիք», «Հայաստանի կոչանակ» եւ այլ թերթերու:

1946ին ան լոյս կ'ընծայէ իր առաջին հատորը, բանաստեղծութիւններ, «Անդաստան» վերնագիրով:

Յակոբ Ասատուրեան տասներեք անուն հատորներու հեղինակ է՝ «Անդաստան»-էն ետք լոյս ընծայած է «Յովակիմի թռուները»-1955, ապա՝ յաջորդաբար «Յովակիմի թռուորդիները»-1982, «Տօլան քննակներ»-1986, «Քրքի եւ Հոնի պարմութիւն»-1969, «Պարոյր Սեւակ»-1971, «Հարիւրամեակ հանդիպումներ, յուշեր»-1978, «Ո՞ր, Վահրամ»-1990, «Կոմիտաս վարդապետի հենք»-1994, «Վերջալոյսի յոյզեր»-1996, «Սերունդներ միացող»-2000 եւ ուրիշներ:

1993ին, Յակոբ Ասատուրեանի մասին, հայրենի քննադատ Հրանդ Թամրազեան հանդէս եղաւ առանձին մենագրութեամբ մը:

ՌԻՉԸՐՏ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ

Մեծանուն պատմաբան եւ Գալիֆորնիոյ համալսարանի արդի հայոց պատմութեան ամպիոնի վարիչ Ռիչըրտ Յովհաննէսեան Երեւան այցելած միջոցին, իր 70ամեակի եւ գիտական գործունէութեան 50ամեակին առիթով, 27 Մայիսին, Հայաստանի գիտութիւններու ակադեմիայի կողմէ վարձատրուեցաւ Ռսկեայ Մետալով, ձեռամբ ակադեմիայի տնօրէն Ֆատէյ Սարգսեանի:

Ֆատէյ Սարգսեան մեծարանքի այդ հանդիսութեան ընթացքին իր խօսքին մէջ խօսեցաւ Ռիչըրտ Յովհաննէսեանի նշանաւոր վաստակին մասին, ընդգծելով յատկապէս Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան ծագումն ու զարգացումը հինգ հատորներով ուսումնասիրած պատկառելի գործը, ինչպէս նաեւ անդրադարձաւ հայագիտական ու Հայկական Հարցին առնչուող անոր ծաւալած լայն գործունէութեան:

Փոռֆ. Ռիչըրտ Յովհաննէսեանի գործունէութեան մասին խօսք առաւ նաեւ ակադեմիայի

վոխ նախագահ Վլասիմիր Բարխուդարեան, որ ծանրացաւ գիտնականին օգտագործած տարբեր ժողովուրդներու գիտական արխիւներուն վրայ:

Ռիչըրտ Յովհաննէսեան խօսք առնելով շնորհակալութիւն յայտնեց հայ ակադեմականներուն, որոնք միշտ քաջալեր հանդիսացած են իր աշխատանքներուն, հակառակ սովետ ճնշումներուն: -Կը յուսամ,- ատելցուց ան,- որ ժողովուրդը պիտի օգտուի իմ աշխատանքէս եւ ակադեմականները շարունակեն նոյնը, որովհետեւ անոր իւրաքանչիւրը գլուխը կրնայ ընդարձակուելու լայն հնարատրութիւններ ունենալ:

ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՄԸ...

Մեր աշխատակիցներէն երաժշտագետ Պետրոս Ալահայտյեան հոյակապ ուսումնասիրութեամբ մը ներկայացուցած էր երգահան Յարութիւն Դելլալեանի արուեստը, որ լոյս տեսաւ «Բագին»-ի անցեալ տարուան Գարուն-2րդ համարին մէջ:

Երգահանին տիկինը, Հերմինէ Դելլալեան, «Հորիզոն» գրական յանդիմանի Յունիսի համարին մէջ «Նուիրումի հնչիւններ» խորագրեալ ծաւալուն յօդուած մը ստորագրած է, որ կ'ընդգրկէ երաժշտական ասպարէզին մէջ ոտք դրած օրէն մինչեւ եղերաբախտ արուեստագետին վերջին ժամը, տալով անոր անձին ու գործին վերաբերող թանկագին վկայութիւններ:

ՀԱՂՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ի ԿԵՂՐ ԿԵՂՐՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

«Համազգային» Հայ կրթական եւ մշակութային միութիւնը ահա 75 տարիներ շարունակ կը գործէ իր առաքելութեան համապատասխանող գոյգ մարզերէն ներս ու վերանորոգ հաւատքով կը նայի դէպի ապագան:

Այս խրախուսիչ մթնոլորտին մէջ, Յունիս ճէն 8, «Համազգային»ի Կեղր. վարչութիւնը գումարեց իր Գ. լիագումար նստաշրջանը, որուն ընթացքին քննուեցան միութիւնը յուզող զանազան հարցեր: Կը հրապարակենք հանրութիւնը հետաքրքրող հետեւեալ որոշումները.

ա.- Կեղր. վարչութիւնը գոհունակութեամբ արձանագրեց, թէ իր շրջաններուն մեծ մասը կը վարէ մշակութային աշխոյժ կեանք, իսկ ոմանք այդ ուղղութեամբ դեմ-յանդիման կը գտնուին որոշ դժուարութիւններու. այս շրջանները վերակազմակերպելու ճիգ պիտի թափուի մինչեւ յաջորդ լիագումար նիստը, այսինքն՝ յաջորդ մէկ տարուան ընթացքին: Որոշուեցաւ նաեւ Երոպայի մէջ «Համազգային»ի երկու նոր կորիզներ կազմել:

բ.- Կրթական մարզին մէջ Կեղր. վարչութիւնը գնահատեց «Համազգային»ի ճեմարաններու (Պէյրութ եւ Մարսէյլ) արձանագրած յաջողութիւնները, միաժամանակ որոշեց մօտէն հետեւիլ

Տիկին Հերմինէ Դելլալեան կենսագրական տուեալներու եւ ասպարէզին միւս գործիչներուն եւ այլ արուեստագէտներու կարծիքներուն վրայ միայն չէ, որ կառուցած էր իր գրութիւնը, այլ իր կարգին, կատարած է երաժշտական ուշագրաւ գնահատականներ եւ հազիւ որսացուող նկարագրային գիծեր, որոնք կրկնակի արժէք մը կ'ընծայեն արուեստագէտին: Մէկը անոնցմէ.

«Ազնիւ էր, վեհանձն ու սկզբունքային: Չենթարկուեց ժամանակի իշխող կուսակցութեան գաղափարախօսութեանը: Մերժում էր կեղծիքն ու հաճոյախօսութիւնը, շռայլ էր ոչ թէ խօսքերուն, այլ գործուն: Նուիրուած էր իր գործին շռայլօրէն՝ անմնացորդ:

անոնց տնտեսական դժուարութիւններուն՝ զանոնք հարթելու եւ ճեմարանները ինքնաբաւ դարձրնելու առաջադրանքով: Շեշտելով մեր վարժարաններէն ներս հայագիտական նիւթերու կարեւորութիւնը, Կեղր. վարչութիւնը աւելի մօտէն պիտի հետեւի այդ նիւթերու ծրագիրներու արդիականացման, դասաւանդութեան մեթոդներուն եւ ուսուցիչներու վերաւորակաւորման համար տարուող աշխատանքներուն:

գ.- Ժողովը անդրադարձաւ «Նշան Փալանճեան» ճեմարանի մէկ մասին վարձակալման ընթացքին մէջ ձեռք բերուած նպաստաւոր պայմաններուն: Նաեւ հաստատեց, որ անոր եկամուտը պիտի յատկացուի մասնաւորաբար «Մելանքթոն եւ Հայկ Արսլանեան» ճեմարանի շինութեան համար ծախսուած՝ «Համազգային»ի եւ ճեմարանի ֆոնտերը վերականգնումին: Պիտի կազմուի «Նշան Փալանճեան» ճեմարանի թիւ 3 շէնքը ժամանակի ընթացքին մշակութային կեդրոնի վերածելու ծրագիր մը՝ անմիջապէս ձեռնարկելով անոր գործադրութեան: Այս նոյն ծիրէն ներս որոշուեցաւ Կեղր. վարչութեան գրասենեակները պահել «Նշան Փալանճեան» ճեմարանի կալուածին վրայ:

դ.- Կեղր. վարչութիւնը որոշեց վերահաստատել «Համազգային»ի կրթանպաստը (scholarship), որ պիտի յատկացուի մեր կրթական կառոյցէն ներս գործելու պատրաստակամութիւն յայտնող ընդունակ աշակերտներու:

ե.- Ժողովը իր գոհունակութիւնը յայտնեց «Համազգային»ի կայքէջը (www.hamazkayin.com) զարգացնելու նպատակով տարւած աշխատանքին համար, թելադրելով՝ որ այդ ճիգը շարունակուի:

զ.- Ողջունուեցաւ «Համազգային»ի Ուսանողական հաւաքի (Forum) երկրորդ անգամ ըլլալով Հայաստան կազմակերպումը, կոչ ուղղելով հայ ուսանողներուն, որ իրենց մասնակցութիւնը բերեն հաճելի ու օգտակար միասնուող «Համազգային»ի այս եզակի ձեռնարկին:

է.- Նաեւ որոշուեցաւ աշնան, պատշաճ կերպով, համազգային մակարդակի վրայ կազմակերպել «Համազգային»ի հիմնադրութեան 75ամեակի տօնակատարութիւններ:

ը.- Վերջապէս, Կեղր. վարչութիւնը ուրախութեամբ լսեց Երեւանի իր գրասենեակի միամեայ գործունէութեան տեղեկագիրը եւ հաստատեց, թէ ան հանդիսացած է Հայաստան-Սփիւռք մշակութային հաղորդակցութեան աշխոյժ օղակ մը:

Համազգայինի 75ամեակի առթիւ Կեղր. վարչութիւնը շնորհակալութիւն կը յայտնէ բոլոր իր անդամներուն եւ ընդհանրապէս հայ հասարակութեան, որ տասնամեակներու վրայ երկարող «Համազգային»ի գործունէութիւնը քաջալերեցին եւ իրենց նիւթական ու բարոյական ներդրումով սատարեցին միութեան մեծ ու փոքր ձեռնարկներու յաջողութեան:

Քաղին

Ի ՄԱՍԻՆ ԿՈՒՏԱԿՈՒԱԾ ՊԱՐՏՔԵՐՈՒ...

Խօսքը անդարձ մեկնածներու մասին է եւ դժուար է չափել մեր կրկնակ ցաւը, առաջինը՝ իրենց կորուստին համար, եւ երկրորդը՝ չհատուցած մեր պարտքին:

Ոմանք մեր հաւատարիմ աշխատակիցներն էին, տարիներու վրայ, ուրիշներ մեզմէ հեռու ապրած, այլ մեր սրտին միշտ մօտ՝ իրենց ստեղծած արժէքներուն համար, որոնց ոչ լայն եւ ոչ ալ համառօտ ակնարկներով ներկայացուցան այս էջերուն, թէւ կամքէ անկախ պատճառներով, բայց ներելի սահմաններուն մէջ չինկող թերացումով մը:

Պահ մը մտածեցինք առանձին թիով մը մատուցանել մեր յարգանքը, առ այդ համապատասխան նիւթեր ալ մէկտեղեցինք, կենսագրական գիծեր, լուսանկարներ ու նմոյշներ իրենց գրականութենէն, բայց նորէն անկատար մնաց մեր ճիգը: Բայց նոյն գաղափարը դեռ կը շարունակէ խոռվել մեզ: Հայաստանի անկախութենէն սկսեալ հաւաքել Հայաստանի թէ Սփիւռքի մէջ հողին դարձած բոլոր արժանատիները ու մէկ համարի մէջ խունկ ծխել բոլորին ի յուշ:

Յաւօք, նաեւ թիով քիչ չեն անոնք եւ կը կոչուին Վահէ Օշական, Լեւոն Ներսիսեան, Լեւոն Մկրտչեան, Ալբերտ Կոստանեան, Հրաչեայ Յովհաննիսեան: Ասոնք չեն միայն: Ու քիչ չեն, սիրտ արիւնող, յատկապէս յայտնուող հողին դարձածներուն պարագան, երբ անդրադառնանք նաեւ, որ նոյն թիով նորեր չեն ընծիւղիր այս երկինքներուն տակ:

Յաւ մըն է, որ կ'արձանագրենք անշուշտ, ոչ թէ պարտականութենէ խուսափելու փորձ մը...

«Քաղին»-ի յաջորդ համարին առանձին էջեր պիտի յատկացուին, Սփիւռքէն՝ Վահէ Օշականին, եւ Հայրենիքէն՝ Լեւոն Ներսիսեանին:

*
* *

«Քաղին»-ի ներկայ թիւին համար պատրաստուած գրութիւններուն մէկ մասը, - գրական, վերլուծումներ, գիրքերու տեսութիւն, յուշեր, եւ այլն, հասկնալի պատճառով յետաձգուեցան մեր յաջորդ համարին, որ լոյս կը տեսնէ ամենաուշը յառաջիկայ Հոկտեմբերի կէսերուն...

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

ԲՐԻՏԱՆԱԿԱՆ ԴԻՒՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

- պատմական -
Արման Կիրակոսեան, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն»
հրատարակչութիւն, 1999, 508 էջ:

ՆԱՐԵԿԸ՝ ԲԺՇԿԱՐԱՆ

- տեսական -
Աշոտ Պետրոսեան, Բերձոր, «ՎՄՎ-Պրինս»
հրատարակչութիւն, 2002, 164 էջ:

ՆՈՐ 1000ԱՄԵԱԿ ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՄԱՆ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՎ

- տեսական -
Գրիգոր Ծ. Վրդ. Զիֆթեան, Անթիլիաս, 2003, 180 էջ:

ԵՐԿՈՒ ԱՇԽԱՐՀ

- յուշեր-յօդուածներ -
Արմէն Ա. Քինյ. Իշխանեան (Կարօ)
Մոնթրէալ-Վանաաս, 2003, 320 էջ:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

Շուտով լոյս կը տեսնէ
ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ
ՏՊԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԷՆՔՈՎ
(Դէմքեր, գիրքեր)

باکین

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
 المدير المسؤول
 السيد ارتين كارنيك قرانجيان

•

PAKINE
 REVUE MENSUELLE
 LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
 Dr. A. KAZANDJIAN

◆

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ
 ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
 ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Խմբագիր
ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ
 ԱԹԹԱՐԵԱՆ ԺԻՐԱՅՐ
 ԱՐՄԱՆՏ
 ԱՐԱԷՆԵԱՆ ԿԱՐՕ
 ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ
 ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ ՅՐԱՆԴ
 ՄԱՏԹԵՆՍԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ
 ՆՇԱՆԵԱՆ ՄԱՐԿ
 ՉԱՐԽՈՒՏԵԱՆ ՆՈՒՊԱՐ
 ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ
 ՎԱՐԱՆԴ
 ԲԻՒՐՋԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺՆԵԳԻՆ

Լիբանան	40.000լ.ն.
Արտասահման	40 ամ. տոլար
Հատավաճառ	10.000լ.ն.

Հասցե՝
 Centre Culturel SHAGHZOYAN
 Bourdj Hammoud - Liban

A.R.A.R.@